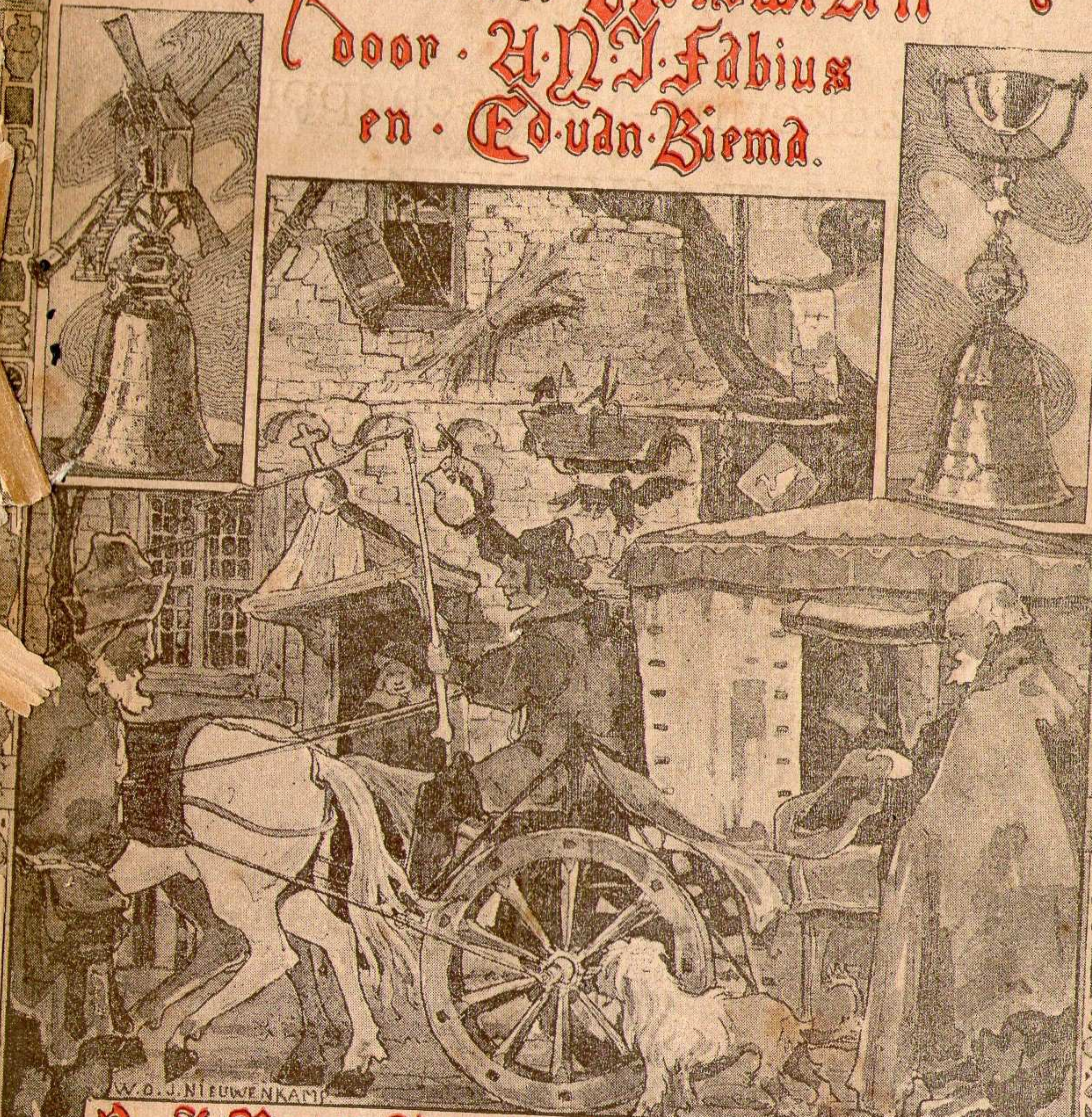


Reizen en Pleisteren

Bydragen tot de Geschiedenis van het
Hôtel en Reiswezen

door A. N. J. Fabius
en E. van Biema.



W. D. J. NIEUWENKAMP
N. J. Boon, Amsterdam, MDCCCXCV.

REIZEN EN PLEISTEREN.

Bijdragen tot de geschiedenis van het
Hôtel en Reiswezen

DOOR

A. N. J. FABIOUS en Ed. VAN BIEMA.

N. J. BOON,
AMSTERDAM.

1895.

I.

'k Zal reizen over zee en dolen over de aard;
'k Wil vreemde menschen zien en zeden, verre kusten
Dat is een kostlijk deel des korten levens waard.

Reizen!

In onze eeuw van stoom is het niets bijzonders meer. De spoorwegen en booten doen ons spotten met afstanden; een reis om de wereld is slechts een quaestie van weken; Cook en Lissonne hebben plaatskaartjes naar alle deelen van den aardbol in voorraad; Pullman biedt ons zijn wagens aan, even geriefelijk als de schitterende salons in de varende hotels, welke wij mailsteamers heeten; Baedeker en Murray geven ons in een handig formaat reisgidsen, ware encyclopediën van geographie, wetenschap en kunst; van een gewapend geleide lezen wij nog alleen in de verhalen van Afrika reizigers; wij kennen nauwelijks een paspoort.

Slechts een goed gevulde beurs of een credietbrief: en een reis van weken of maanden eischt niet meer voorbereiding dan voor het pakken van de koffers noodig is.

Dat alles hebben wij in hoofdzaak slechts aan den stoom te danken, want onze vaders van vóór vijftig jaar reisden te land al niet veel sneller, dan de voorvaderen uit de 17e eeuw, ja, wellicht niet beter dan de Romeinen vóór 18 eeuwen, im-

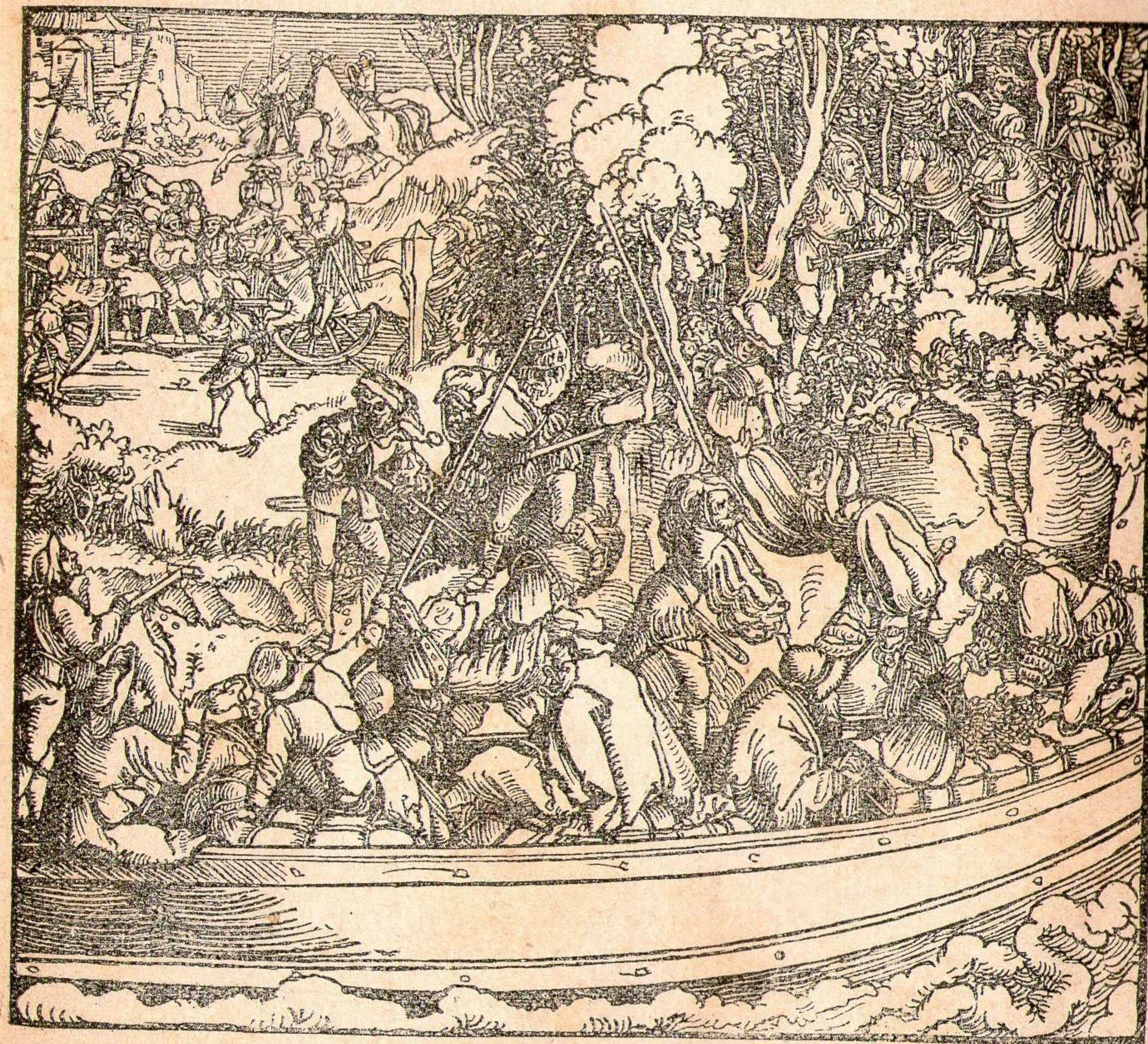
mers de vervoermiddelen waren tamelijk wel dezelfde: paarden, wagens, schuiten en sleden. Niettemin was voor onze vaders het reizen tamelijk gemakkelijk gemaakt door de betere reisgelegenheden, die in de dagen der Republiek nog heel veel, en in de middeleeuwen schier alles te wenschen overlieten. Goede wegen waren toen niet te vinden, met de veiligheid was het droevig gesteld. Onder de Romeinen was dit anders geweest: deze hadden door hun geheele gebied heen uitstekende wegen aangelegd, wel is waar voor 't grootste gedeelte tot militaire doeleinden bestemd, of wel ontworpen voor het officieele postverkeer, ten dienste en van personen en van schriftelijke bescheiden, doch ook particulieren wisten die wegen te benutten, wanneer zij met hun rheda, den vierwieligen reiswagen, van huis gingen. De *cursum publicum* — het rijks vervoerwezen — was een belangrijke tak van dienst, en nog worden tot aan de Noordzee de overblijfselen van de groote Romeinsche rijkswegen aangetroffen.

Tijdens de groote volksverhuizingen ging dat alles te niet, en eerst onder Karel den Groote vinden wij weer melding gemaakt van officieele postboden. Daarna deden zoowel de kruistochten als het Ridderwezen het postverkeer weder toeren, en na het verrijzen der steden in Westelijk Europa werden wederom wegen aangelegd en verbeterd. In onze „laghe landen bie der see” viel daarmede samen het streven om den waterafvoer te regelen, waardoor de verbindingswegen te water — welke zich aanvankelijk tot de rivieren hadden beperkt — werden aangevuld.

Met de veiligheid was het in vroegere eeuwen al zeer treurig gesteld. Toen zuchtte de eenvoudige burger niet:

„Ik heb al lang genoeg mijn effen pad betrêen,
'k Wil rijden, dalen, 'k wil genieten, leeren, zwerven...”
want de reiziger werd overal bedreigd; 't ging om zijn beurs

en heel dikwijls om zijn leven ook. Zelfs de groote heeren — wier trotsche kasteelen wij nu in ruïnes bewonderen — achtten het niet beneden zich de doortrekkende vreemdelingen te doen uitschudden, en de inkomende rechten zijn voor een groot deel nog altijd de herinnering aan het afkopen van de plundering.



REIZIGERS DOOR ROOFRIDDERS UITGEPLUNDERD EN MEEGEVOERD.
Op den voorgrond een rivier-vaartuig; hooger en ter linkerzijde een reiswagen.
Naar de houtsnede van Hans Schüffelin (omstreeks 1520) uit den „Trostspiegel”

Götz von Berlichingen — door Goethe vereeuwigd — hield dat plunderen en brandschatten voor een naturrecht. Hem is het onverschillig of hij een Neurenberger koopman uitschudt, dan wel den bisschop van Maintz het palliengeld afhandig maakt. Een bejaarden graaf van Waldeck, dien hij te pakken krijgt, sleept hij van roofnest naar roofnest, zich niet bekommerend om de smeebeden van zijn collega's, en hij laat hem niet vrij voor en aleeer het losgeld — waarvan hij geen grossche wil borgen — geheel is afbetaald. Een andermaal is hij wat toegeeflijker en laat op verzoek des Keizers zijn prooi los, doch verwijt wat later zijn Keizerlijke Majesteit, dat deze hem op die wijze een paar honderd duizend gulden schade heeft berokkend. Nog in hoogen ouderdom klaagt hij er over, dat zoovele „liederlijke, ellendige lieden” hem in zijn bedrijf hebben tegengewerkt, en van zijn goed recht als roofridder bleef hij zoo overtuigd, dat hij met het grootste genot en niet zonder humor zijne herinneringen boekstaaft.

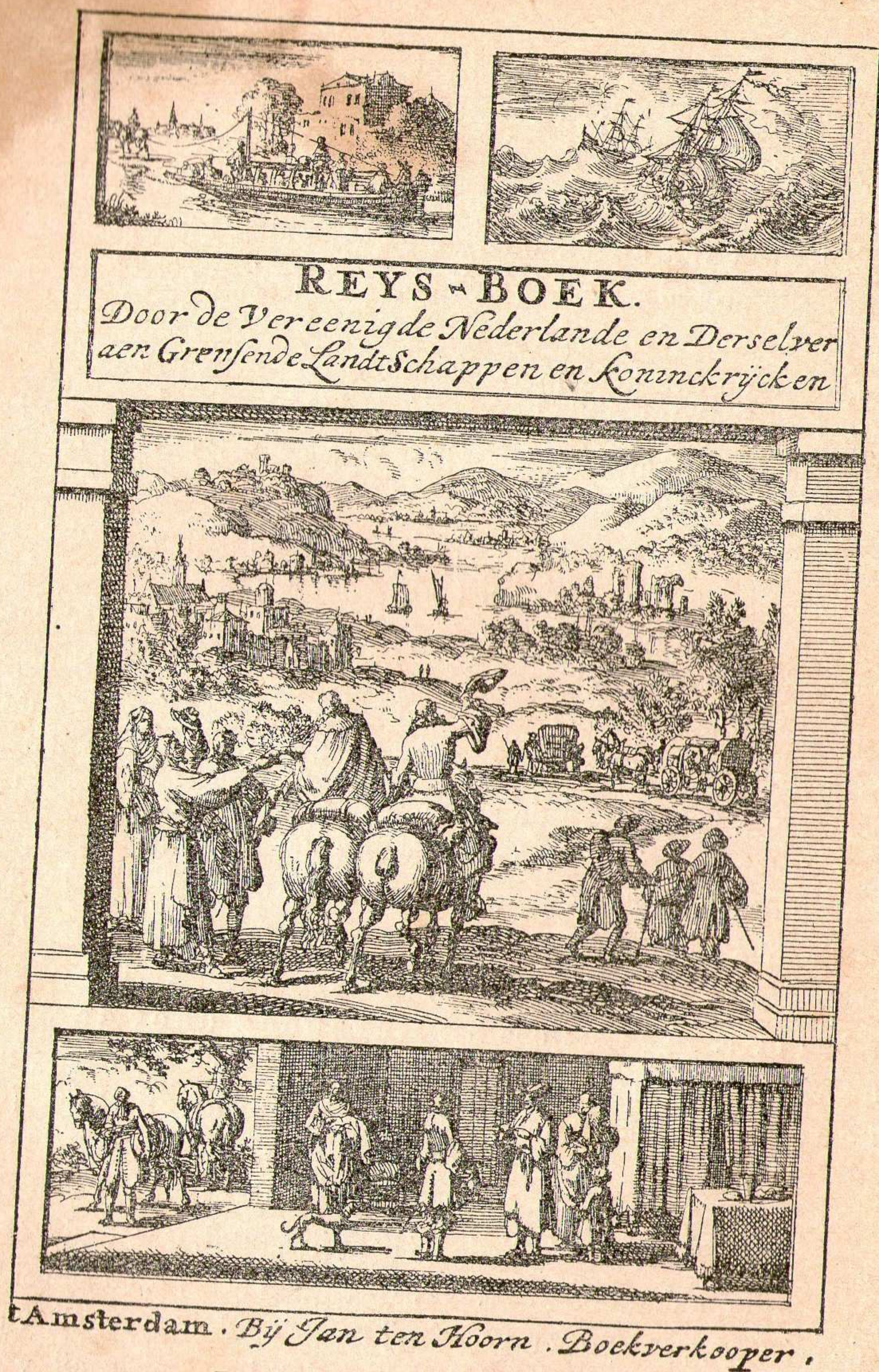
Een gewapend geleide was alzoo bij een reis van eenige beteekenis hoogst noodzakelijk, en toen dan ook Guy van Blois in 1362 naar Pruisen trok, liet hij overal boden en herauten uitzenden, om te vernemen hoe men van Gouda veilig te Keulen kon komen, alsook om een geleidebrief door Brabant te krijgen. ⁽¹⁾ Nog in 1432 gaf de vroedschap van Leiden aan Hugh Scriver en een Haarlemmer poorter, die met stedelijke penningen over Antwerpen naar Brugge reisden, twee flinke kerels mede, „wanttet sorghelic is after lande te trecken mit ghelde,” bovendien kregen zij een hertogelijk geleide naar Brussel, ⁽²⁾ en hoe het met den handel in die dagen was gesteld, toont die geldzending aan; de landsheer stak in schulden, en de schuldeischers legden beslag op de koopmansgoederen van hertog's onderdanen,

waardoor deze zich wel verplicht zagen een nog niet betaalde lijfrente te helpen voldoen.

Was de reiziger op de wegen niet veilig, ook binnen de steden wachtte hem meermalen eene onaangename verrassing in den vorm van arrest, waartoe de eene stad bij wijze van represaille procedeerde, om zich aldus te wreken over het om een of andere reden in hechtenis nemen van een harer poorters, door de overheid in de woonplaats van den vreemdeling. Iets dergelijks mocht nog in 1554 den Hamburgschen schipper Oest Ghijzen ondervinden, wien zelfs de bedreigingen van de Hamburgsche overheid — om n.l. elk Amsterdammer, dien zij te pakken konden krijgen, in arrest te nemen — niet konden helpen. ⁽³⁾

Wel werd in de 17e eeuw de rechtstoestand der vreemdelingen verbeterd, doch over de veiligheid viel voor eerst nog niet te roemen, en toen dan ook Constantijn Huygens de zoon in 1620 naar Venetië reisde, teekende hij in zijn dagboek op, à propos van de zeer alleedaagsche roof- en moordgeschiedenissen in de omstreken van het thans zoo vredige Rolandseck, dat de galgen er bij vijftigtallen te gelijk langs de lieflijke boorden van den Rhijn overal te vinden waren. ⁽⁴⁾

Maar ook nog veel later liet de veiligheid veel te wenschen over. Dat leert ons het Reysboek door de vereenigde Nederlande en derzelve aengrenzende Landschappen en Koninckrijcken ⁽⁵⁾ in 1689 bij Jan ten Hoorn te Amsterdam uitgegeven, een soort van Baedeker uit die dagen, hetwelk aanvangt met de „gebeden voor reysende lieden,” acht in aantal, waaronder een voor iederen dag der week. — „Heylige Vader,” zoo smeekte de reiziger, „geleydt en voert mij nader op deze reyse door de bescherming Uwer lieve Engelen, dat ik seecker zij voor moordenaers en Rovers, voor giftige lucht en quade sieck-



EEN BAEDER UIT DE 17e EEUW.
Fac-simile van het titelplaatje, met zeer juiste afbeeldingen van de vervoer-
middelen in die dagen.

te....."; en de samensteller van het reisboek acht het verder nog noodig te vermelden: „Al eer wij den reiziger aanwijzen, op wat voor manieren bij het bequaamste zal Reizen, dient vooraf hem noch tot waarschuwing, vermaent te zijn, dat is dat hij hem vooral heeft te wachten voor deze volgende vier swarigheeden, als voor valsche speelders, Roovers, Dieven en..... waarvoor zich iemand in 't Reizen voorzichtig dragen moet.”

Niettemin was in de dagen van Jan ten Hoorn het reizen ten onzent al zeer vergemakkelijkt, toen toch kon men spreken van geregelde vervoermiddelen, van wagenveren en trekschuiten, waaraan men 100 jaar te voren niet had durven denken.

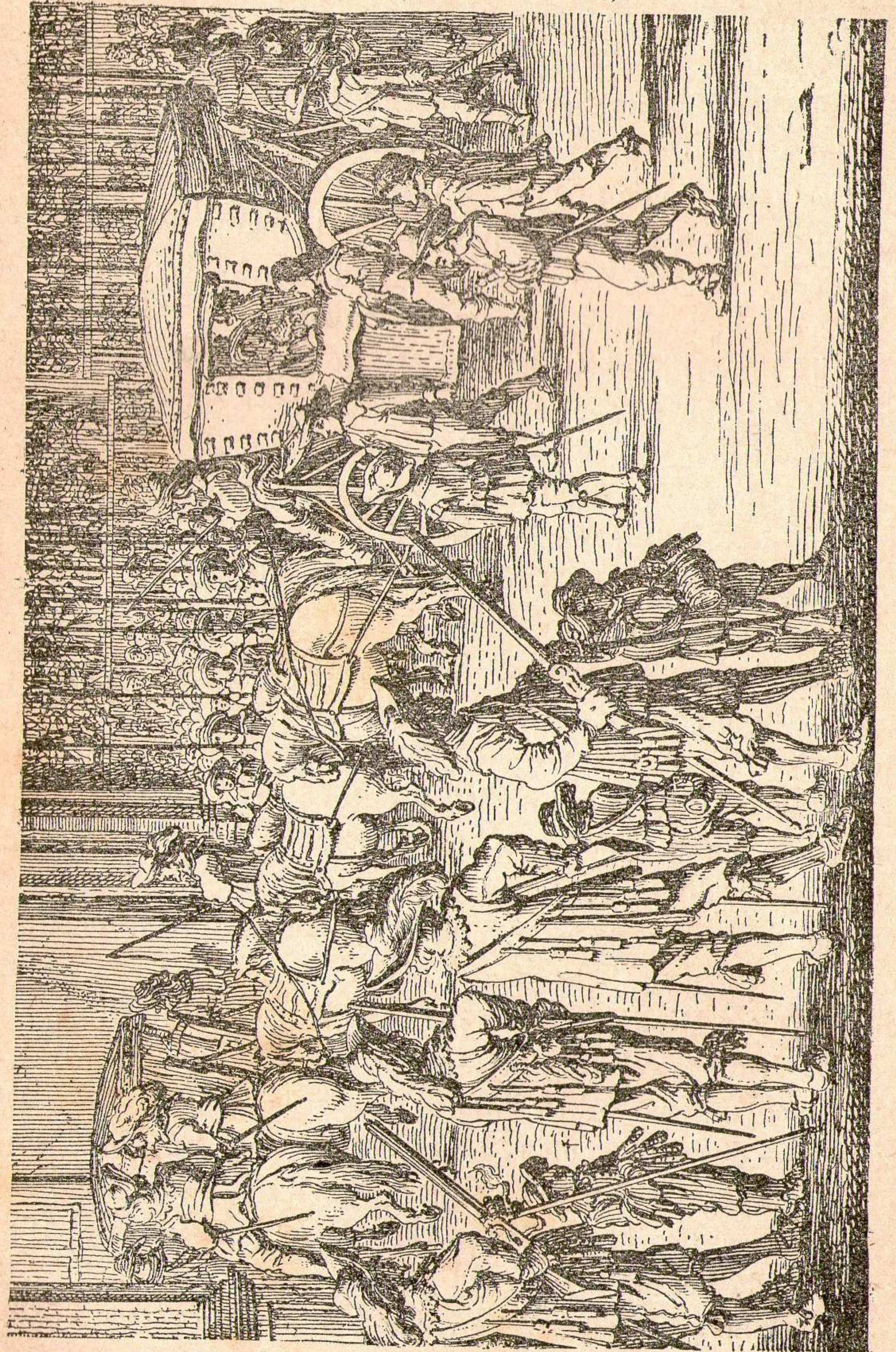
Op de landwegen reisde de mindere man als van oudsher per *pedes apostolorum*; de kooplieden en magistraats personen in de middeleeuwen — bij voorkeur de rivieren kiezende — bedienden zich van schuiten of schepen, soms ook van wagens; de edellieden stegen te paard, en de wagens, welke wij hier en daar onder het gevolg vinden vermeld, dienden veelal uitsluitend voor het vervoer van bagage en proviand, want — al waren de herbergen niet zeldzaam — niet overal kon men spijs en drank naar believen doen opdisschen; een enkele maal vinden wij niettemin van een reiswagen der edelen gewag gemaakt, bijv. in de rekeningen van Graaf Guy van Blois, die in Dec. 1389 van Schoonhoven naar Heemstede op reis ging. Het voor-nemen was toen met een schip het Haarlemmermeer over te trekken, doch wegens mistig weer liet de Graaf zich van land zetten om op *sine wagen* verder te rijden. ⁽⁶⁾

Hoe eenvoudig die wagen er zal hebben uitgezien, heeft nauwelijks te worden gezegd, wanneer men bedenke, dat tot aan het begin der nieuwe geschiedenis de vervoer-

middelen in hoofdzaak bestonden in een wagenbak met as en raden, in de 6e eeuw door ossen getrokken, en zelfs Karel de Groot schijnt zich nog vergenoegd te hebben met een dergelijke bespanning voor een tweewielige kar. Toen en nog veel later maakten slechts zieken en gebrekkigen van wagens gebruik, zooals de bejaarde Heilige Erkenwald in Engeland, die zich in een soort van stoel op wielen liet vervoeren, en waar in het Nibelungen lied meermalen van twee- en vierradige wagens sprake is, daar is het nog onzeker of die raden wel niet meer dan ronde schijven zijn geweest.

Na de kruistochten nam het aantal vervoermiddelen eenigszins toe, althans er bestaat een ordonnantie van Philips den Schoone uit 1294 waarbij het aan de burgers verboden wordt er een rijtuig op na te houden, n.l. een wagen of iets dergelijks, nog altijd zeer primitief, want niet vóór 1405 vinden wij melding gemaakt van een *s c h o m m e l e n d e n* bak met goudlaken bekleed, en hangende in lederen riemen. Dit was het rijtuig waarmede Isabella, de vrouw van Karel VI, in October haar intrede te Parijs deed, en een dergelijk rijtuig — behorende tot de geschenken, welke de gezanten van Ladislas V van Hongarije der Fransche Koningin 1557 aanboden — werd dan ook te Parijs als een groote zeldzaamheid bewonderd. Van veeren was toen nog geen sprake: de riemen waren bevestigd aan spijlen, en eerst in het laatst der 16e eeuw kwam men op de gedachte, die spijlen eenigszins veerkrachtig te maken. (7)

Het onderscheid tusschen de tot op dien tijd voorkomende karossen en de daarna in gebruik komende koetsen, ligt misschien in die veeren, een ander kenmerkend onderscheid vermochten wij althans niet ontdekken, en de ook thans nog onbevredigde zucht om de afleiding van het woord koets te verklaren schijnt tot heden grooter te zijn geweest, dan de



REISTOCHT UIT DE EERSTE HELFT DER 17e EEUW. Naar de gravure van S. Savry 1638.

begeerte om te weten welke nieuwigheid er met die koetsen in de wereld kwam.

Intusschen waren ook de karossen zeldzaam. Nog in 1534 verscheen bij eene processie de Fransche Koningin Eleonore van Oostenrijk en de prinsessen van den bloede op hare witte telgangers. Ook de hooggeplaatste ambtenaren vergunden zich de weelde van een rijtuig niet, en eerst onder Frans I schafte een bejaard magistraatspersoon zich een vehikel aan, wyl zijn zwaarlijvigheid hem belette te paard te stijgen. In 1550 telde men te Parijs — toen toch zeker een der voor-naamste steden van Noordelijk Europa — nog slechts drie koetsen; de vierde werd onder Hendrik III door een particulier in gebruik genomen, terwijl Hendrik IV slechts een koets rijk zijnde, aan een zijner hartsvriendinnen moest schrijven: „Ik zou niet weten hoe ik je van daag zou kunnen bezoeken, daar mijne vrouw de koets gebruikt.” (8)

Werden nu in Frankrijk tijdens de regeering van dien Hendrik de rijtuigen wat algemeener, dáár evenals in Duitschland, mochten nog slechts zieken en oude van dagen er gebruik van maken. Zoo vroeg in 1544 Graaf Wolff van Darby, als afgevaardigde naar den Rijksdag te Spiers gezonden, vergunning om wegens ongesteldheid zich van een koets te mogen bedienen. In Engeland heet de eerste koets in 1555 door Walter Ripon voor den graaf van Portland te zijn vervaardigd, alhoewel volgens anderen een Hollander — Willem Boonen genaamd en later de koetsier der Koningin Elisabeth — de eerste koets of karos in 1564 naar Engeland zou hebben overgebracht. In Spanje zag men omstreeks 1546 de eerste karos, terwijl Zweden er eerst tegen het einde der 16e eeuw mede kennis maakte.

In het bekende placaat van Karel V in dato 7 Oct. 1530, hetwelk moest dienen om onzen voorvaderen van allerlei

kwade neigingen te genezen, worden de karossen en koetsen nog niet genoemd. Wel schrijft zijne Keizerlijke Majesteit voor: „Ende voerts dat nyemant van wat state hij sijen sal mogen dragen paltrocken, van fluweel, van satin off dammast ten sij dat hij onderhoude een goet peert van hoogchte van sestien palmen ende een halve...” met andere woorden, dat hij in de paardenbelasting ware aangeslagen.

Louise de Coligny, de vrouw van Prins Willem I, werd nog van „op een gemeene open wagen” van Dort naar Delft gebracht, doch zij was het, die volgens Aitzema (9) een karosse mede uit Frankrijk bracht. Prins Maurits was een „veldkoets” rijk „die voor ende achter op ende neder, of verdekt ende ongedekt koste gemaekt worden,” wellicht hetzelfde rijtuig, hetwelk wij zien afgebeeld op de schilderij van van de Venne. (10) Een dergelijk rijtuig, doch vermoedelijk zonder opslaande kappen, wordt in Comenius *Vestibulum rerum* een kalesse geheeten, trewijl in dat zelfde werk de „karosse” een hangende wagen, en de koets een rollewagen wordt genoemd.

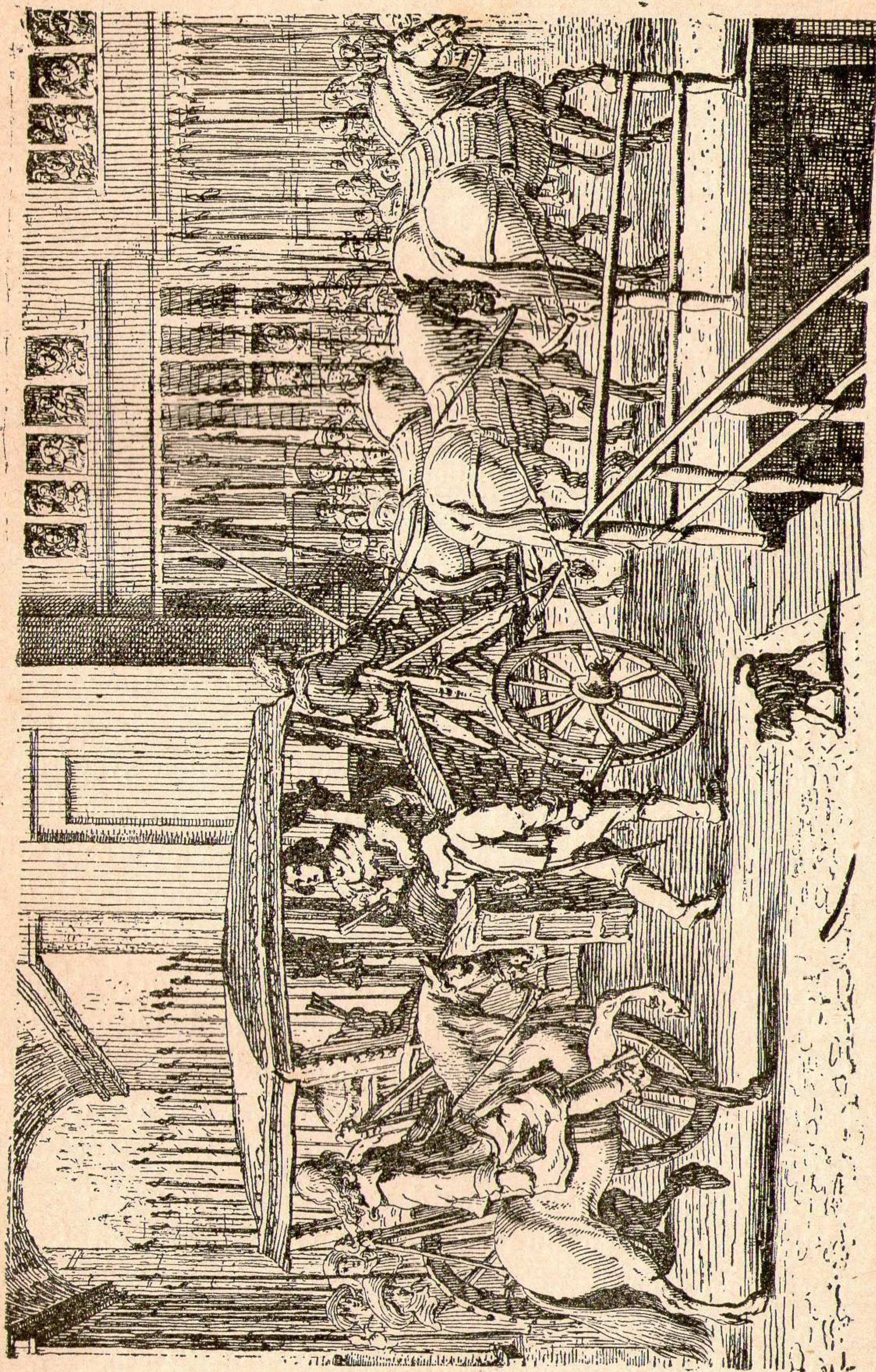
Reerds in 1671 telde men binnen Utrecht 83 inwoners, die carossen hielden, ofschoon er toen „luyden waren, die het heugen mocht, dat se 3 waren,” (11) en vermoedelijk zullen dan ook ten onzent tot aan het einde der 16e eeuw de rijtuigen zeer zeldzaam zijn geweest. Wel gebruikte men daarentegen wagens, al of niet overdekt. Zoo huurden bijv. de Amsterdamsche magisstraatpersonen, die naar Brussel moesten, er een bij een stadgenoot.

Zoo'n reisje duurde naar Brussel per wagen — of wel 's winters met een slede — vier dagen, doch als de wegen door langdurige regens geweekt waren, wel eens langer (12); te Dordrecht moest men met een zeilschuit oversteken naar Oudenbosch, hetgeen nog al vertraging gaf, en in 1551 wer-

den dan ook middelen beraamd om hierin verandering te brengen. Bij die gelegenheid verzekerde de regeering van Geertruidenberg, dat men binnen hare stad altijd goede wagens en paarden kon vinden, om alle personen terstond naar Antwerpen over te brengen. ⁽¹³⁾ Maar die wagens in Brabant waren duur, zoo klaagde men in de 15e eeuw ⁽¹⁴⁾ en toen den 15 Sept. 1564 de burgemeester van Oudewater, Jan Goretz, en zijn stadgenoot Pieter Speyert voor regeeringsaangelegenheden naar Brussel trokken, hadden zij ook al geen vrede met de wagenvrachten. Gerrits Pieterz, de molenaar toch, die hen met zijn wagen naar Schoonhoven zou brengen, vroeg zes stuivers, terwijl men een eeuw te voren voor een ritje van Hoorn naar Avenhorn slechts 10 duiten betaalde. Wellicht hebben de heeren zich getroost met de gedachte dat reizen geld kost, althans zij tracteerden heel gracelijk den voerman, wat hun — met hunne eigen verteering mee gerekend — op vier duiten te staan kwam.

Als ordelijke mannen hebben die reizigers dat alles geboekt en aan hunne aantekeningen hebben wij het te danken, dat wij nu een aardig denkbeeld krijgen van het reizen in die dagen. ⁽¹⁵⁾ Wij weten dan nu, dat zij te Schoonhoven afstapten en door de stad naar het Lek-veer wandelden, terwijl hunne bagage voor twee duiten door dienstvaardige geesten werd gedragen. Om 't veer te bereiken moesten zij den dijk betreden en daar voor was een dijkgeld van $\frac{1}{2}$ duit per hoofd verschuldigd. 't Overvaren kostte 2 duiten per persoon, alsmede een duit voor bagage.

Te Papendrecht werd een schuit gehuurd voor 12 stuivers, het bruggeld te Alblas niet meegerekend, dat een duit kostte, en die kleine uitgaven hielden niet op, want te Papendrecht betaalde men wederom een duit dijkgeld en voor het veer tot Dordrecht kreeg den kruier een oortje. Van



STATIEKOETS UIT DE EERSTE HELFT DER 17e EEUW. Naar de gravure van S. Savry (1638).

Dordrecht voer men met die „Scuyt” in den Oudenbosch voor de som van 18 stuivers; „’t is te veel,” zeiden onze reizigers wijl zij — vermoeid van dat zitten — te Nieuwenbosch aan land stapten en van daar met hunne pakjes naar Oudenbosch wandelden, waar de kruier evenals te Dordrecht een oortje ontving. De reis ging nu verder per as door Brabant: van Oudenbosch tot Antwerpen voor 15 st., van Antwerpen tot Mechelen 8 st., en van daar tot Brussel voor 8 stuivers. De tocht was in drie dagen volbracht, heel vlug, en op de terugreis werd dan ook wat minder haast gemaakt. Vrijdags 14 Oct. na een goed ontbijt en betaling van „slaephuer” reisden de heeren met den wagen naar Mechelen, en betaalden ditmaal 10 stuivers. Hier kwamen zij om 2 uur aan en bleven er tot Maandagmorgen, om vandaar per as naar Antwerpen te gaan. Zij gaven voor het dragen hunner goederen toen een stuiver en voor wagenvracht 12 stuivers. Te Antwerpen bleven zij tot den volgende morgen en vertrokken vervolgens naar Oudenbosch, doch eer zij van de poort af reden „verdronken se aen de waegen an bier” één stuiver. Te Oudenbosch betaalden zij den voerman 26 stuivers, want de vracht was hooger dan op de heenreis, omdat sedert 1 October de wintervrachten ingetreden waren en de open wagens dan met een zeil bespannen werden. Van Oudenbosch naar Dordt schijnen zij voor niet zeilgelegenheid gevonden te hebben, alleen hebben zij voor hun „dingen van den Oudenbosch te scep” te brengen, zes duiten gegeven, en ook weer als vroeger, twee duiten dijkgeld betaald. Waarschijnlijk stonden de wegen in den Ablasserwaard op dit tijdstip onder water, althans zij namen hunnen weg van Dordrecht tot Gouda per wagen voor 7 stuivers, en voor één stuiver van daar naar hun woonplaats.

De reis zelve zal vermoedelijk voor de stedelijke kasse niet

al te bezwaarlijk zijn geweest, want voor heen en terug werd *summa summarum* zes gulden en 10½ stuiver in rekening gebracht, ofschoon een reisje den volgenden dag door diezelfde heeren naar den Haag ondernomen voor heen en terug aan vracht twee gulden verslond. Maar... ’t was nog in de dagen dat een timmerman of metselaar vijf stuivers verdiende, die toen voor vijf en dertig stuivers een heel varken kon koopen. ⁽¹⁶⁾

II.

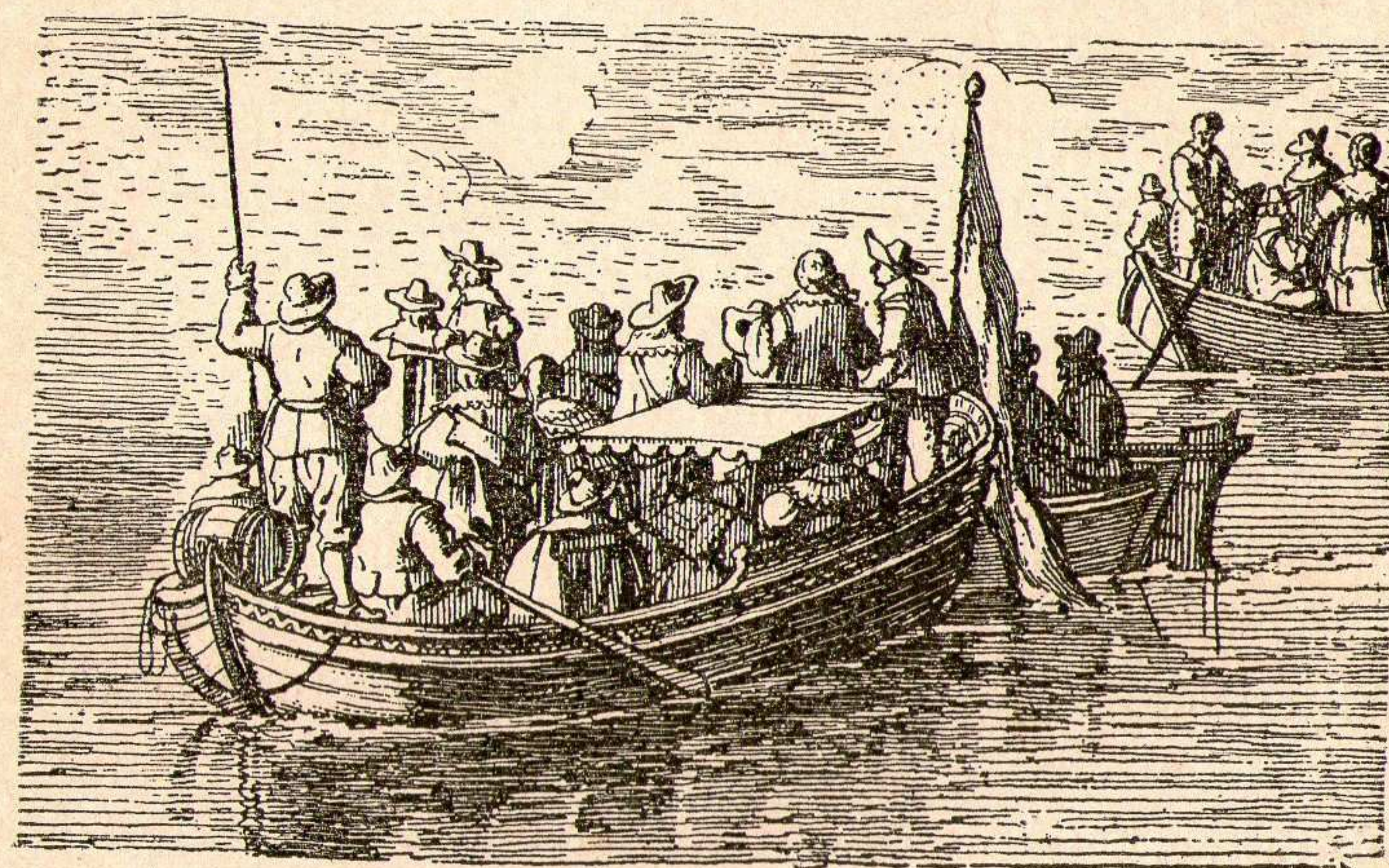
Van publieke vervoermiddelen was in de middeleeuwen nauwelijks sprake. Aan diligences dacht men toen even weinig als aan luchtballons, en de reizigers moesten soms — gelijk tot voor korten tijd nog in de Transvaal het geval was — op reisgelegenheid wachten. Zelfs de schuiten-veren waren grootendeels nog onbekend en eerst in het begin der 17e eeuw had Amsterdam zijn op geregelde tijden varende vracht- en veerschepen naar de voornaamste plaatsen van die dagen. Het eerste zoogenaamde veer waarvan wij melding vinden gemaakt was dat op Utrecht — het schijnt zelfs reeds in de 15e eeuw te hebben bestaan — daarop volgt Hoorn — waarbij we de zoogenaamde overzet-veren buiten rekening laten, onder welke dat op Waterland vermoedelijk reeds in de 13e eeuw bestond, en althans zeker in 1308. Het veer op Hoorn werd geregeld bij een ordonnantie van 7 Januari 1529: de schippers moesten dagelijks varen op een vastgesteld uur en de vracht was een stuiver per persoon. ⁽¹⁷⁾ In het laatst der 16e eeuw volgde dat op Delft, in 1611 op Dort.

Was een dergelijke geregelde dienst van marktschepen — die vroeger op verschillende tijden afvoeren — al een zeer groote verbetering, nog gemakkelijker werd het den reizenden man gemaakt door de trekschuiten, het echte Hollandsche vervoermiddel, dat in onze dagen — na een bestaan van haast drie eeuwen — tot de zeldzaamheden gaat behoreen. Hoe weinigen onder ons kunnen zich nog de nachtschuit van Amsterdam op den Haag herinneren, die 's avonds

tegen donker van de Leidsche poort afvoer en 12 uur later de residentie bereikte!

„Wie kan de vinding van de Trekschuit ooit waarderen?
Men reisd als zat men thuis: geen schokken, draayen, keren
Ontrust het lichaam, 't zij men vaart bij dag of nacht,
Men vindt al slapende zich op zijn plaats gebracht.”

zong de dichter, geen wonder, want voor vele reizigers waren die schuiten een uitkomst, daar de toestand der wegen soms van dien aard was, dat menigeen met Huygens — toen deze in 1620 naar Italië trok — een vaartuig boven een rijtuig koos, al waren dan ook die rijtuigen heel fraai en rijk, zooals de gravures en schilderijen genoegzaam aantonen. Trouwens



TENTJACHT UIT DE EERSTE HELFT DER 17e EEUW.

Naar de gravure van S. Savry (1638). „Blijde inkomst van Maria de Medicis.”
de vaartuigen waren bij sommige gelegenheden ook niet van praal en pracht ontbloot, en reeds de schuiten, waarmede men in 1572 Alva en Fred. de Toledo van Utrecht naar Am-

sterdam vervoerde, werden bekleed en gedekt met rood laken⁽¹⁸⁾, terwijl het hier afgebeelde vaartuig uit 1638 mede zeer fraai kan heeten.

Inmiddels waren de toenemende rijkdom en de invloed der Fransche zeden — onder de regeering van Lodewijk XIII nam het aantal koetsen in Frankrijk sterk toe — mede oorzaak, dat ook hier te lande de rijke burgers, het voorbeeld der vorsten en hooggeplaatsten volgende, zich van luxe-rijtuigen bedienden, zóó zelfs, dat de Amsterdamsche vroedschap er een stokje voor wilde steken, niet alléén met het oog op de „engheid van de straten en stegen,” maar ook wijl „d’een door den anderen exempel geprovoqueert wort om mede karossen, koetsen of kalessen en paerden te houden”. Kort en goed, bij keur van 2 Mei 1634 werd het rijden binnen de stad strafbaar gesteld op boete van vijftig gulden, en alhoewel die keur herhaaldelijk moest worden „gerenoveerd”, namen de Burgemeesteren haar aanvankelijk zoo streng op, dat zelfs een bejaard weduwe niet werd toegestaan, om wegens hare „impotentie” in een koetsje te rijden.

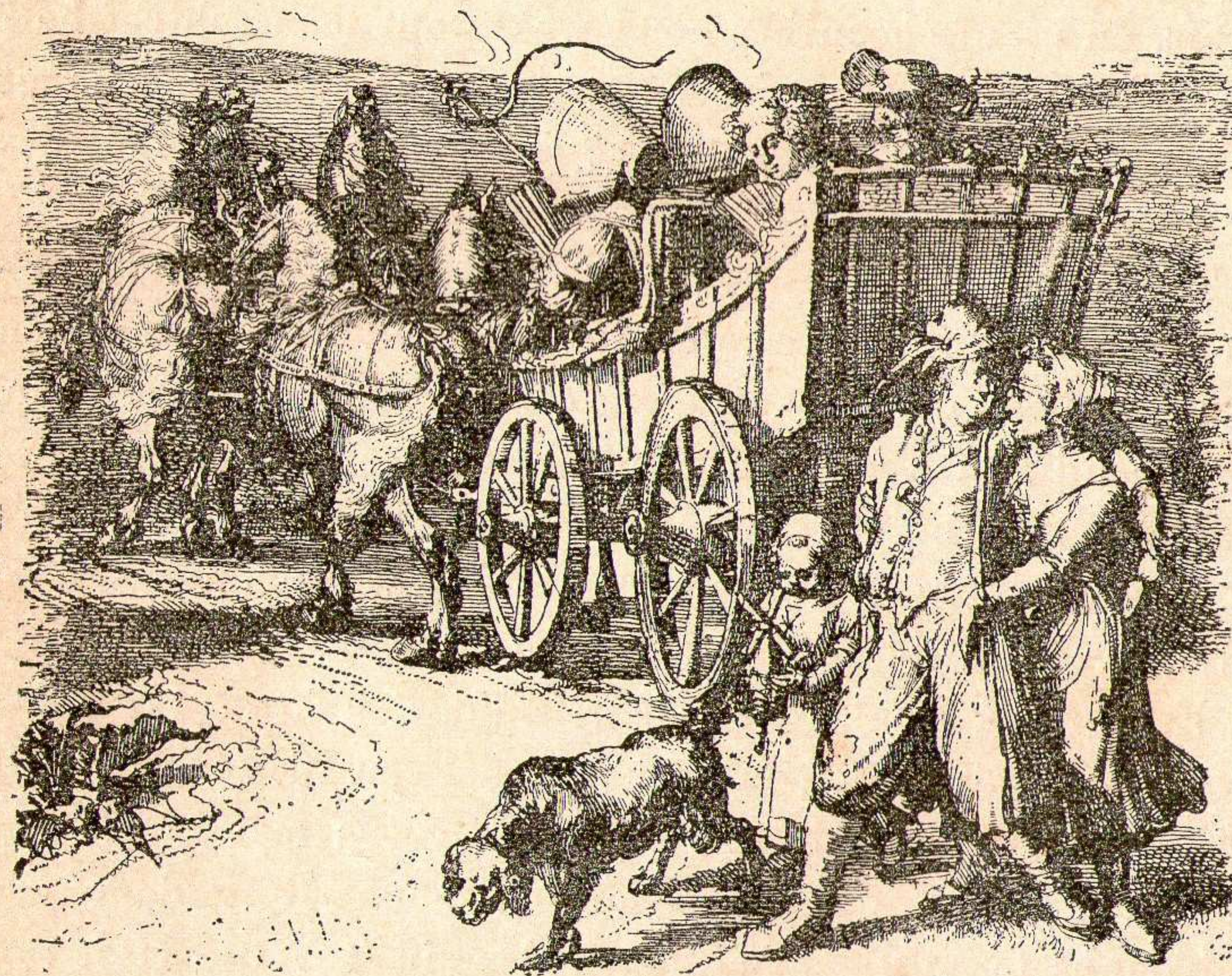
Zoo kon het gebeuren, dat de Amsterdammers niet meer langs de straten reden, maar zich vergenoegden met een „sleedje”, een wagenbak zonder wielen, al werd de zin tot eenvoud er niet beter op, want evenals de rijtuigen wedijverden de sleedjes in kostbaarheid. Het snijwerk, verguldsel en schitterende kleuren werden er niet aan gespaard, hetgeen ten slotte ook al weer bij keure werd verboden.⁽²⁰⁾

Intusschen schaften de vroede vadersen zelve zich fraaie stadswagens aan, waaraan het verguldsel niet was gespaard, gelijk blijkt uit de rekening voor een nieuwen „stads-koetswagen” welke de regeering van Delft in 1677 zich te Utrecht liet maken voor een som van 350 gulden, onder welk bedrag ook begrepen waren de „trijpte kussens en me-

talen bussen.”⁽²¹⁾ En die koets was betrekkelijk nog heel goedkoop, want er waren ook koetsen, welke duizenden gulden kostten.

Die weelde in „eigen rijtuigen” hielp den reizende man evenwel al zeer weinig, voor zoover hij althans niet behoorde tot de gelukkige stervelingen, die in stadskarossen op reis gingen.

Liet zijn beurs het toe, zoo kon hij van de nog altijd vrij primitieve reiswagens gebruik maken, welke door de stalhouders werden verhuurd. Reeds de Romeinen hadden huurrijtuigen gekend, en in de middeleeuwen — we zagen het in ons vorige hoofdstuk — werden ze ook aangetroffen, maar



SPEELWAGEN UIT DE 2e HELFT DER 17e EEUW.

Fragment van een gravure van R. de Hooghe, getiteld: „Jaarmarckt buyten Arnhem”.

die vehikels waren van de eenvoudigste constructie. Vrij wat gemakkelijker daarentegen waren de rijtuigen van Nicolaas

Sauvage, die zich onder de minderjarigheid van Lodewijk XIV te Parijs in de rue Saint-Martin vestigde, en wel in het huis waar het beeld van den heiligen Fiacre uithing, waarnaar de huurrijtuigen thans nog in Frankrijk fiacres heeten ⁽²²⁾, zooals in onze hoofdstad sinds een vijftiental jaren die vervoermiddelen als „aapjes” bekend staan. Te Amsterdam vond men trouwens reeds veel vroeger „sleelieden” binnen de veste en wagnaars buiten de poorten, doch niet ten allen tijde kon men op die huurrijtuigen rekenen. Zoo gebeurde het Huygens in 1680, dat hij — op reis moetend naar Celle — te 's Gravenhage te laat aan de schuit kwam. Onmiddellijk zond hij zijn knecht uit om een rijtuig (*chariot*), helaas te vergeefs, en — ofschoon het koud was, want men schreef half December — moest 's Prinsen secretaris zich vergenoegen met een van die karretjes, „qu'en ce temps-là l'on appelloit des chaises.”

Te Leiden mocht hij nog juist de Utrechtsche schuit treffen, waar hij in 't roefje een plaats vond en zich met den raadsheer van der Goes en diens echtgenoot te slapen legde, terwijl hij te Utrecht zoo gelukkig was een *Calesche* te vinden, welke hij vooruit had gezonden. Voor zijn *chariot de bagage* moest hij 4 paarden huren, om hem dienzelfden avond voor 36 lb. naar Deventer te brengen. ⁽²³⁾

Een aardig staaltje van de reismiddelen in de 17e eeuw geeft ons verder Huygens' Reisjournaal van 1649 en 1650. ⁽²⁴⁾ „Ik vertrok, aldus begint hij, 's morgens met Hulst uyt den Haegh en quamen door Delft en Rotterdam des middaghs te Dortrecht en aeten daer in 't Witte Hert een herberch bij de Waterpoort, daer huurde ick een schuyt op Sevenberghen voor dry gulden (dat de gezette vracht is) en vindende noch wel dry vremde menschen in de schuyt, begost met de schipper te kijven. Hetwelcke die luy siende

wilden er uyt gaen (daer was by de predikant van Sevenberghen Paludanus en een soon van de Raetsheer Stryen) maer ick dede se weer inkomen. Te vier uur quamen wij te Sevenberghen... Stryen en ick huurden een overdeekte Brabantsche wagen voor 15 gulden en quamen des nachts te twaelf uren te Achterhouck en sliepen op stroo. Achterhouck is 6 mijlen van Sevenberghen.”

Verder ging het over Antwerpen naar Parijs. Te Valenciennes vonden de reizigers postpaarden — waarover straks nog — „tot Parijs toe voor redelijke prijs; anders in de voorighe steden van Antwerpen inclus aff sijn ze moeyelijck te krijghen en geweldich dier.”

Voor de Fransche hoofdstad bestond toen reeds een „Guide de Paris” in 1647 verschenen, die o. a. eene opgave bevatte van 43 plaatsen, waarop reiskoetsen of karossen — voor 8 personen en met 6 paarden bespannen — reden, met opgaven van de uren van vertrek. Voor enkele steden was dat uur tamelijk onbepaald, zoo reed de wagen op Auvergne „quand il peut”, dit was, wanneer er reizigers genoeg waren. Die op Fontainebleau reed alleen, wanneer de Koning daar resideerde. ⁽²⁵⁾

Vermoedelijk zal dit wel de eerste wagensdienst zijn geweest van het vasteland, en in elk geval is Frankrijk ons in deze voor geweest, immers eerst in 1660 werd octrooi verleend voor een wagensdienst van Amsterdam op 's Gravenhage, het eerste „wagenvaar” hier te lande; het tweede volgde in 1687 n.l. dat van Amsterdam op Arnhem eveneens met octrooi der staten, welke daaraan eenige voorwaarden verbonden. Dit zelfde was het geval met de water-veren, wier schippers meestal door de vroedschappen werden aangesteld. Die schippers moesten o. a. te Amsterdam bovendien lid zijn van 't groot of klein binnenvaardersgilde. Het „standje” was

veel geld waard en de plaatselijke autoriteiten hadden veelal de knechtsbetrekkingen te „begeven.” In het algemeen kon worden getuigd, dat die veren zeer welvarend waren.

Is het model der schuiten weinig gewijzigd, de postwagens daarentegen ondergingen in den loop der tijden vele verbeteringen. Aanvankelijk waren zij geheel open, die op den Haag had leeren kleppen aan weerszijden; wat later kwamen de overdekte bakwagens in zwang. Meestal werden zij benut tot het vervoer van brieven, en waren dan ook beter ingericht.

In 1689 reed de postwagen op 's Gravenhage 2 maal daags behalve tijdens de groote vacantie van den Hove van Holland — dan was er slechts eenmaal per dag gelegenheid om te vertrekken; — de reis kostte 4 gulden 3 stuivers; een afgehuurde wagen (voor 6 of minder personen) 24 gulden 18 stuivers. De postwagen op Arnhem reed 's morgens af bij het openen der poorten, des Maandags, Woensdags en Vrijdags van de herberg de Vergulde Valk, op de Botermarkt en de andere werkdagen van de grooten Oort te Arnhem. De ordinaire vracht bedroeg 5 gulden 6 stuivers, en te Arnhem correspondeerde de dienst op het wagenveer naar Kleef, Meurs, Keulen enz.

De geregelde verbinding met Engeland bestond in een „pakketboot” „van den Briel op Harwits”, „alle Woensdagen en Saturdagen ten 12 uur.” (26)

In de 18e eeuw namen de reisgelegenheden allengs toe en verschenen o.a. de diligences, te Zutphen in 1764 voor het eerst begroet en daar wisselwagen geheeten. (27) Ook de wegen werden verbeterd, al bleven het grootendeels zandpaden, die althans dit voordeel hadden, dat ze zeer bruikbaar waren voor wagens zonder veeren.

De groote, beklinkerde rijkswegen werden voornamelijk

aangelegd in den Franschen tijd, toen de telegraaf van Chappé op de torens verrees, zonder evenwel iets van nut te wezen



SPEELWAGEN UIT HET BEGIN DER 18e EEUW.
Naar de titelplaat van de Batavische Arcadia.

voor handel of verkeer. Sommige straatwegen zijn echter van ouderen datum, bijv. die van den Haag op Delft, welke in 1682 tusschen Delft en de Hoornbrug werd geplaveid. Hierbij dient opgemerkt dat niet vóór het midden der 17e eeuw het plaveisel van Parijs goed kon heeten, terwijl in Berlijn de nieuwe markt eerst in 1679 werd bestraat.

Intusschen was ook het postverkeer zeer toegenomen. Van een eigenlijke brievenpost, zooals wij die kennen, was hier te lande in de 16e eeuw nog geen sprake. Men had toen loopende boden, ook gewone loopers, stedeloopers of messagiers genoemd. Te Amsterdam telde men er vier, zij ontvingen bij iedere reis een daggeld, dat voor binnenlandsche tochten zes stuivers bedroeg, en brachten niet alleen stads- maar ook koopmansbrieven over — altijd echter „mit deser stede busse ende wapen,” genaamd „der stede loopbusse,” ofschoon 't geen eigenlijke bus maar wel een wapen was, terwijl de brieven in een „leeren maeltje” waren geborgen. (28) In 1568 werd een geregelde postdienst op Antwerpen ingesteld, waartoe zes boden beurtelings op bepaalde dagen heen en weer reisden en te Antwerpen in een herberg logeerden. Voor de

brieven die over zee kwamen, werd na eenige vergeefsche pogingen om dien postdienst te regelen, eindelijk in 1598 het paalhuis tot bestelkantoor ingericht. Dáár moesten de uit zee komende schippers de brieven afgeven tegen vergoeding van een stuiver, terwijl het bestellen verder een halve stuiver kostte. ⁽²⁹⁾

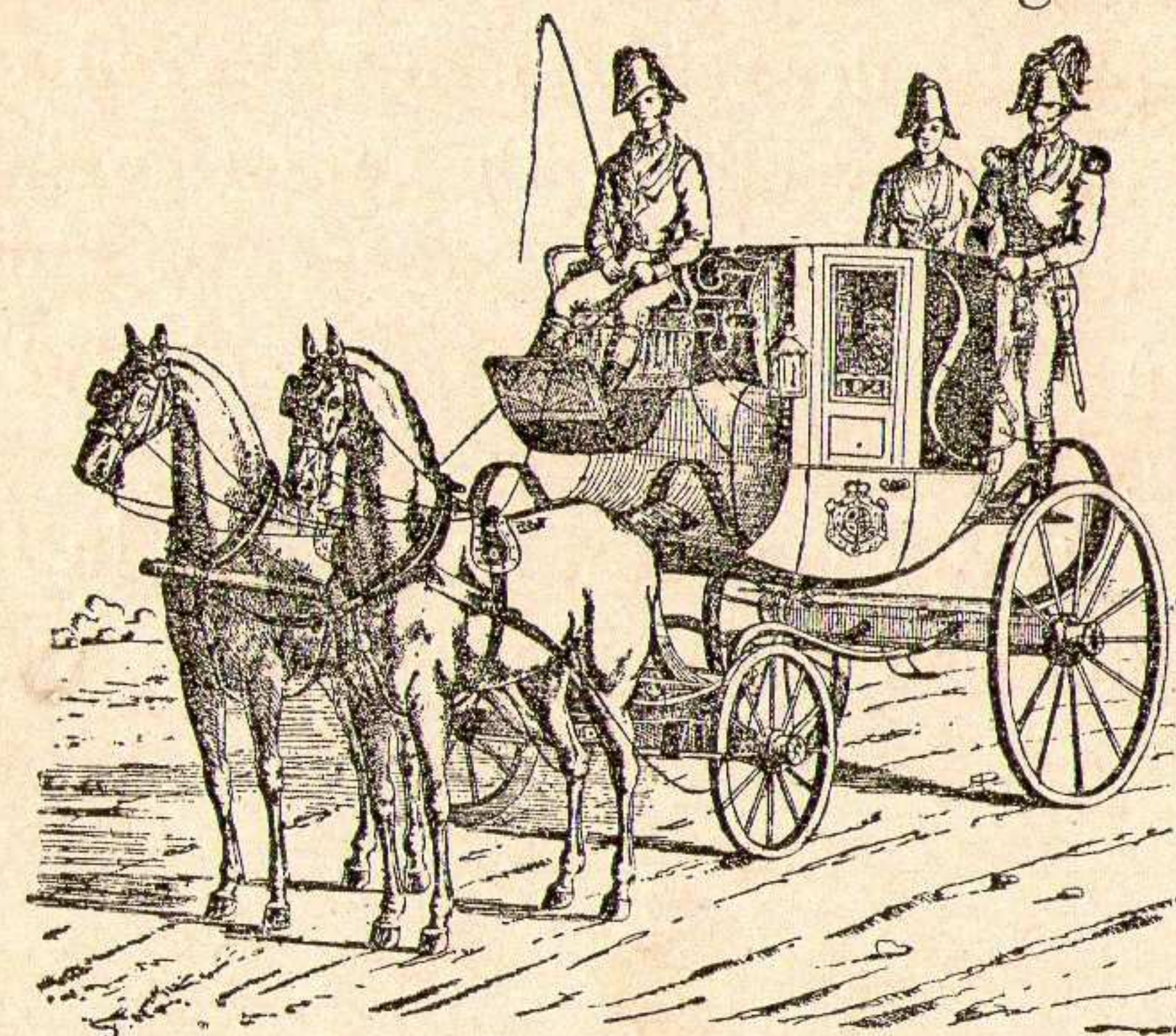
In het grootste deel van Duitschland en in de zuidelijke Nederlanden was de postdienst in handen geraakt van de vorsten van Turn en Taxis; in Frankrijk — dat reeds sinds Lodewijk XI een staatskoerier-dienst bezat — werd onder Lodewijk XIII een algemeenen postdienst ingesteld, terwijl ongeveer terzelfder tijd Engeland de Koninklijke posterijen zag grondvesten. Van Londen naar het vaste land werden in die dagen de brieven via Ostende en Antwerpen verzonden, voor die naar Holland waren daartoe zes dagen noodig. Na 1665 werd de postverbinding tusschen Engeland en Holland over Brielle en Harwich verlegd. ⁽³⁰⁾

Dat postverkeer te lande was dan mede de oorzaak, dat de reisgelegenheden allengs werden verbeterd, want de postrijtuigen kwamen het vervoer en van brieven en van personen ten goede, terwijl de paardenposterij een verkeersmiddel werd voor rijke en voorname stervelingen, die van een eigen of gehuurd rijtuig gebruik makende, aan elk station paarden in huur kregen.

Een der eerste sporen van een bepaaldelijk georganiseerde paardenposterij vinden wij in het octrooi in 1610, verleend aan den Stralsunder Henry Anderson, waarbij hem voor 14 jaar het uitsluitend recht werd gegeven om voor de communicatie tusschen Engeland en Schotland wagens en karossen benevens paarden en bedienden verkrijgbaar te stellen. ⁽³¹⁾

Voor eenigszins belangrijke reizen kocht men in latere tijden veelal een rijtuig, hetgeen men dan na het einde der

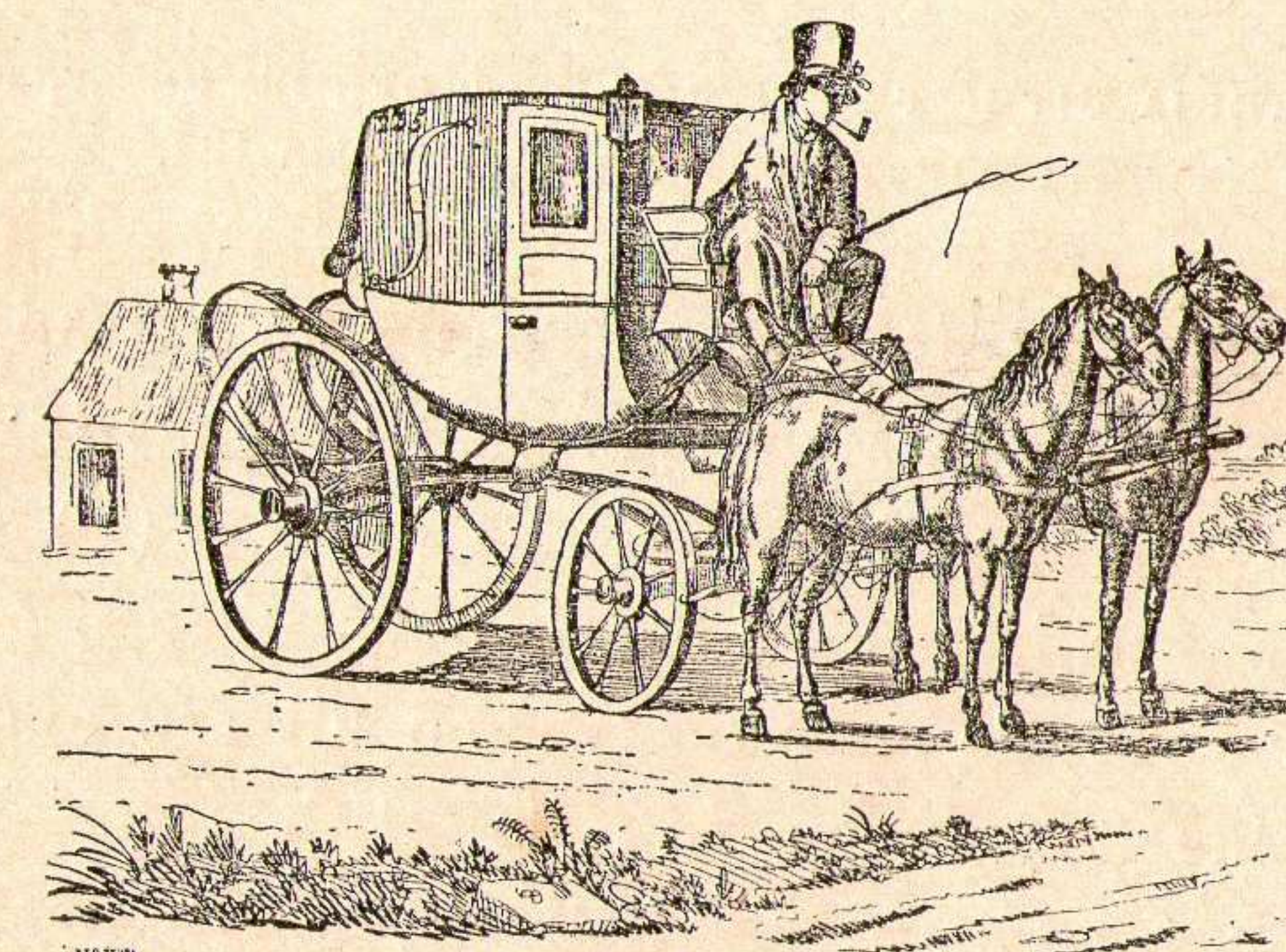
reis zoo voordeelig mogelijk van de hand deed. In Rusland had men zelfs vervoermiddelen, die naar gelang van de ge-



STATIECOUPÉ UIT DE LAATSTE HELFT DER 18e EN HET
BEGIN DER 19e EEUW.

Naar een Duitschen steendruk van omstreeks 1830.
steldheid der wegen als slede of als rijtuig konden benut worden.

Hier en daar lieten die paardenposterijen te wenschen over; zoo moest de jonge Elisabeth van Anhalt, de later zoo geduchte Keizerin Katharin II, die in 1745 met hare moeder

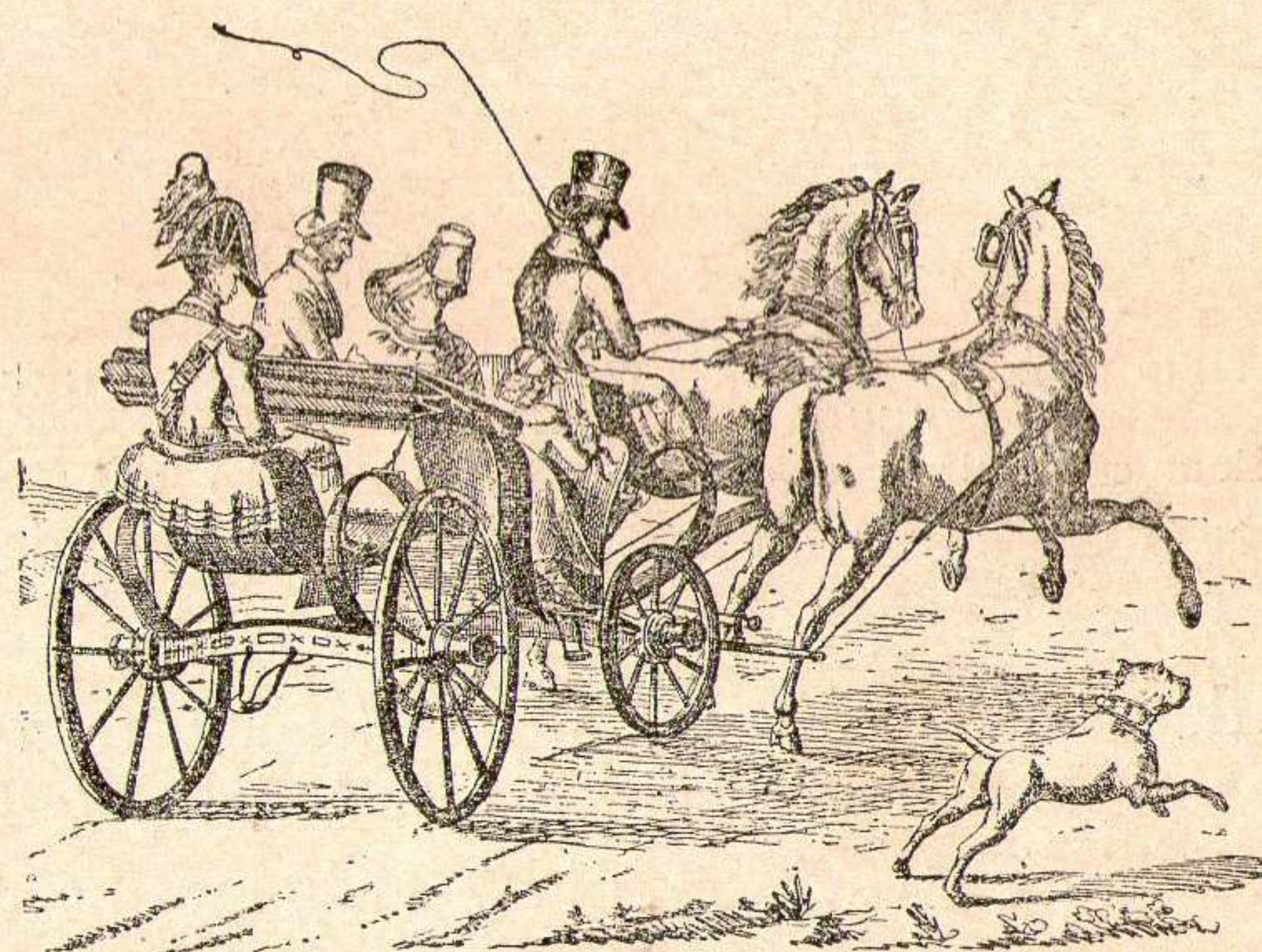


STATIECOUPÉ UIT HET 2e VIERDEDEEL DER 19e EEUW,
geheel overeenkomende met de rijtuigen uit het laatste deel der 18e eeuw.
Naar een Duitschen steendruk van omstreeks 1830.

naar Petersburg op reis ging, ondanks de aanbevelingen van Frederik II herhaaldelijk klagen.

De vorm en grootte der reiskoetsen was even verschillend als die van de overige vehikels. De gewone wagens hadden evenmin veeren als de karren, waaronder de huifkarren — gelijk wij zagen — tot de oudste vervoermiddelen mogen gerekend worden.

Tegen het einde der 17e eeuw kende men in Duitschland reis- en land-koetsen, chaisen, calessen en carossen. (32)

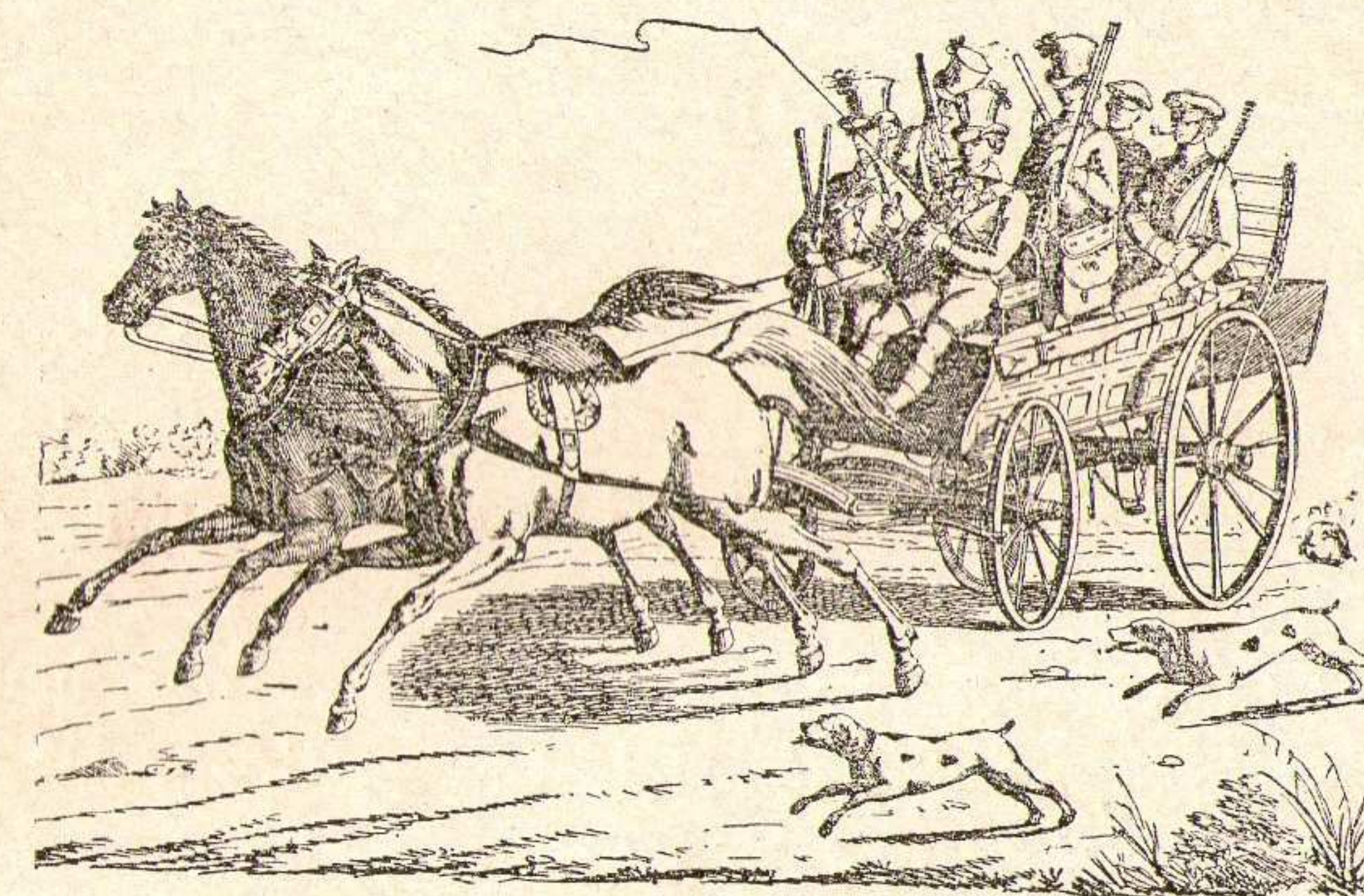


VICTORIA UIT HET 2e VIERDE DEEL DER 19e EEUW,
Naar een Duitschen steendruk van dien tijd.

De stalen veeren waren toen nog onbekend, zij schijnen trouwens eerst in het begin van deze eeuw in gebruik te zijn gekomen, in elk geval waren zij er vóór het jaar 1828, zooals blijkt uit een Engelsch boekje over rijtuigen. (33)

De vrachtwagen leeren wij o.a. kennen uit een gevelsteen van het jaar 1612, de oude postwagen uit een anderen gevelsteen, beide te vinden in „de Uithangteekens” van v. Lennep en ter Gouw. De kalessen waren open en ongeveer gelijk aan onze victoria's; wat later (in de 18e eeuw) kwamen de berliners en de zwemmers, daarna de fourgons in

zwang, en onder de regeering van Karel X verschenen de omnibussen als een groote nieuwigheid, ofschoon ze reeds in



JACHTWAGEN. EINDE DER 17e EN BEGIN DER 18e EEUW.
Naar een Duitsche steendruk van omstreeks 1830.

1662 te Parijs bekend waren geweest, toen veel bekijk hadden gevonden, en daarna weer geheel vergeten waren (34) al moet worden erkend, dat ze in deze eeuw werkelijk omnibus mochten worden genoemd.

Die omnibussen zijn hier te lande grootendeels weer verdwenen. Voor immer? Wie zal 't zeggen, nu wij in deze dagen ondanks de spoorwegen in Engeland de oude postrijtuigen zien verschijnen, thans in den vorm van postcoaches, ten gerieve van de reislustige Britten, die de dwinglandij der ijzeren sporen moede, met de Genestet uitroepen:

„Mijn reisplan is een lied vol grillen en verlangen.”

III.

In het jaar 1486 werd Maximiliaan van Beieren tot Roomsche Koning verkozen, en vóór zijne kroning te Aken maakte hij met zijn vader, den keizer, een uitstapje naar Amsterdam.

De stedelijke regeering had nauwelijks die heuglijke tijding vernomen, of zij liet officieel afkondigen, dat de genadige Heer en zijn allerdoorluchtigste vader door schutterijen en gilden zouden ingehaald, en dat de huizen moesten versierd worden, terwijl ieder burger gehouden zoude wezen de vreemde Heeren van 's Keizers gevolg, „die zouden komen om gelogeed te worden, gewillig te ontvangen, zonder zich ziek te houden, of zoek te maken.”⁽³⁵⁾

Of er bij deze gelegenheid veel Amsterdammers zijn zoekgeraakt, heeft de historieschrijver niet vermeld, en — wat werkelijk te bejammeren valt — ook omtrent het onthaal, dat de Duitsche edelen en ridders bij hunne Amsterdamsche gastheeren hebben genoten, is weinig of niets tot ons gekomen. Het zoude eene zoo welkome bijdrage zijn geweest tot de kennis van het meer intieme leven onzer voorvaderen, waarvan wij nu eigenlijk zoo weinig weten. Zoo rijst al dadelijk de vraag, waren er dan in die dagen te Amsterdam geen herbergen? Dr. Schotel zeide neen, althans geen herbergen „ingericht om edellieden en mannen van aanzien te logeeren,” deze namen hun intrek in kloosters en kasteelen.⁽³⁶⁾

De geleerde schrijver van het maatschappelijk leven onzer

vaderen had het evenwel mis, en in 't algemeen zijn de herbergen van veel ouder datum dan algemeen wordt aangenomen. Haast zoude men kunnen zeggen, dat zij even oud zijn als de beschaving, en zonder voorbehoud mag men aannemen dat de aloudeste herbergen de eerste baken zijn geweest op de handelswegen. Zoo vinden wij dan ook in de gewijde geschriften⁽³⁷⁾ melding gemaakt van herbergen, *karavansera*, waar de gasten voor het genotene betaalden.

Herbergen of logementen hebben de Egyptenaren gekend, wat later de Romeinen even goed als de Grieken en nog heden ten dage kennen wij te Pompei minstens drie herbergen aanschouwen uit het begin onzer jaartelling, waaronder de *Olifant* in de *Via luparia*.

Hier stapten de voorname Romeinen af die met hun *carruca* — het elegante stads- en statie-rijtuig van die dagen — reisden, of wel de minder voorname, die zich met een *rhed a* tevreden stelden.

Hebben de Romeinen hier te lande geen particuliere herbergen aangetroffen, zoo is dit alleen het gevolg geweest van de omstandigheid, dat hoofdzakelijk slechts krijgsknechten herwaarts kwamen, die in de militaire gebouwen onder dak werden gebracht, en van welke militaire logementen wij eene herinnering bewaren in ons herberg, dat afstammende van het Hoogduitsche *herberga*, oorspronkelijk legerplaats beteekende.

Eigenlijke herbergen of logementen waren natuurlijk bij een ur-volk als de oude Germanen niet te vinden. Waartoe ook? De enkele vreemdeling, die geherbergd moest worden, was overal welkom: de gastvrijheid was een der deugden van de Germanen, zooals zij het van vele andere volken heet te zijn. Daarentegen moet men zich evenwel van die gastvrijheid voor eeuwen her geen al te groot denkbeeld vormen. Zoo

was bij de oude volken de vreemdeling geheel rechteloos en nog door de Romeinen werd hij geheel uitgesloten van de voordeelen van het nationale recht (jus civile) al trachtten zij — gedeeltelijk naar het voorbeeld van de Grieken — de positie van den reiziger te verbeteren door hem onder de bijzondere hoede van de Goden te plaatsen, en tevens een zeker gastrecht voor te schrijven. Zonder te vragen naar naam of herkomst werd den reizende verstrekt, wat men hem geven kon. Met vreemde volken werden dienaangaande tractaten gesloten, en daarbij van weerszijden geschenken aangeboden, hetgeen verder bij de Romeinen nog bezegeld werd door schriftelijke bescheiden (tabula hospitalis). Zoo zijn nog heden ten dage de consuls eene herinnering aan die oude verdragen betreffende het gastrecht.

Dat de oude Germaansche deugd der gastvrijheid in de middeleeuwen nog niet verloren was, leert ons Dr. J. te Winkel in zijn schets van „het Ridderwezen.”⁽³⁸⁾

Kwamen er gasten, dan gebod de heer „sinen knapen

Dat men nine spare jegen hen”

en dien edelknapen — den ridders in den dop — werd opgedragen, de aangekomenen te ontvangen, zooals zij bij het vertrek hen zouden uitleiden. Vriendelijk gingen dan die pages den vreemden tegemoet, beleefd ontvingen zij hen en vroegen hun, waarmede ze hen konden dienen. Zij leidden hen op in de groote zaal of in de een of andere kemenade, en deden dat naar middeleeuwschen trant, door den gast te nemen „bider ghere” of slip van zijn kleed. Ook nam men hem „bider hant” om hem „hovescelike inne te leedenen.”

Doch niet alleen bij deze plechtige intocht boden de knapen aan de gasten des huizes hunne diensten, ook verder stonden zij hen bij. Zoo waren zij den vreemden ridder even goed als hunnen heer behulpzaam in het afdoen van sporen

en wapenrusting en het omgorden van het zwaard. Zij brachten nieuwe, schoone kleederen aan, die de „waert” — zooals de gastheer werd genoemd — aan zijne gasten schonk, en hielpen hen die aantrekken. Gewonden en zieken werden liefderijk verzorgd en verpleegd, ja, zelfs vijanden werden geherbergd, en als sprekend voorbeeld daarvan wijst Dr. te Winkel op den Moriaen, waar de gastheer van Walewein het ondanks de aansporing van zijn onderhoorigen, niet over zich verkrijgen kon den gast eenig leed te doen, als hij vernomen heeft dat die gast de moordenaar is van zijn eenigen zoon. — Het gastrecht wilde hij niet schenden.

Stond alzoo tijdens het ridderwezen de gastvrijheid zeer hoog aangeschreven, de groote heeren die bij ridders of edellieden geherbergd waren, of aldaar verteringen maakten, schijnen voor het genotene eenige vergoeding te hebben gegeven althans voor „bellechiere en heuschheden, of wel voor de moeite aan het huisgezin veroorzaakt.”⁽³⁹⁾ In de kloosters werd voor een heilig doel geofferd, en sommigen leekbroeders — bijv. den kok — een gave geschonken.

Ondanks die gastvrijheid der edelen en het logies dat in de kloosters werd aangeboden treffen wij niettemin reeds in de 13e eeuw hier te lande herbergen aan. De stadsrekeningen van Dordrecht⁽⁴⁰⁾ uit de jaren 1284/85 maken er herhaaldelijk gewag van; nu eens als „bedhure,” bijv. te „Eghemonde,” dan weer „ven herberghe te Ghouda” enz., terwijl wij elders op het einde van de 14e eeuw een herberg de Helm in die Haghe vermeld vinden, waar Hertog Albrecht twee vreemde edelen vrijhield.

Reeds in het midden der 14e eeuw kon Guy van Blois klagen over de fantasie prijzen, welke sommige Duitsche herbergiers op drukke dagen in rekening brachten. En ook toen werden de logementen als restaurants gebezigd, waar de

gelukkige bezitter van een goed gevulde beurs zich kon tracteeren ⁽⁴¹⁾ Kurliste kende men nog niet, doch op zeer eigenaardige wijze den volke van 't verblijf der hooge heeren kond gedaan: het wapenschild van den gast werd vóór de herberg opgehangen en de krijgsknecht, die het schild te bewaken kreeg, werd de schildwacht.

Wellicht mocht de waard dit wapen als een aandenken behouden, althans Graaf Dirk VI had er in 1408, toen hij op reis zoude gaan naar Kleef, 120 noodig, welke door zekeren schilder Dirckskin werden gemaakt.

Mag men dan zeer zeker beweren, dat de logementen zoo oud zijn als de beschaving, en werden zij in de middeleeuwen ook hier te lande aangetroffen, groot was het aantal niet, en wel om de eenvoudige reden, dat het aantal reizigers betrekkelijk zoo gering was — althans in gewone tijden.

In de dagen en weken welke de groote markten voorafgingen, was dat natuurlijk anders, dan trokken de kooplieden naar de toenmalige hoofdsteden van den groothandel met schuiten en schepen, met wagens en karren, te voet en te paard. Onderweg werd veelal in het voertuig of het schip gelegenheid gevonden om te rusten, en in de marktsteden vond men allicht een onderkomen bij den een of ander burger, die voor eenige zilverstukken gaarne een deel zijner woning tijdelijk aan den vreemdeling afstond. Hooge heeren en hun gevolg — wij zagen het zoo straks — werden meermalen binnen de steden ingekwartierd, dan wel in de kloosters of naburige kasteelen geherbergd.

Jan van Blois nam te Gouda gewoonlijk zijn intrek bij den pastoor, en lieden van aanzien logeerden aldaar bij den stadssecretaris, die den eigenaardigen naam droeg van Sonderdank. ⁽⁴²⁾

De Bisschop van Utrecht hield tijdens zijn reizen binnenslands op een zijner kasteelen verblijf, of wel hij nam zijn intrek bij een zijner rekenplichtige ambtenaren op wier credit hij leefde. De Graaf van Holland daarentegen had in verschillende steden zijn herberg, die hij verder liet bewonen door een gegoed burger, tenzij hij den bouw van het huis gedeeltelijk had bekostigd onder voorwaarde, dat hij er steeds enkele kamers beschikbaar zou vinden. Zoo schonk de Graaf in 1360 het grafelijk slot te Leiden, ook het „hof” genoemd, aan Gerrit van Egmond, mits het 's graven „open herberg” zou blijven en er altijd 20 bedden te zijnen dienste zouden staan ⁽⁴³⁾

De eerbare burger, die zich aan een uitstapje waagde, koos natuurlijk een der logementen van die dagen; de minder beedeelde vond allicht in de kloosters of bij vrome, gastvrije lieden een onderkomen, tenzij hij het voor eigen veiligheid verkieselijker achtte zich bij een of ander kameraad van verdacht allooi te verstoppen, waar de schout en zijne dieners hem moeielijk konden vinden, want in 't algemeen was ook tijdens de middeleeuwen de vriendschap van dief- en diefjesmaat veel grooter dan voor de algemeene veiligheid wenschelijk kon heeten. Niettemin stonden te Leiden de taveernen weinig onder toezicht, alleen was 't daar verboden zich 's nachts in „die stove” te bevinden. ⁽⁴⁴⁾

Wat was nu een stove?

Oorspronkelijk een verwarmd vertrek, in Duitschland stube geheeten, later een soort van asiel voor onbehuisden, een toevluchtsoord voor daklozen, zooals wij die in onze dagen weer als een groote nieuwigheid zagen verrijzen. Ook in de middeleeuwen wist men wat armoede is, kende men eveneens landloopers, bedelaars en dergelijken, en deze moesten toch ook onder dak worden gebracht, waartoe in som-

mige steden verwarmde vertrekken werden ingericht, stoven genaamd, waar de paupers tijdelijk zich tegen de koude konden beschermen. Zulk een stove werd in 1366 te Utrecht bij 't gasthuis door Pieter Wijtenleen gesticht. Zij schijnt al dadelijk in een groote behoefte te hebben voorzien, althans er verrezen ook stoven waar men tegen betaling een onderdak kon vinden, doch werden hier de mannen en vrouwen aanvankelijk gescheiden, ten slotte kwamen deze inrichtingen, in dusdanigen kwaden reuk, dat het in 1476 noodig gevonden werd de oprichting van nieuwe stoven te verbieden.

Iets dergelijks als deze stoven waren te Amsterdam de beyerts, één bij elk der gasthuizen, waar de arme zwervers een warmen haard, een schotel spijs en een slaapplaats vonden; edoch de bedelaars van beroep „dagelijcx in de beyert haar logys” nemende, maakten er misbruik van, en de heeren van den geregte verordenden dan ook heel spoedig, dat niemand langer dan drie dagen achtereen mocht worden opgenomen, om dan in de eerste zes weken niet terug te komen. ⁽⁴⁵⁾

Ten tijde van Wagenaar bevond zich deze beyert in het tegenwoordige binnengasthuis. Boven den ingang las men de volgende poëtische ontboezeming, die sloeg op de in 1544 gemaakte keur:

„Drie nachten langer niet herberg ik die 't behoeft,
En houd de vierde uijt de scoisters en 't gebeeft.”

Wanneer de liefhebbers voor een nachtverblijf, mannen zoowel als vrouwen, zich bij den „Vader van den beyert” aangemeld hadden en aangenomen waren, mochten ze na gevisiteerd te zijn, vertoeven in een vertrek, rondom met banken bezet en van een stookplaats voorzien. Het menu van den

dag, bestaande uit hetgeen door de in het aanliggend gasthuis verpleegde zieken was overgelaten, werd hen opgedischt, waarna ze geleid werden naar de met kribben gestoffeerde slaapvertrekken, vier in getal, twee voor de mannetjes en twee voor de wijfkens, terwijl de regenten — wijs door de ondervinding bij de stoven opgedaan — streng het oog hielden op de afscheiding van beide categoriën.

In Amsterdam, met zijn drukke scheepvaart, achtte de stadsregeering het verder noodig de herbergen onder toezicht te houden. Reeds tegen het einde der 14e eeuw werd binnen Amsterdam gewillekeurd, dat ieder herbergier voor zijn gasten verantwoordelijk zou zijn. ⁽⁴⁶⁾ De dienaren der justitie hadden het recht de herberg binnen te treden om zich te overtuigen, dat daar binnen niet gedobbeld werd ⁽⁴⁷⁾ of andere ongerechtigheden gepleegd, en de keur van 1478 kan ons overtuigen, dat eenig toezicht op de herbergen en andere publieke huizen niet overbodig mocht heeten ⁽⁴⁸⁾

De waard of waarden — want bij uitzondering werd aan vrouwen het houden van een herberg toegestaan ⁽⁴⁹⁾ — was verplicht te zorgen dat de gasten de stedelijke onkosten niet ontdoken ⁽⁵⁰⁾, hij moest aangifte doen van zijn logé's ⁽⁵¹⁾, en deze waren gehouden om bij het luiden van alarm of brandklok stilletjes thuis te blijven ⁽⁵²⁾, een voorschrift dat bij opkomend oorlogsgevaar van niet geringe beteekenis was. Na verboden tijd mocht er niet worden getapt ⁽⁵³⁾ en de doodmalen mochten niet binnen de herberg worden gehouden. ⁽⁵⁴⁾

IV.

Op den tweeden kerstdag van het jaar 1481 behaalde Joost van Lalaing eene groote overwinning bij..... Westbroek. Amsterdam juichte, want Lalaing was stadhouder van Holland en de verslagenen behoorden tot Utrecht — een oorlog tusschen Holland en 't Sticht! „Die stathouder gaf die stat van Amstelredam die bannier ende die schutterswypel van Utrecht ende die worden gehangen in die Oude Kerck”, deelt een kroniekschrijver uit die dagen ons mede, en een der torens van de toen juist in aanbouw zijnde vestingmuren werd ter eeuwer gedachtenis aan die roemrijke victorie genaamd „Swych Utrecht”.

Juist drie eeuwen had die toren daar gestaan, toen hij door een Amsterdamschen hotelhouder werd vernietigd, en een Amsterdamsch patriciër, die zich Jan Davidsz. noemde, uitte een weklacht „op de slopinghe van den Toren Swych Utrecht tot Amsterdam door Sieur Hahn *) met ooghluyckinghe van E. A. Regeerders der stede voornd.”

't Is uit met Amsterdam!
Swych Utrecht moet nu swichten,
De haen, die Koningh kraeyt,
Moght selfs het Sticht ontstichten...

Zoo wilde dan het toeval, dat juist door een hotelhouder een der oudste steenen gebouwen is vernietigd, waar reeds in de middeleeuwen gelagen werden gezet, want die toren was

(*) De toenmalige eigenaar van Bracks „Doelen hotel”.

niet alleen een verdedigingswerk, neen, daartoe waren de vroede vaders uit de 16e eeuw te practisch: de poorten en torens benutten zij voor gevangenis, kruithuis en zelfs tot woning van stedelijke beambten. Zoo werd door de stedelijke overheid de toren Swych Utrecht aan de schutters van den Kolveniersdoelen afgestaan, „omme hoeren regiment van bossen ende anders daarop te hebben en te hangen”, terwijl de heeren van 't stadhuis in 1522 bovendien nog een som van vijftig gulden beschikbaar stelden om in dien toren een „scoene eetkamer” en een keuken te bouwen. En bij die eetkamer is het niet gebleven, want ofschoon de stedelijke muur verdween, de toren bleef staan en de Kolveniersdoelen werd vergroot en verfraaid. Schaep telde er reeds in de 17e eeuw een koningskamer, een prinsenkamer, een groote en een kleine heerenkamer, een schutterskamer enz., en zoo kon het gebeuren, dat bij het verdwijnen van de Kolveniersschutters de Kolveniersdoelen eene uitstekende gelegenheid bood voor een logement, of zooals wij het thans wat deftiger noemen, een hotel — een der oudste van Amsterdam.

Een der oudste van de nog bestaande, maar niet 't oudste, zelfs niet de eenige Doelen, want Amsterdam was in de middeleeuwen drie schutterijen rijk, en toen deze in het laatst der 16e eeuw werden opgeheven, besloot de stad de Doelens als herbergen te verhuren, juist zooals dat in de meeste andere steden ten onzent het geval was, waardoor wij thans nog overal een logement of herberg „de Doelen” aantreffen. Zoo geviel het, dat ook die der handboogschutters op het Singel in een herberg werd gemetamorphoseerd, om daarna — en wel in 1672 — als „Garnalen-Doelen” in een hotel te worden herschapen. Dankte het dien officieelen naam aan de garnalenmarkt, aan een zijner kasteleins den broeder van den schilder Barth. van der Helst, was het niet al-

leen den bijnaam van „de doelen van van der Helst” verschuldigd, maar zeker ook voor een groot deel de talrijke schuttersstukken, welke tot het einde der vorige eeuw hier aanwezig waren en die den luister van dit eenmaal zeer gerenommeerde hotel verhoogden.

De oudste herbergen van Amsterdam zijn natuurlijk dicht bij den Dam te zoeken. Zoo was in 1535 op den Nieuwendijk een herberg te vinden Spanje geheeten, toen de voornaamste van Amsterdam, ofschoon de Heilige Drie Koningen en de Ster mede tot bekende herbergen van die dagen werden gerekend.

Kort vóór 1535 was de Soudaen (de Sultan) aan de Plaetse verzezen, wier fundamenten eenmaal werden gelegd vóór het tegenwoordige paleis op den Dam, ter hoogte van de kleine steentjes. In die Soudaen hielden o.a. de heeren van de gerechts in 1544 hun maaltijd na een interessante lijfstraffelijke rechtspleging. Een andermaal lieten zij na zoo'n bloedige plechtigheid opdisschen in 't Uiltje, de Ster, 't Poortje of wel in 't Pastytje, die toen met de Regenboog eveneens aan de Middeldam waren gelegen en een gevestigden naam hadden. Amsterdam was in die dagen al zeer rijk aan herbergen, want behalve de zoeven genoemde vond men nog het Poortje in de Warmoesstraat, de Rode Leeuw „aan de Plaetse” — op den hoek der Kromme steeg, die er naar genoemd werd, doch thans de Kromme-elleboogsteeg heet — het Paternoster, het Rad van Avontuur in de Oude Doelenstraat, en de drie Friezen (bij de Nieuwe kerk,) waar o.a. in 1561 een lid van den Raad van Friesland zijn intrek nam. ⁽⁵⁵⁾

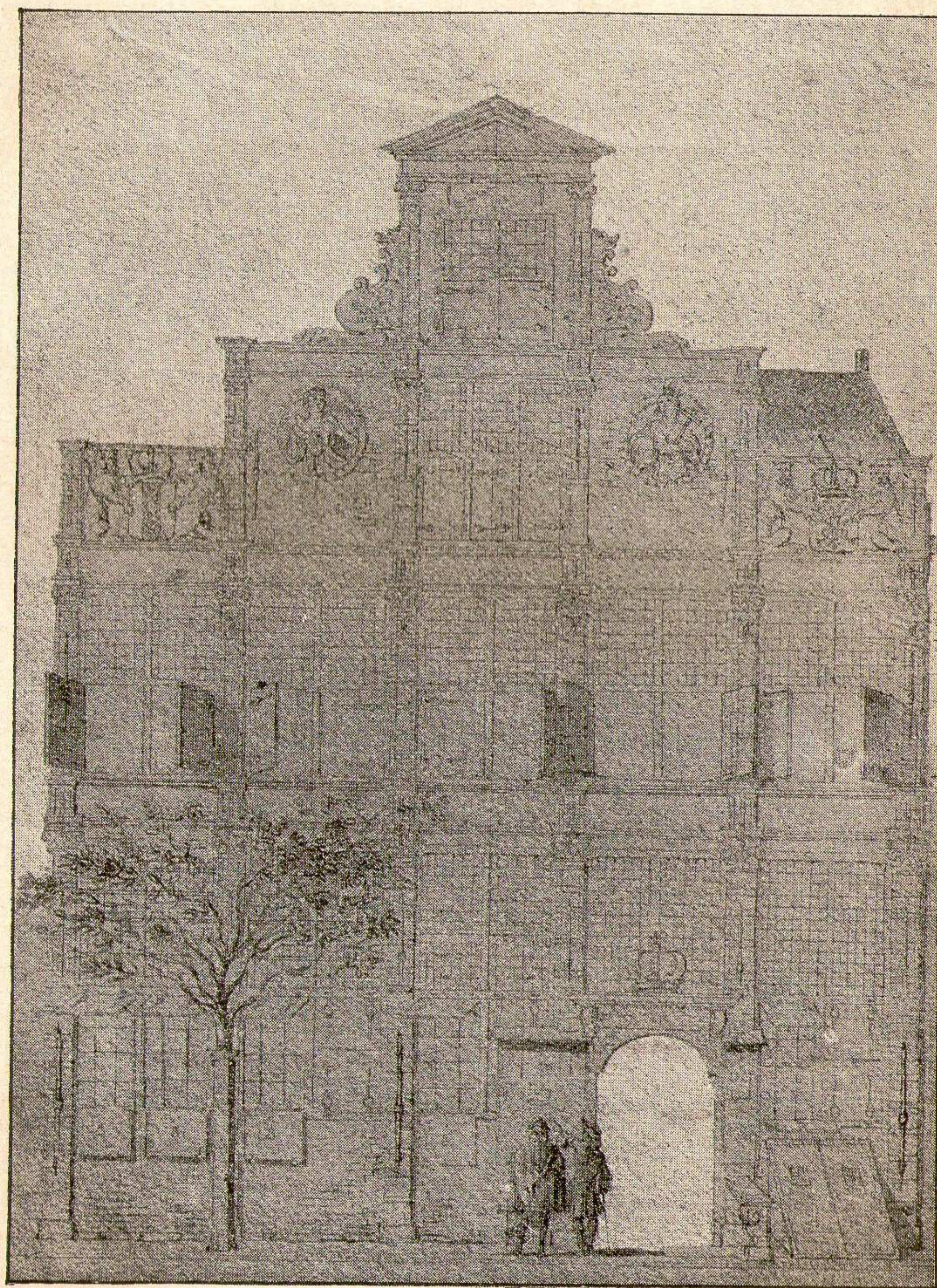
Het herbergiersbedrijf was in die tijden verre van onaanzienlijk; zoo namen in 1548 de Amsterdamsche burgemeesters hun intrek in een herberg waar „Gorkum” uithing; de

waardin „joncvrouw Marie” geheeten, was de weduwe van Jan Andriaanszoon Persyn, en vermoedelijk van adel. ⁽⁵⁶⁾ Deftige burgers hielden pensions voor gegoede reizigers, zoo namen de Amsterdamsche burgemeesters geregeld hun intrek bij Mr. Jan van Ghinderdale, procureur bij de kanselarij van Brabant te Brussel, en dat wel tegen eene vergoeding van 12 gulden 's jaarlijks, behalve de fooien en de geschenken; terwijl Hendrik Loeffsz, een der heethoofden tijdens de Amsterdamsche geuzen-beroeringen, Hendrik van Brederode logeerde, wien tijdens zijn verblijf te Amsterdam in 1568 een maaltijd werd aangeboden in den *Prins*, aanvankelijk de *Prins van Oranje* en ten slotte de *Oude Prins* geheeten.

Het is deze herberg welke op „Oud Holland” werd herbouwd; zij behoorde eenmaal tot de geburen van de Soudaen, en nadat in 1652 het oude stadhuis door het vuur was verwoest, werden de vertrekken van de *Prins* tot bureelen van de vroetschap ingericht. Doch toen was ook die *Prins* reeds ten doode opgeschreven, want met tal van andere huizen, waaronder ook de in die dagen zeer gerenomeerde herberg „het Schild van Frankrijk,” was dit hotel door de stad gekocht om te worden gesloopt ten behoeve van het nieuwe stadhuis, ter kwader ure tot Paleis verheven.

De Soudaen schijnt toen reeds te zijn verdwenen, niettemin was het aantal logementen er te Amsterdam niet op verminderd, en de voorname vreemdelingen — zoo zij niet als Constantijn Huygens een der stadslogementen kozen — wisten dat zij in het *Rondeel* — een oude stadstoren in 1630 door de stad verkocht, drie jaren daarna geslecht en tot heerenlogement opgetrokken — uitstekend waren geherbergd.

Wat later kwam de *Munt* in aanmerking, oorspronkelijk



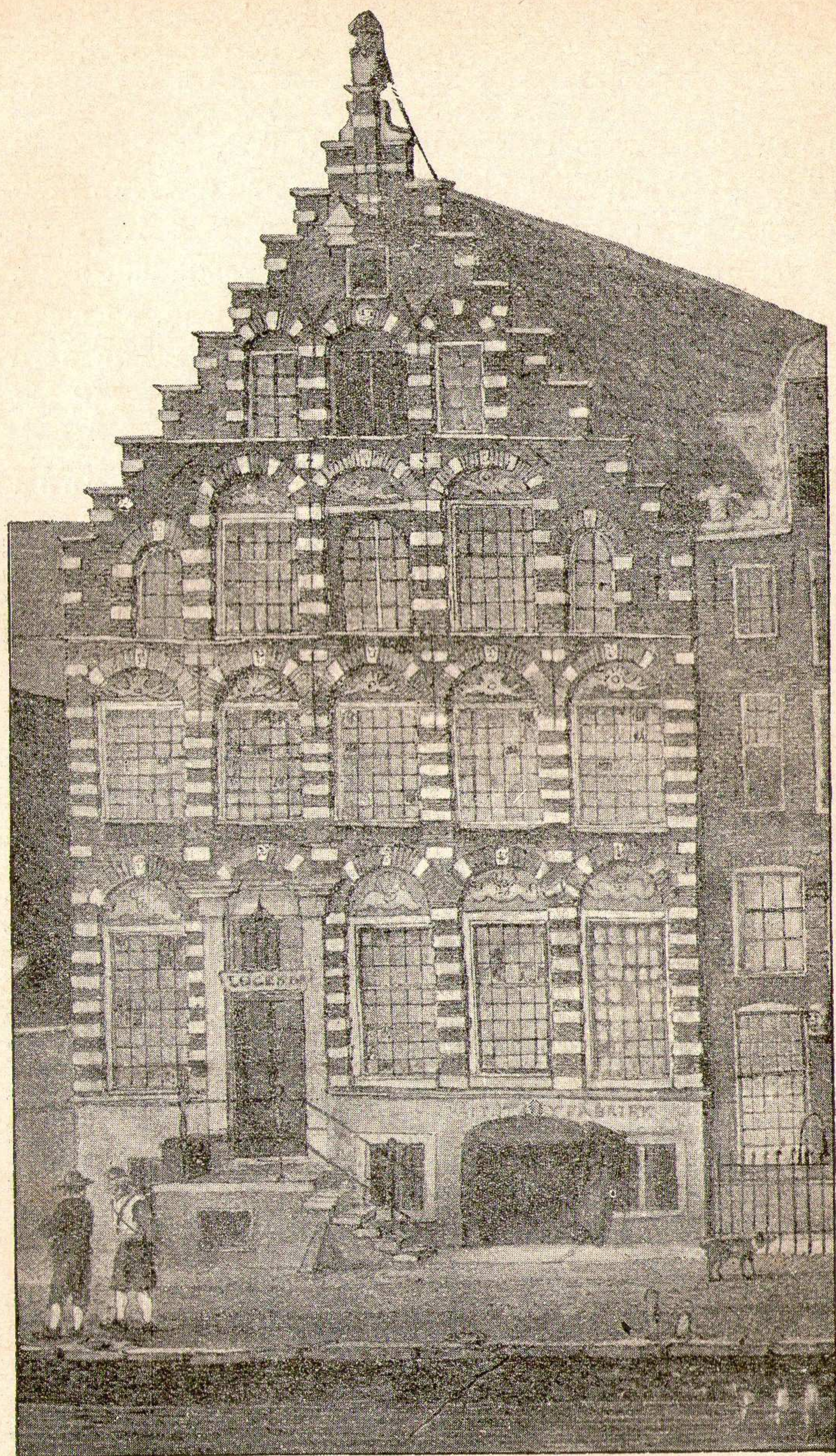
DE KEIZERSKROON IN DE KALVERSTRAAT, GEBOUWD IN 1560.
Vermoedelijk naar het Plan van Jan Joosten, metselaar van het Burgerweeshuis. Naar eene penteekening van het jaar 1725.

een wachthuis naast de Regulierspoort. Toen deze poort in 1618 was verbrand en de uitbreiding der stad de nieuwe Regulierspoort niet meer aan het einde van de Kalverstraat deed verrijzen, maar op het tegenwoordige Rembrandtsplein, werd het wachthuis aan eenige gilden afgestaan, en na in 1672 eenigen tijd als munt dienst te hebben gedaan, werd het ten slotte bestemd tot herberg en logement, gelijk het tot voor eenige jaren is gebleven.

In het midden der 18e eeuw mocht de Keizerskroon zich onder de voornaamste logementen zien rangschikken. Deze herberg was van ouds geen doelen, toren of wachthuis, maar een weeshuis, dat in 1571 gebouwd, reeds in 1581 door de weezen werd verlaten en toen als herberg is ingericht. Nog tot de 2e helft der 17e eeuw heette zij dientengevolge „het oude weeshuis.” In 1657 werd hier Rembrandt's inboedel verkocht, in 1688 de boekenschat van Frans Consten. De voornaamheid schijnt eerst na de verbouwing in 1725 te zijn gekomen, en de Oranje Societeit, welke zich in 1787 binnen de wanden van de Keizerskroon vestigde, gaf aan het logement een politiek kleurtje.

In 1890 werd het gesloopt.

Gingen nu de Munt, de Gaarnalen doelen en de Keizerskroon te niet, en zal het Rondeel weldra op nieuw verrijzen, het van ouds vermaarde Bible hotel bleef door alle tijden heen gespaard. Oorspronkelijk was dat logement „de Liesveltsche bijbel” geheeten, en ook wel de Middeleste Liesveltsche Bijbel genaamd, want bij één „bijbel” was het na de reformatie niet gebleven, en zoo somt dan het reisboek van Jan ten Hoorn (1689) niet minder dan 4 Liesveltsche bijbels op, alle in de Warmoesstraat, terwijl nog een andere heeft gestaan op het Rokin, ter plaatse waar nu het Leesmuseum wordt gevonden, en wier gevel



LOGEMENT DE LIESVELTSCH E BIJBEL OP HET ROKIN.
Naar eene Waterverfteekening van J. Dijkhoff Sr. Anno 1820.

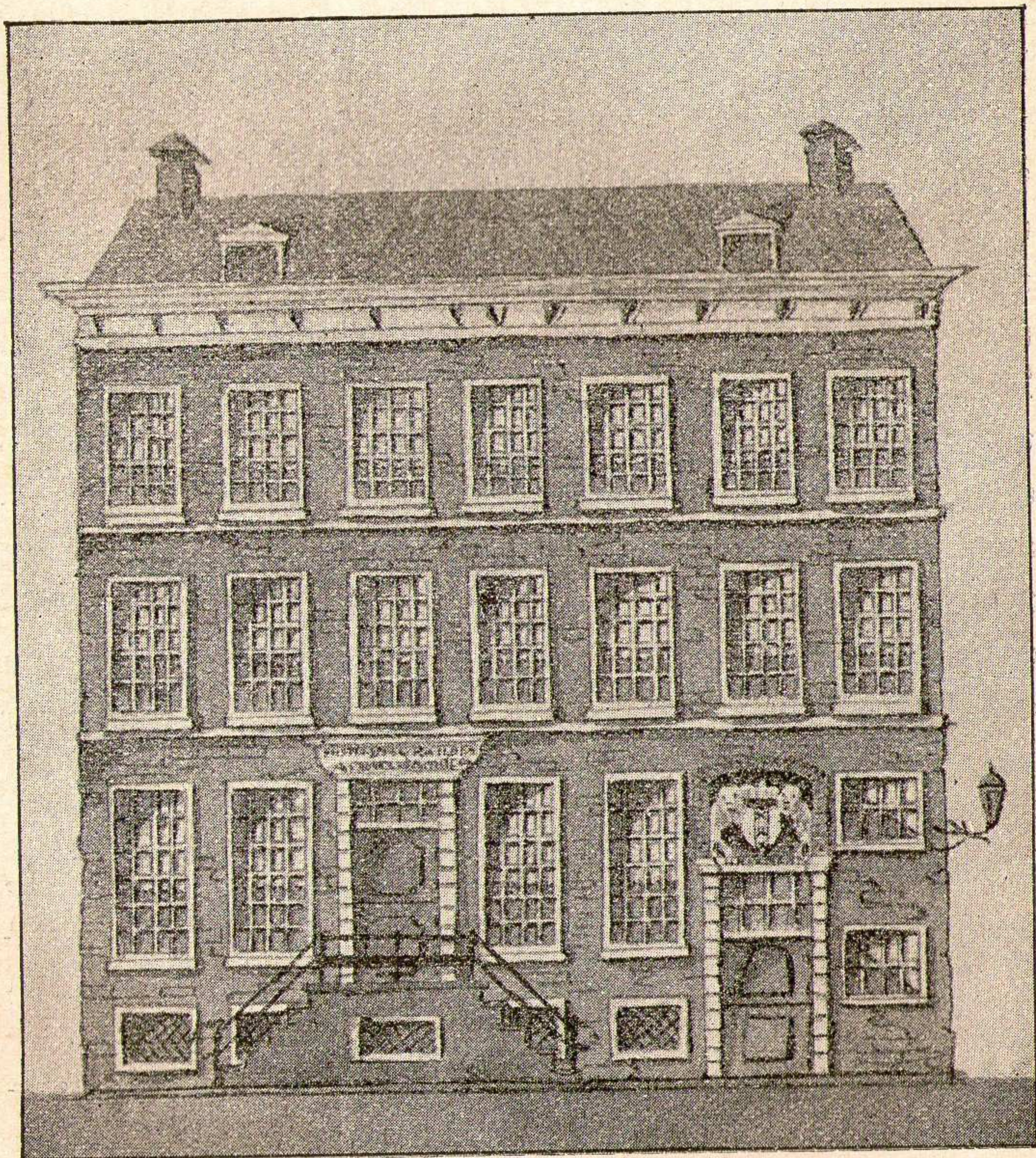
op de plaat is afgebeeld. Het onmiddellijk verband tusschen een herberg en een bijbel is niet recht duidelijk, tenzij men hier denke aan een kunstgreep, gelijk eenmaal de Dokkumsche boekverkooper in toepassing bracht, toen hij zijn uithangbord zóó deed bemalen, dat de stadgenooten die zich kerkwaarts begaven een bijbel te zien kreegn, terwijl zij na het verlaten van het bedehuis een spel kaarten (en nog wel een vierde van 't aas met de nel) konden aanschouwen. Herinnert nu het opschrift op den uitgestoken bijbel (1 Thim. V : 23, „drink niet langer water, maar neem een teuge wijns”) werkelijk aan den jok onzer voorvaderen, naar de overlevering is die bijbel eene herinnering eener veel ernstiger zaak: er zou hier gedacht moeten worden aan den Antwerpschen drukker Jacob van Liesvelt, die omstreeks 1526 den eersten bijbel in de Scheldestad uitgaf.

Ligt dan de naamsoorsprong van het tegenwoordige Bible hotel in het duister, het mag niettemin onder de oudste ter dezer stede worden gerekend, immers reeds in 1662 rangschikte Melchior Fokkens „de Lysveltsche-Bijbel tot Monsieur Meurs” onder de voornaamste logementen, en de oude koopbrieven bewijzen, dat die in den loop der tijden steeds vergrootte Bijbel van Meurs die is, welke wij thans nog in de Warmoesstraat aantreffen.

Opmerkelijk is het groot aantal logementen te Amsterdam, hetwelk in het Reysboek van 1689 wordt genoemd. We tellen er toch niet minder dan ruim honderd, daarentegen worden er te 's Gravenhage slechts negen opgesomd, n.l.: „De Kasteleny, voor de goeden en kwaade, de Doelen, 't Keizershof, Groot Gorkum, De zeven kerken van Rome, d'Oyevaar in de kabel, de drie Snellen, de Keizerin en de Gezonde Broedre, alwaar het beste bottelbier gemaakt wordt.” Rotterdam

was slechts zes bekende herbergen rijk, waaronder natuurlijk een Doelen, verder „'t Schild van Frankrijk, St. Lucas, de Sleutels, Swijnshoofd en 't Goude laken.”

Huygens vermeld nog in zijn journalen van 1649 de *Place Royal* te Utrecht, waar de voornaamste edellieden van die dagen logeerden; te Dordrecht nam hij zelf zijn intrek in 't *Witte Hert* bij de Waterpoort.



HET LOGEMENT HET WAPEN VAN AMSTERDAM
op de hoek der Kloveniersburgwal en Rusland, in 1837 verbouwd tot Casino.
Naar eene teekening in O. I. inkt, uit het begin der 19e eeuw.

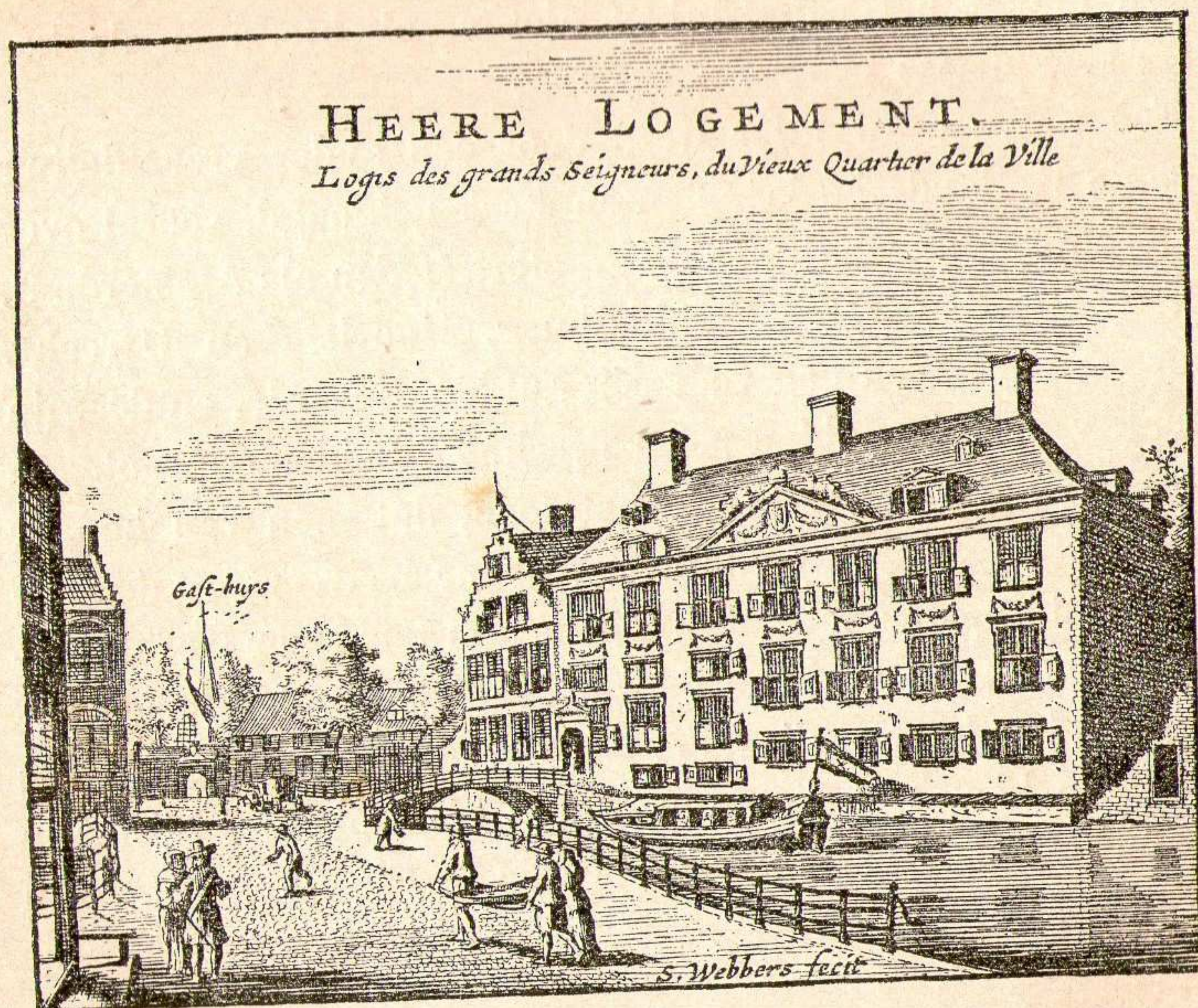
Een Engelschman, die in 1743 over Holland schreef en over de Hollandsche gastvrijheid heel slecht te spreken was, roemt daarentegen sommige logementen, die volgens hem wat zindelijkheid betreft de Fransche verre overtreffen. Bij name prijst hij het *Parlement d'Angleterre*, waar het diner 1 gulden en een halve flesch goede wijn slechts $\frac{1}{2}$ gulden kost, ook het *Hoff van Utrecht* op het Spui, waar men voor één gulden 's daags of 12 stuivers enkel voor het eten terecht kwam, scheen in die dagen zeer in trek, vooral bij tijdelijk vertoevende militairen, die dat logement kozen omdat het wijndrinken niet verplichtend en de kamers zeer netjes waren.

Een halve eeuw later werd door een ander vreemdeling over de Hollandsche logementen sterk geklaagd, vooral over het slechte eten, behalve in de grootere steden als Amsterdam, Rotterdam, den Haag, Middelburg, Haarlem en Utrecht, waar men ook toen nog voor één gulden dineerde, en de wijn betaalde met één gulden per $\frac{1}{2}$ flesch. Te Leiden daarentegen liep men gevaar, zoo heette het toen, dat men van honger komt te sterven, als men na het etensuur arriveert. In de kleinere plaatsen, was het natuurlijk nog erger. Daar trof de reiziger het geheele gezin in de gelagkamer om den haard gezeten, rookende en zwijgende. Na het etensuur was er slechts brood en kaas te krijgen en de pot viel ook niet bijster te roemen ⁽⁵⁷⁾ alsof het ten platte lande in Engeland beter zou zijn geweest!

Een zeer eigenaardige plaats in de geschiedenis van het hotelwezen bekleeden de heeren-logementen en de stadsherbergen, want kon men in de middeleeuwen de hooge heeren nog doen inkwartieren, al spoedig rezen daartegen ernstige bezwaren, en de hotelhouders maakten het met hunne prijzen

wel eens te gortig. Zoo moesten bij Leicester's bezoek aan Amsterdam de waarden ernstig worden aangemaand, om de gasten tegen een „redelicken pryse te tracteeren” (zie Bijlage III.)

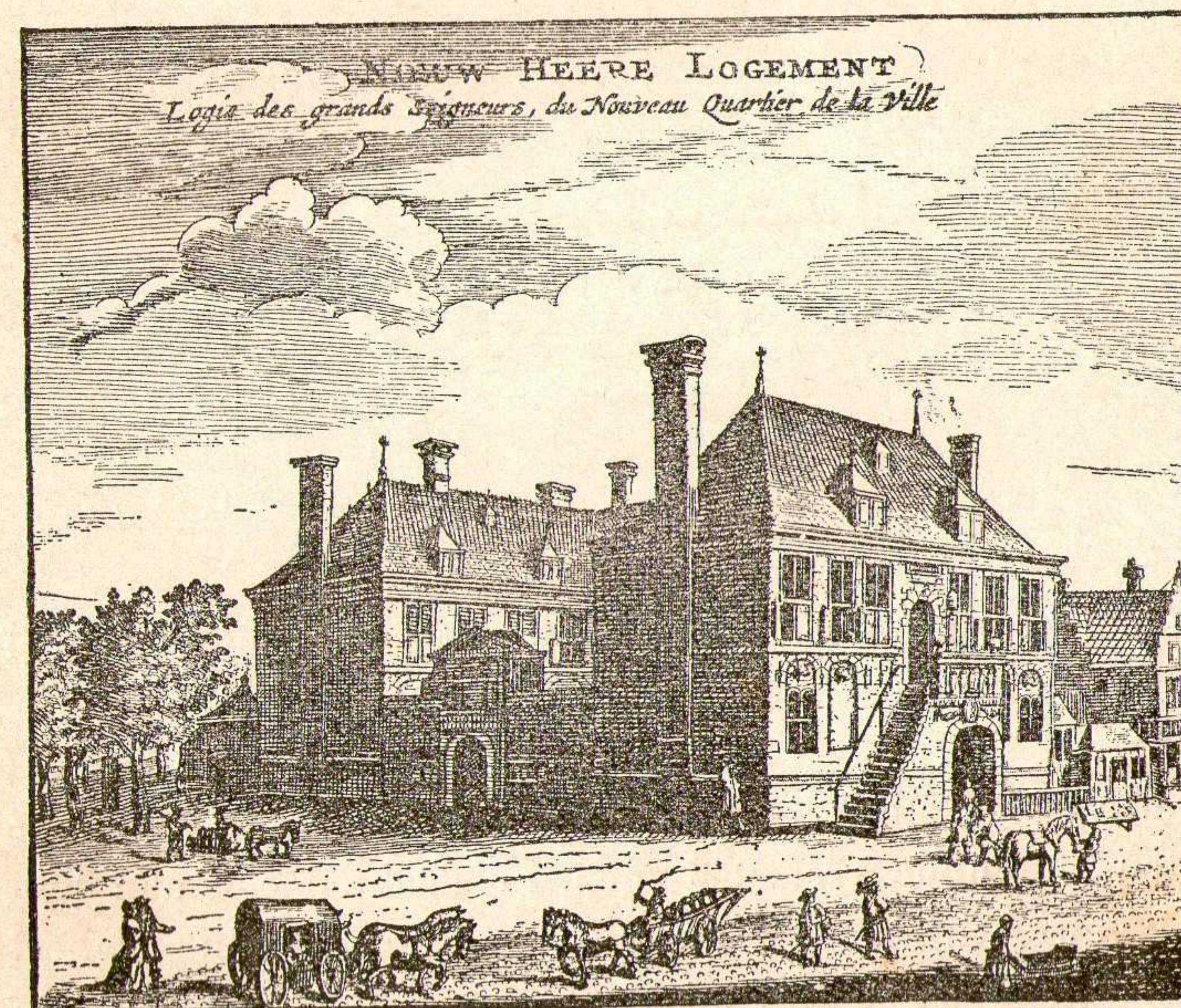
Te 's Gravenhage mocht het Mauritshuis vaak de eer genieten hooge personages van stadswege te herbergen, en te Amsterdam maakten de beschreven vaders van 't stadhuis ten slotte aan vele inconvenienten een einde door een stedelijk logement te stichten. De hoofdstad heeft er twee gekend, het Oudezijds heerenlogement —



OUDEZIJD'S HEEREN LOGEMENT.
Naar eene 17e eeuwse prent.

aan de Groenburgwal, ter plaatse waar nu een der nieuwe gebouwen van het Binnengasthuis verrijst, en waar eenmaal Maria de Medicis logeerde — het Nieuwezijds

Heerenlogement aan den Haarlemmerdijk. Dit laatste was ook al niet oorspronkelijk tot logement bestemd, doch in 1617 gebouwd als vleeschhal en wachthuis, wat later werd het aan de West-Indische Compagnie verhuurd, en nadat deze in verval was geraakt, in 1657 als logement benut; in 1825 werd het gepromoveerd tot een gesticht der Hersteld Evang. Luth. gemeente.

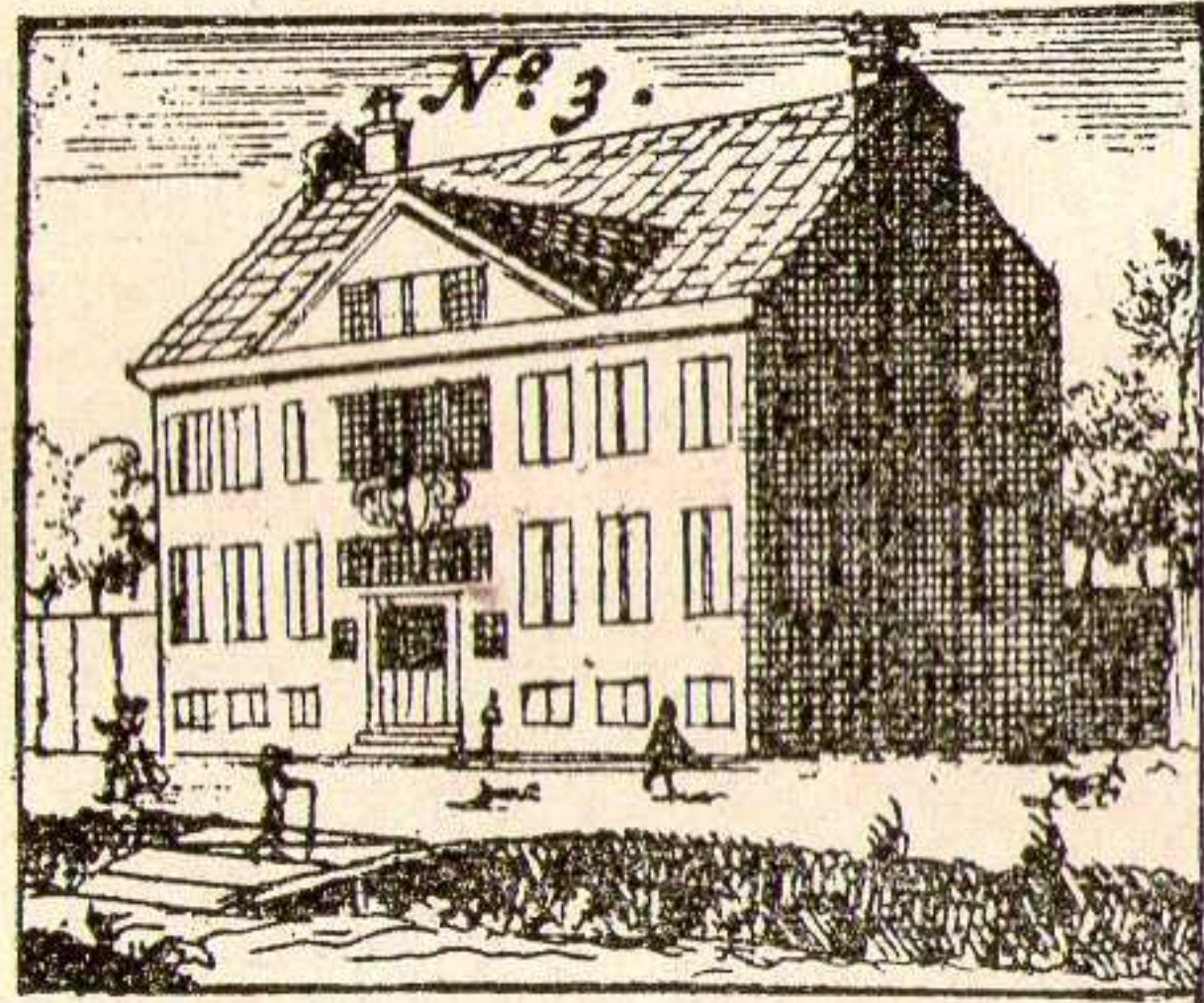


Naar eene 17e eeuwse prent.

In beide deze stadshotels werden mede verkoopingën gehouden, en zoo leeft het „oudezijds heerenlogement” nog in de herinnering van vele meer bejaarde Amsterdammers voort als een verkooplokaal bij uitnemendheid, waartoe het ten slotte geheel werd bestemd.

De stadsherbergen dankten hare wording aan de zorg van

de stadsregeering voor de reizigers, die na 't poortsluiten met schuiten en schepen vóór de stad kwamen. De „oude” stads-herberg in 1613 gesticht op palen in 't IJ — ongeveer ter hoogte van de Buiten Wieringerstraat — werd reeds in de vorige eeuw gesloopt; de nieuwe eveneens op palen in 't IJ, en wel ongeveer ter plaatse waar nu het Centraalstation is te vinden, werd in 1660 gebouwd. Een derde verhief zich in de Plantaadje Middellaan; deze herberg was van steen, drie

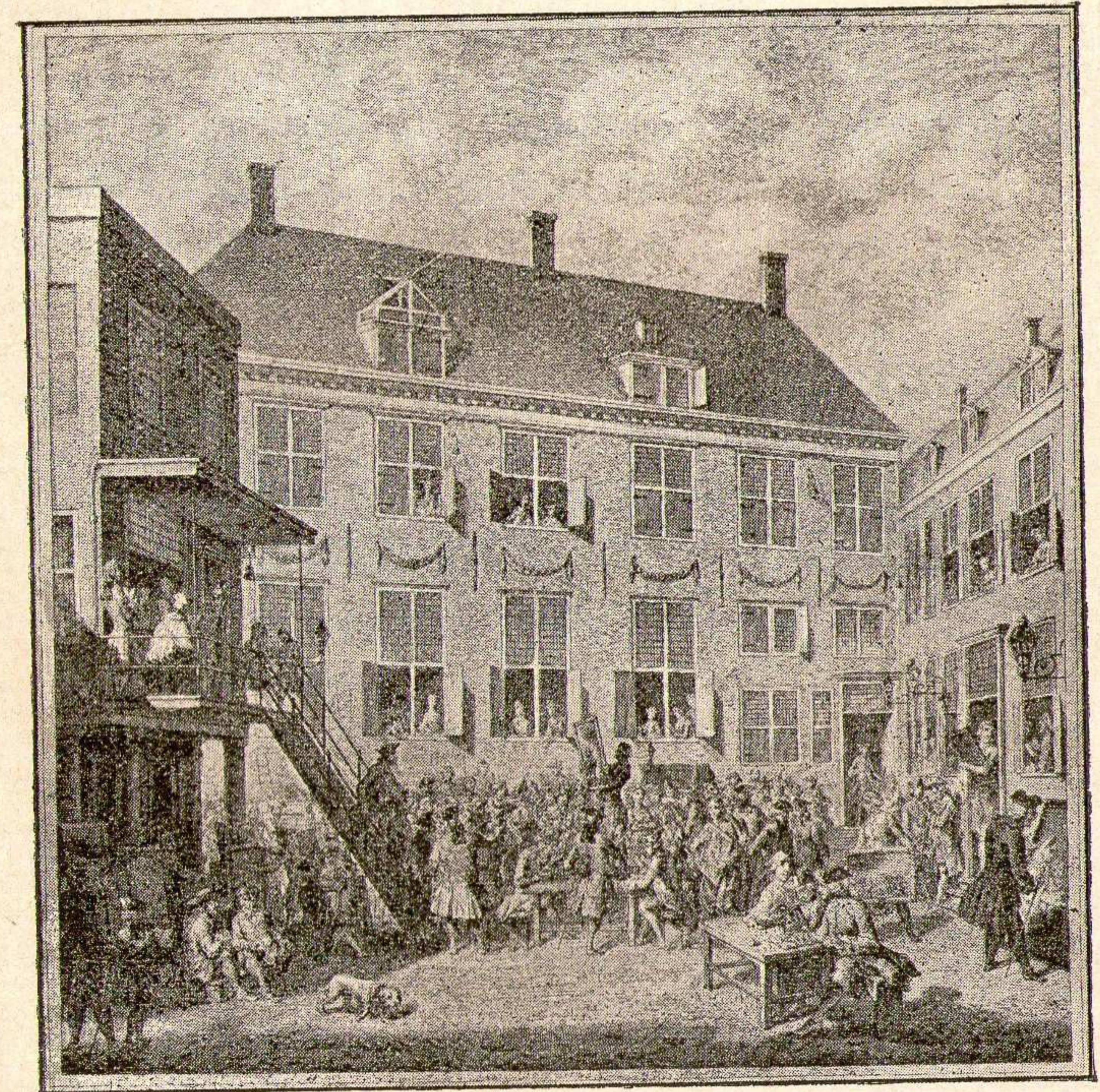


DE STADS HERBERG IN DE PLANTASIE.
Naar eene teekening in O. I. Inkt van het jaar 1736.

verdiepingen hoog en bevoorrecht met den wijntap, terwijl daar tevens in de vorige eeuw vele loterijen werden gehouden.

Doch de stedelijke regenten zorgden niet alleen voor hunne gasten en hunne vreemdelingen, zij dachten ook aan hun eigen gewichtige persoonlijkheid, en zij verzekerden zich heel behoorlijk in die steden, waarheen hunne ambtsplichten hen vaak riepen, van een goede pleisterplaats. Zoo hadden de Middelburgsche burgemeesteren reeds in 1411 en '12 naar 's Graven voorbeeld een stedeherberg te 's Gravenhage, die zij hadden gekocht onder voorwaarde, dat de verkooper er zou blijven wonen en het huis voorzien zou van huisraad en bedden. ⁽⁵⁸⁾ De Amsterdamsche heeren logeerden te Mechelen, waar in de 15 en 16e eeuw de Hooge Raad voor de Ne-

derlandsche gewesten resideerde, bij burgemeester Hendrik van der Perre en te Brussel hadden zij een contractje met niemand minder dan den procureur der Kanselarij — zooals wij reeds in een vorig hoofdstuk vermeldden —; en toen in het midden der 16e eeuw de afgevaardigden der steden zoo vaak naar den Haag ter dagvaart togen, zochten zij naar een eigen herberg, waar zij ten allen tijde een tijdelijk tehuis konden vinden. Zij kozen daartoe in 1540 een achterkamer bij Dirck van Neck, waar het hen op den duur niet scheen te bevallen, althans acht jaar later huurden zij — alweer een



EENE VERKOOPING OP DE BINNENPLAATS VAN HET O. Z. HEERENLOGEMENT.
Naar eene prent van S. Fokke, uit het jaar 1773.

achterkamer — in de herberg waar „Gorckum” uithing, en waar zij evenals bij van Neck hun apartement opsierden met het stadswapen op glas geschilderd of gebrand. In Januari 1550 genoot Mejonkvrouw Mary, die wij mede reeds in het vorige hoofdstuk vermeldde, de eer met de Amsterdamsche gedeputeerden een overeenkomst aan te gaan, nu voor een benedenkamer in het achterhuis — aan de straat scheen het den heeren wat druk en woelig toe — en dat wel tegen den prijs van 12 gulden voor logies, vuur en licht, evenwel zonder de fooi, en $2\frac{1}{2}$ stuiver voor den maaltijd, zonder de wijn. Een paar jaar later — toen de heeren naar Engelbrecht Janszoon verhuisden — moesten zij 20 gulden voor kamerhuur betalen, daarna bij Jacob Willemszoon Vermey 25 gulden en de maaltijd was daar 3 stuiver per persoon. ⁽⁵⁹⁾

Na de Unie van Utrecht — toen allengs de regeering der Republiek zich in den Haag had gevestigd — verzezen in „het dorp der dorpen” de logementen der stemhebbende steden, want de afgevaardigden — die aanvankelijk geen vaste vergaderzaal hadden en zelfs in een herberg hunne zittingen hadden gehouden — achtten het op den duur met hunne waardigheid in strijd geen bepaaldelijk aangewezen logies te hebben. Bij resolutie van 20 Sept. 1670 werd zelfs verboden dat zij te 's Gravenhage „hare logementen zullen mogen nemen of houden, nochte ook ordinarie ter tafel gaen in publicque herbergen of eenige anderen huysen alwaer men voor geldt tot de tafel acces heeft, hoedanigh die oock genoemt mogen wesen maer gehouden sijn haere woonplaetsen te nemen en ordinaris maeltijd te houden in hunne eygene of gehuyrde huysingen of wel in particuliere familien, alwaer de tafel aen anderen niet voor gelt openstaet.”

Reeds in 1634 had Amtserdam een logement voor zijne gedeputeerden gekocht, hetgeen in 1676 voor de grootsche

huisinge werd verwisseld, welke wij nu als het Rijks archief kennen. Delft huurde in 1658 een gebouw, doch kocht in 1659 met Leiden voor gezamenlijke rekening een pand, waarin de afgevaardigden van beide steden een halve eeuw broederlijk samenwoonden, totdat de treurige stand van Delft's gemeentefinantien eene scheiding noodzakelijk maakte. De Landsdrukkerij herbergde jaren lang de gedeputeerden van drie steden, n.l. Gorinchem, Schiedam en Schoonhoven, en als eene herinnering aan het logement dat eenmaal aan Alkmaar en Enkhuizen samen toebehoorde, kennen wij thans nog het Logement „de twee steden”, waar o.a. als eerste regel betreffende „de zitting aan tafel” en het „drinken van gezondheden” deze werd voorgeschreven: „Aan de Dames en gasten zullen mogen worden gepraesenteert de eerste plaats en aan tafel.” Doch het allergezelligst is 't zeker geweest in 't hotel der vijf steden: Hoorn, Edam, Monnikendam, Medemblik en Purmerend. Daar werd de „wet der twaalf taafelen” berijmd, heel oolijk en ondeugend met allerlei boeten en poenitets, en eindigende met de wensch, dat:

...geen tweedragt ooit de vijf gezusters stooren
Die tot dit logement behooren.” ⁽⁶⁰⁾

V.

„Den doel, dat is mijn plaets, daer plaght ik veel te komen.....”

De gegoede poorters uit de middeleeuwen hadden met een gerust geweten die aanhaling uit Godewijck's „Wittebroodskinderen” kunnen onderschrijven: de doelen was allengs hun kroeg, hun societeit geworden. Aanvankelijk waren die doelen slechts bestemd om naar het doel te schieten, waartoe een vrije plaats of plein van eenige lengte werd vereischt, benevens een bergplaats voor de wapens, schijven enz.; de stad wees een gebouw aan en gaf daarenboven eene geldelijke tegemoetkoming, niet alléén te Amsterdam, zooals wij in het vorige hoofdstuk zagen, maar ook elders. Doch al spoedig ruimde men in het gebouw naast de schietplaats een vertrek in, waar de dorstigen zich konden laven, en al even spoedig kwamen daar niet alleen de schutters, doch ook de toeschouwers hun dorst lesschen.

De gelagkamer werd mede benut voor de jaarlijksche maaltijden, en sommige leden der schutterij vierden er zelfs hun huiselijke feesten.

Men kwam dus in den doelen niet alleen om te schieten, maar ook om te drinken, men vond er zijne kennissen, men speelde er een spelletje.

En naast die doelens waren er taveernen, niet enkel voor de smalle gemeente, o neen, zelfs voor de adellijke heeren, die er elkaar onthaalden, partijen gaven, drinkgelagen hielden en duchtig dobbelden. ⁽⁶¹⁾

Zelfs eerbare burgers sletten hunne vrije avonduren niet altijd bij moeder de vrouw; voor hen was de taveerne de plaats, waar zij vaak nog iets anders te zien en te hooren kregen dan stadsnieuwtsjes, want vreemde kooplieden stalden er hunne waren uit, kunstenaars vertoonden er hunne grappen, dichters en muzikanten lieten er hunne gaven bewonderen. En hoe hoog het genot van de taveerne werd gesteld, kan blijken uit een vonnis van 1595, waarbij een poorter — die een der regeeringsleden had beleedigd — werd verboden in een herberg plaats te nemen, als daar een van de mannen der wet aanwezig was. ⁽⁶²⁾

Het tappersbedrijf schijnt in de middeleeuwen volstrekt niet in miscrediet te hebben gestaan, althans tot tweemalen toe zien wij de landsheer verbieden dat burgemeester of priesters gelagen zetten: in 1389 door Hertog Albrecht, die voorschrijft, „dat gheen Priester noch Schout tappen en moet in de parochie daer hij Priester is, off in den ban, daer hij schout is,” en in 1405 door Willem VI, die bepaaldelijk verlangt: „zoo en zal geen Paepe noch Schout tappen eenigherhande dranck om geld te koop” op boete van 10 pd. ⁽⁶³⁾

Vond de reizende man schier overal gelegenheid om zich aan een teug bier te verkwikken, naarmate het reizen toenam, werd ook het aantal tapherbergen — gelijk Hooft ze noemt — grooter, en reeds in de middeleeuwen was de matigheid nu juist niet een van de volksdeugden.

Wilt ge een staaltje, zoo sla dan ter Gouws Amsteldamiana op ⁽⁶⁴⁾ en maak kennis met een gild „gheheeten droncke gilde,” dat eerst in 1494 werd verboden, of wel neem een kijkje in de oude keuren, waarin ge zult lezen van een soort socialisten-vergaderingen, in 1473 door de voldersknechten gehouden, waar het zoo baldadig toeging, dat de heeren van de gerechte alle waarden en waardinnen

moesten verbieden, die knapen te „huysen of hoven als zij vergaderingen maken,” terwijl het op poene van 25 pond en afkapping van de rechterhand — desverkiezende af te koo-
pen met 20 pond — verboden werd dergelijke oproerkraaiers
wijn, bier of andere dranken te tappen of spijs te verkoopen.



MR. D. LVII.

TITELPLAAT VAN EEN TRACTAATJE TEGEN DRANKMISBRUIK IN DE 16^e EEUW

Naar de 2 druk van den *Saufteufel*.

(Gedrukt te Frankfurt a/d Oder in 1557.)

Doch het treurigste beeld van de onmatigheid geeft wel het bekende placaat van Karel V, gedagteekend 7 Oct. 1530 waarbij niet alleen voorgeschreven werd: „Dat men voortane in onsen landen ende heerlicheyden egheen taveernen,

cabaretten off logysten besyden sweechs off buiten steden, dorpen off gehuchten off buiten den openbaere straten ende rechten heerbanen houden en sall.....” maar dat personen, welke beschouwd werden „gefameert ende geacht te wesen voor dronckaarts ende van gewoonte uijtermaten drinckende” in geen bestuur zitting zouden nemen.

In de 17^e eeuw werd het er niet beter op, men heeft daartoe slechts de schilderstukken en de kluchtspelen uit dien tijd van wat naderbij te bekijken. Wel werd door geestelijke en wereldlijke macht herhaaldelijk tegen die onmatigheid gewaarschuwd, werd in preeken vermaand en in keuren geordonneerd, maar „Trijntje en Wijntje” werden er niet minder om aangebeden. 't Is alsof de wereld nooit zal beteren, wanneer wij een predikant uit de 17^e eeuw hooren klagen: „Wat is er al menigeen die liever in 't taphuijs als in de Kerck zit. Och, hij kent het geestelijk wynhuis niet, die dranck is hem te schraal; hij is liever daer men de beste wijn en 't verste bier verkoopt; hij hoort liever de fioel in de herbergh als de harpe Davids.” Hetzelfde was ook in de middeleeuwen gezegd, toen heette de kroeg een „bierkercke” „ware de duivel de mens zoo soet ploit” om hem uit het bedehuis te houden.

En 't was niet de smalle gemeente alleen die „pooierde,” zelfs de gegoede burgerij liet zich bij het drinken niet onbetuigd; na de begrafenissen werd even goed gedronken als bij bruiloften, en op feesten van allerlei aard ging de beker lustig rond. Bernagie, die „veel drinken” voor ongezond houdt, raadt zijn kalme medeburgers aan zich tot drie glaasjes te bepalen. „Want komt het vierde, dat is een glaesje van baldadigheid.” Drie dus, jawel, want drie was nu eenmaal ook bij de drinkers een heilig getal; driemaal klinken, driemaal drinken, — de oude Grieken en Romeinen

hadden het voorbeeld gegeven en zoo meenden ook onze vaders: op één been kun-je niet gaan, driemaal drie is scheepsrecht. — Met een „schaepmannetje” zouden zij alzoo niet tevreden zijn geweest, trouwens de jenever was tot aan de 17e eeuw onbekend, de brandewijn dateert eerst van het begin der nieuwe geschiedenis, en in de middeleeuwen wist men slechts van wijn en bier.

Schier elke stad van eenige beteekenis had toen hare brouwerij, maar het bier van Delft, Haarlem, Amersfoort, Dordrecht en Breda spande de kroon; van de buitenlandsche werden zeer geroemd het Lubeksche, Engelsche en Vlaamsche bier, doch bovenal werd het Hamburgsche gezocht, zelfs zóó, dat het in Gouda werd nagebrouwen. ⁽⁶⁵⁾

Men dronk het in huis, zoowel als in de taveernen en in de doelen, meestal direct getapt in bolbuikige kruiken en daarna geschonken in tinnen of houten kroezen, ook kitten geheeten. Het was de volksdrank bij uitnemendheid, en toen dan ook in 1401 de Amsterdamsche magistraat, in groote geldverlegenheid verkeerende, graaf Albrecht voorstelde de accijnzen te verhoogen, werd het bier — belast met zes hollandsche grooten per vat — van die verhooging uitgesloten. Negentig jaar later teekende Opy als een bewijs van de duurte der tijden aan, dat de meesten menschen slechts water dronken, en nog in de 17e eeuw deelde Domselaer mede: „’t zij dan dik of dun, geen zo armen mensch hier ’t Amsterdam, of hij drinkt ten minste scherp bier en geen water”. ⁽⁶⁶⁾ Bij name het zeer goedkoope niet veraccijnsde scharrebier werd door den minderen man veel gedronken; terwijl men zich in de belegerde steden met een „biertje der ellende” — van regenwater gebrouwen — moest tevreden stellen.

Kende men nu in vroegere dagen een rijke verscheidenheid

van biersoorten, ook de wijnmerken waren talrijk, waarvan vele ons nauwelijks nog bij name bekend zijn, als: malevezije, clarette, morate, garnate, petauwe (ook putou en poytou geheeten) muskadel, canarisch, alicante enz. In de graaflijkheidsrekeningen van 1340 vinden wij wijn „van Senta Jan” vermeld ⁽⁶⁷⁾ en in de rekeningen der heeren van Blois komen Grieksche, Spaansche en Italiaansche wijnen voor, behalve de Rijnsche, welke vooral in de middeleeuwen sterk was gezocht en in de eerste helft der 17e eeuw bijna bij uitsluiting hier te lande werd gedronken. De Bordeaux was toen voornamelijk alleen in Engeland in trek, en ’t schijnt Jan de Witt te zijn geweest, die dezen rooden wijn — aanvankelijk wrang geheeten — hier weer in eer herstelde. Onbekend was de Bordeaux evenwel hier niet; zoo komt hij o.a. voor in de Middelburgsche stadsrekeningen van 1589 waarin nog verder worden vermeld: deelewijn, canariewijn, spaansche wijn „gezeijt Piere chemeynes,” xereswijn, „maleveseije muscadel” en „anseroy.” ⁽⁶⁸⁾

Behalve de gewone en de gekruide wijnen, waaronder in ’t bijzonder de hypocras is te vermelden, dronk men in de middeleeuwen ook gewarmde of gekookte wijnen, wyl ze dan geestrijker waren. De claret — welke te Leiden niet langs de huizen mocht worden verkocht ⁽⁶⁹⁾ — werd bereid uit lichte wijnen, waaraan in plaats van suiker veelal honing werd toegevoegd. De hypocras verscheen zoowel vóór het maal als aan het nagerecht, en volgens een beproefd recept waren kruidnagelen, nootmuscaat, rozijnen („van ieder drie oncen met suiker of honig in drie ponden wijn tot twee verkookt”) daarin onmisbaar, of wel men bereidde haar uit kaneel, gestootte gember, senegalsche peper en kruidnagelen („van ieder twee dragmen”), terwijl muscus en amber daarin niet werden versmaad. ⁽⁷⁰⁾

Natuurlijk waren dergelijke fijne drankjes niet voor den keuken bestemd; daar vergenoegde men zich met een lichter soort, den wijn „per omnes dies” zooals hij in de bisschopelijke rekeningen voorkomt. ⁽⁷¹⁾

In het laatste der 16e eeuw dronk men te Amsterdam allerlei Rijnsche, Fransche en Spaansche wijnen, en toen reeds was in eere de witte wijn met suiker, na de hervorming als menisten borstlap bekend.

Vele steden hadden het recht van den wijntap, d. i. de uitsluitende bevoegdheid om den wijn in 't klein te verkoopen. In 1394 schonk Amsterdam dat recht aan de schutterijen gedurende drie termijnen 's jaars, en wel zulke, waarin veel wijn gedronken werd, n.l.: 1e. van den dag van Sint Maarten 10 dagen lang, 2e. van den Zondag vóór vastelavond 10 dagen; van den Zondag vóór Sacramentsdag in den zomer negen dagen. ⁽⁷²⁾ De verkoop in 't klein was aan de stedelijke controle onderworpen en de wijnhuizen hadden „vergunning” noodig, vandaar dat zoo lang nog te Amsterdam op de tapperijen e. d. te lezen stond *v r i j w i j n*.

Mocht nu te Amsterdam in 1483, toen het loon van een werkmán ongeveer $4\frac{1}{2}$ stuiver bedroeg, ⁽⁷³⁾ het bier niet duurder worden verkocht dan 2 duiten het mengel, de Rijnsche wijn en de romenij gold toen 2 stuivers, de malevezy drie stuivers en een oortje het mengel ⁽⁷⁴⁾; en de goede huismoeders uit die dagen hadden zeker bedenkelijk het hoofdgeshud, als ze hadden geweten, dat honderddertig jaar vroeger een heel vat Bourgonje 39 scilden deed ⁽⁷⁵⁾; en nog bedenkelijker zouden zij hebben gekeken, als zij hadden durven vermoeden dat in het midden der 17e eeuw de Delftsche burgemeesters in hun logement te 's Hage, waar zij voor het maal van hun knecht 10 stuivers hadden te voldoen, voor een flesch Bercherack — van 3 in een stoop — 10 stuivers, en voor

een flesch rooden wijn — eveneens van 3 in een stoop — 15 stuivers zouden betalen, terwijl een flesch moezelwijn hen berekend werd tegen 20 stuivers. ⁽⁷⁶⁾

Nog in 1720 werd in de logementen te 's Gravenhage de gewone tafelwijn tegen *f* 1.— per flesch in rekening gebracht; vijftig jaar later was die prijs verdubbeld, ofschoon het logies niet noemenswaardig duurder was geworden. ⁽⁷⁷⁾

Reeds in de middeleeuwen waren de wijnkoopers zeer respectabele personen; zoo komt als wijnleverancier van den Utrechtschen bisschop in de eerste helft der 14e eeuw voor Henric van Leeuwenberch, die tot de voornaamsten in den Utrechtschen stedelijken adel werd gerekend. Zij vormden een afzonderlijk gilde, hetwelk te Middelburg in 1412 voorkomt als dat der wijnheeren ⁽⁷⁸⁾; te Amsterdam werden zij de Romeinen genoemd, volgens sommigen naar de romenij, ⁽⁷⁹⁾ doch in dien zelfden tijd waren ook de apothecars wijnkoopers, en de Arnheemsche magistraten die in 1401 de Hamburgsche burgemeesters onthaalden, deden dan ook de ypothecar bij den apothecar ontbieden ⁽⁸⁰⁾, trouwens de artseneij bereiders hadden toen op hun prijslijst niet alleen geneesmiddelen staan; zij debitteerden met even veel succes als „rudeniens” allerlei kruiden voor de keuken, suikerwerk, zelfs pasteien. ⁽⁸¹⁾ Of nu die apothecars zich bij het wijningen wel eens hebben vergist, dan wel of zij opzettelijk geklad in het vak hebben gebracht, is niet zeker, maar wel vast, dat het vervalschen reeds in die dagen een bekend kunstje was, niet alleen bij de boeren die water in hun kaden deden of de goëgemeente met de „ayeren verlackten”, niet enkel bij de waarden, die servetten in hunne kantopten of wel het bier met water aanlengden, maar ook bij de wijnkoopers. Reeds Frederik III moest in een edict

van 1487 herinneren aan de schandelijke wijnvervalsching, waardoor „menig Manns und Frauenspersonen in swer krancheit und etlich vom leben zum tod kumen, das erpermlich zu hören und ein unmenschlich ding ist.”

Jawel! de giftmengers stoorden zich er niet aan, en een 17e eeuwsch blijspeldichter klaagde dan ook:

„De Franse wijn wordt overal vervalscht door zekere andere
vodderij,
En daar vinden de wijnbrouwers allegaar tegenwoordig haar
rekening bij.”

Tiisken van der Schilden wist het wel:

„De geachtste huijsen hanghen de beste teeckens uyt om prijs,
Sij doen, gelijk een deel, die met een schoonen schijn,
Uiterlick toonen dat se inwendich niet en sijn.”

Vele waarden deugden niet, vele dranken werden vervalscht, en vele gasten — we vermelden het straks reeds — bleven zitten, „totdat het bier en de wijn haer verhitten ende sij niet meer laden en kunnen.” ⁽⁸²⁾

Het gebruik van brandewijn maakte het er niet beter op. Wel was die drank reeds in de middeleeuwen bekend, doch toen kwam zij hier te lande weinig voor, zooals blijkt uit de informatie van 1514 waar de „gebrandewijn” slechts tot een klein bedrag onder de accijnsen wordt genoemd. In de 16e eeuw werden de eerste branderijen te Amsterdam opgericht, doch in 't midden van de 17e eeuw was de brandewijn hier maar al te goed bekend. Zoo gaf reeds in 1673 een zoetelaar van 't leger voor Naarden op zijn uithangbord te lezen: ⁽⁸³⁾

„Dat is in de Prince veldmaat,
De duivel haalt hem die voorbij gaat,
Hier verkoopt men Brandewijn, Bier en Toebak,
Koopt het, en haalt het, en drink het met gemak.”

De Hollanders waren toen de meesters der brandewijnstokerijen en voerden groote hoeveelheden Franschen brandewijn naar de Nieuwe Wereld uit. Met zorg behandelden zij hun product, er voor wakende, dat het steeds het zelfde gehalte had, en niet te sterk of te zwak werd. De areometer of vochtweger was nog niet bekend, en om het alcoholgehalte nauwkeurig te kunnen bepalen, kwamen zij tot een uniform gehalte, waaraan nog steeds de naam „Hollandsche proef” herinnert.

Het is niet met juistheid te zeggen wanneer de aandacht op den brandewijn uit Charente, op den eigenlijken cognac dus, werd gevestigd. De smaak van het publiek weifelde allereerst tusschen het product uit Anjou en dat van Nantes, en tegen het einde der regeering van Lodewijk XVI werd de brandewijn uit cognac als de beste der wereld genoemd. ⁽⁸⁴⁾ Niettemin kwam zij eerst in onze dagen zoo algemeen in trek. Het „gulden water” — een fijne brandewijnsoort, waarin goudpoeder zweefde — en het „silver water” daarentegen raakten uit de mode, misschien wel verdrongen door de jenever, die ook al bij Godewijk wordt genoemd, en mede op de vivreslijsten van het leger vóór Bodegraven voorkomt.

Veel misbruik werd er in die dagen nog niet van gemaakt, want eerst tijdens den windhandel van 1720 werd zij meer algemeen bekend, toen de gezeten burgers haar met suiker als een sneeuwballetje genoten, en de mindere man dat „erger dan de cholera” als een avonddrankje beschouwde. Daarna — en wel deze eeuw — is het gebruik van jenever zoo kolossaal toegenomen, en verving zij onder de lagere standen voor een goed deel alle andere gedistilleerd, ondanks de drankwet van 1881, welke het aloude vrij wijn officieel deed vervangen door het opschrift *vergunning*, het kostbaarste uithangteeken van onze dagen.

De uithangteekens van de vorige eeuwen waren wat poëtischer. Zoo duidde de *Krans* een wijnhuis aan, gelijk die op het prentje van blz. 71 te zien is. De twee *pinten*, welke allengs dien *Krans* verdrongen, waren wat plastischer, en de *Kruik*, die men aan de smalherbergen uithing, was oorzaak dat men dergelijke inrichtingen later als kroeg betitelde.

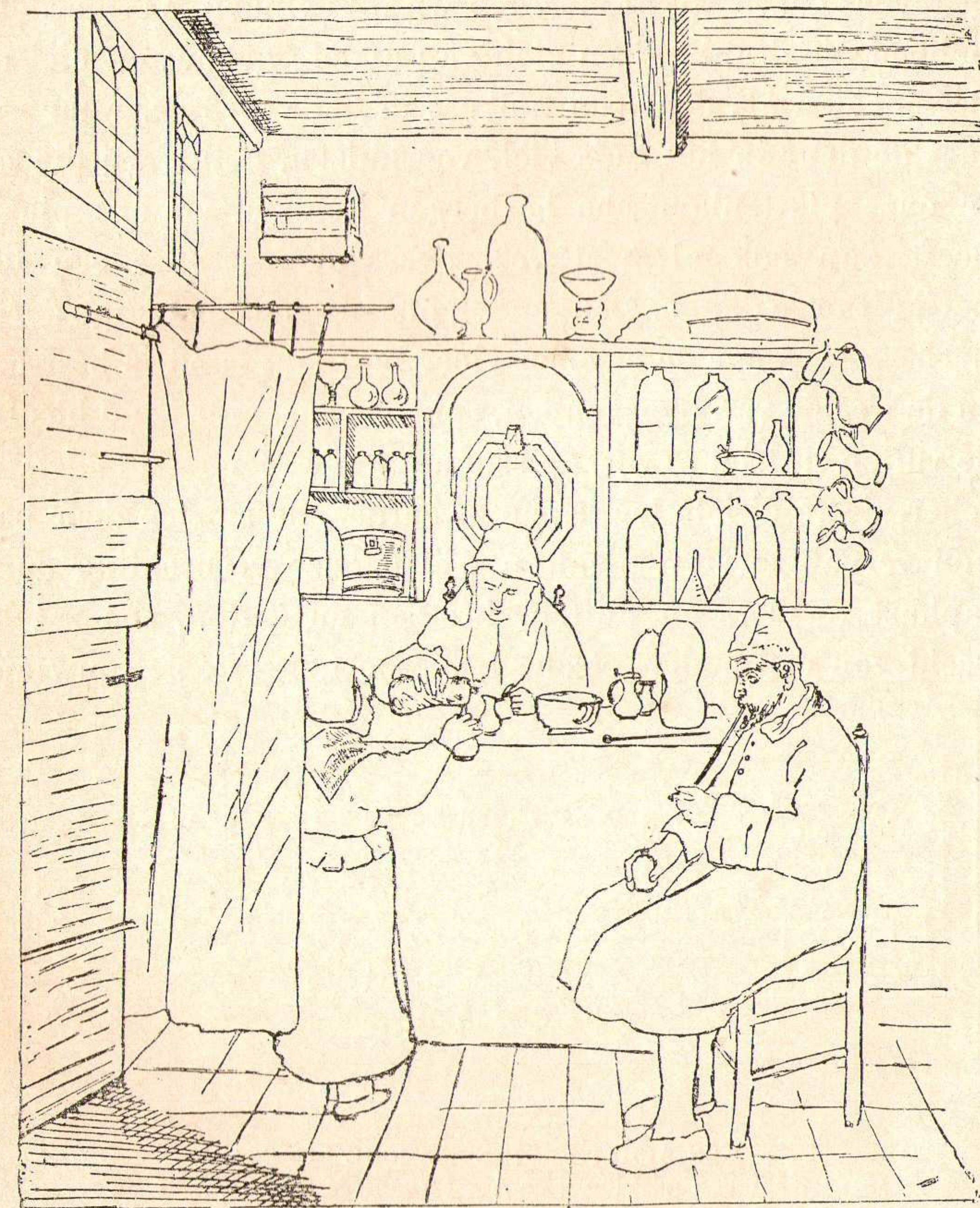
Te Utrecht waren de wijntappers verplicht zoodra ze een 3e vat aanstaken een hoepel uit te hangen, en te Middelburg moesten de kroeghouders een „blick” of prijslijst der wijnen „voor huer lieder tavernen” houden. ⁽⁸⁵⁾

Doch aan het symbolische uithangteeken had men al spoedig niet genoeg, ieder drankhuisje kreeg zijn bijzonder merk. Naast ontelbare zwaantjes, visschertjes, jagertjes, dorstige herten en allerlei welvarens, had schier iedere stad zijn *wijnvat* en zijn *toelast* (een groot wijnvat), een vergulden roemer, een *veerhuis*, ja wat al niet meer, — te Middelburg kende men zelfs een „sieken dronkaart”. ⁽⁸⁶⁾

„De reizende man” lokte den voetganger, „t visschertje” en „t Jagertje” noodden de liefhebbers van jachtsport, „de honderd roede” en „tlaatste stuivertje” verlokten tot een afscheidsdrank, terwijl de pleisterplaatsen, waar nog heden ten dage de *romein* uithangt eene herinnering zijn aan den tijd toen de wijnkoopers als *Romeinen* werden betiteld, ⁽⁸⁷⁾ al deden die „wijnbrouwers” evenmin aan de bewoners van 't oude *Latium* denken, als de *Hollanders* aan koeien, ofschoon een uithangbord nog heden binnen *Gent* te vinden een koe vertoont met het randschrift „in de *Olander*.”

Te *Delft* kende men evenals te *Leiden* een „hemelrijk”. De hooggeleerde *Baudius*, wiens matigheid in geen al te beste reuk stond, mocht daar gaarne vertoeven.

Quo tendis, *Baudi* (waar ga je heen *Baudius*?) vroeg hem eens op de *Breestraat* een zijner collega's.

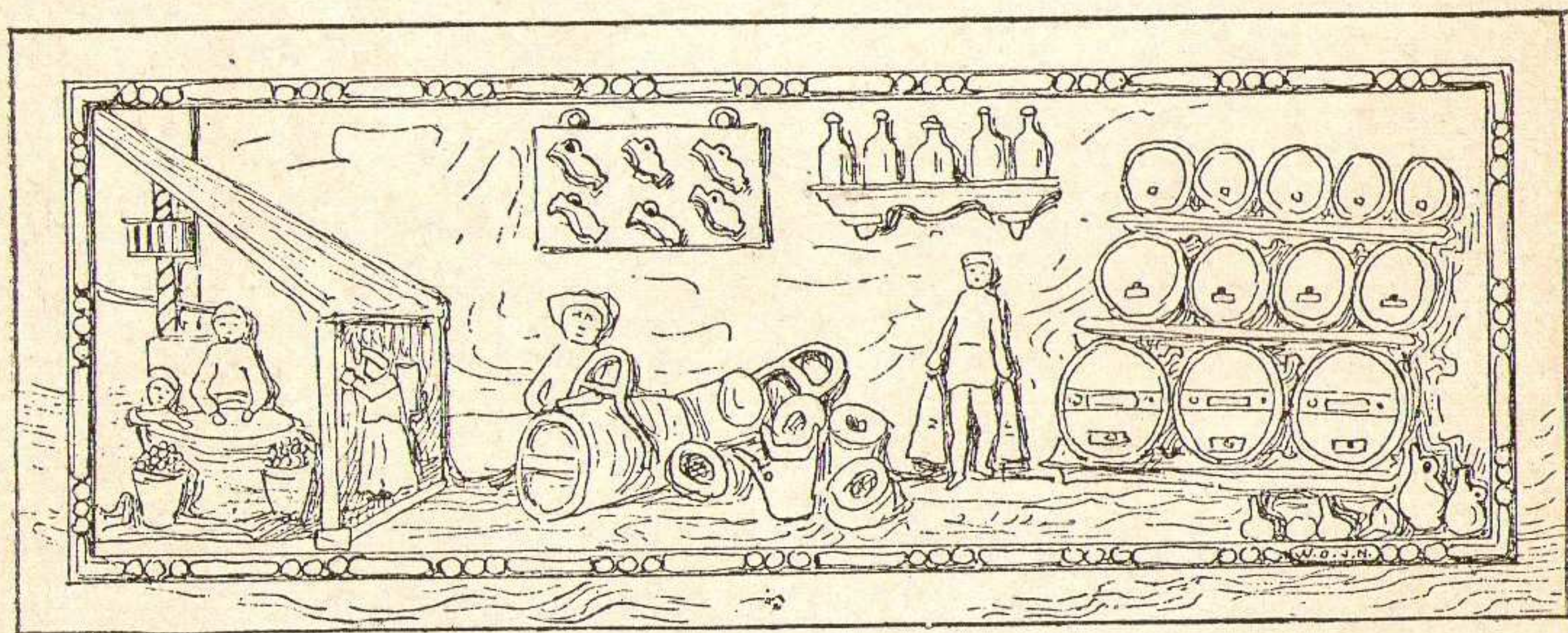


INTERIEUR VAN EEN 17e EEUWSCHE HERBERG.
Naar eene schilderij van Brekelenkamp.

Per viam latam ad regnum coelorum (langs den breëweg naar 't hemelrijk.) luidde 't antwoord.

Hoe interressant nu die opschriften en uithangteekens ook

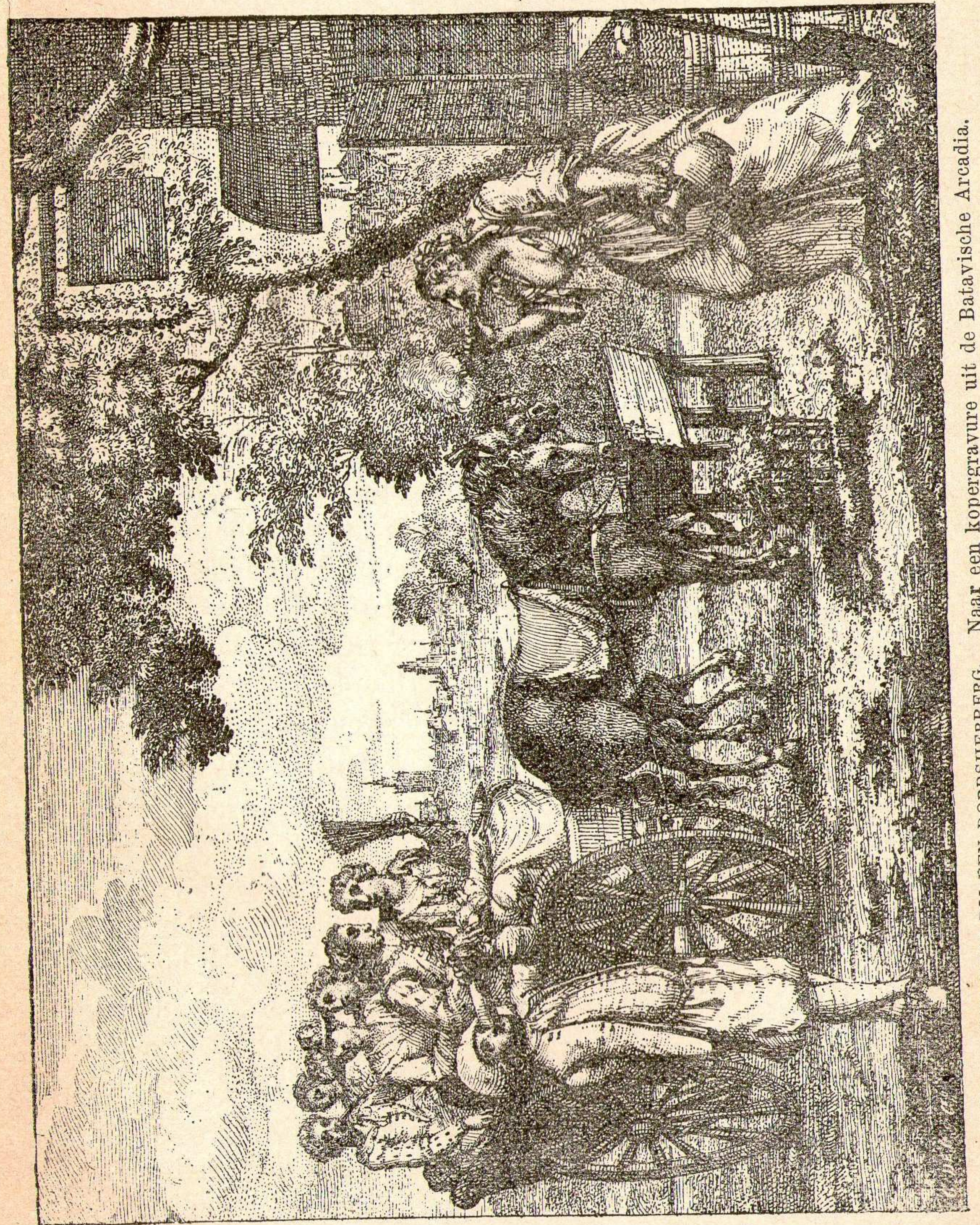
mogen wezen, nog belangwekkender zoude het zijn van het innerlijke onzer oude taveernen iets te weten, doch vele juiste gegevens daaromtrent mochten wij niet vinden. Vermoedelijk hebben die drankhuizen zich van andere gebouwen niet onderscheiden als door een tapkast in het voorhuis, waar men met de deur in het huis viel, voorhuizen, gelijk wij die nog in onze plattenlandsche herbergen kennen, en ons plaatje heeft dan ook al heel veel overeenkomst met een tapperij uit onze dagen. Denken wij ons in een eenvoudige dorps-herberg — waar de steenen vloer nog met zand is bestrooid en de weelde van bierpompen, spiegels enz. onbekend bleef — de ruiten in lood gevat, de schouw wat grooter en ouderwetscher, de tafel iets logger en zwaarder, de stoelen door banken vervangen; en plaats en wij in onze verbeelding op de tapkast roemers en fluiten, kroezen en kitten, zoo zal het beeld van een ouderwetsche taveerne tamelijk getrouw zijn.



EEN ACHTTIENDE EEUWSCHE BODEGA.
Naar een gevelbord te Amsterdam, Middenklooster.

Het schitterend glaswerk van heden hebben onze voorouders in de taveernen niet gekend. Groote heeren dronken in de middeleeuwen uit zilveren kroezen of schalen (in lederen overtrekken bewaard), terwijl de mindere man zich met tinnen tevreden stelde, of wel houten kitten gebruikte. De drinkkannen waren van Keulsch aardewerk, de wit-glazen

urinalen met hunne wijde halzen deden aan de hedendaag-



sche Deutsche schoppen denken. Nog later kwamen de flapkannen, fluiten, pimpels, pintjes en dergelijke.

VI.

Hebben de officieele bijbelvertalers van 1619 — aan wie de Nederlandsche taal zoo veel te danken heeft — te recht het woord herberg, (dat in de middeleeuwen ook somwijlen huishouding beteekende) in eere gehouden, allengs zijn wij in de steden een herberg gaan beschouwen als een kroeg, en ten platte lande is het niet veel meer dan een logement van minder gehalte.

Ook het logement is iets minder deftig dan vroeger, althans in onze dagen is het eenvoudiger dan een hotel; en waar nu onze vaders zich niet schaamden een herberg binnen te gaan, daar is voor ons een koffiehuis ter nauwernood nog fatsoenlijk genoeg: wij vragen naar een café, tenzij wij iets warmen willen nuttigen en een restaurant binnen treden.

Die restaurants — de „restauraties” van een kwart eeuw geleden — groot, grootsch en weelderijk, zijn eene uitvinding van deze eeuw: — eerst de snelle verkeersmiddelen gaven het aanzijn van die kleinere en grootere inrichtingen, waar ten allen tijde den komenden en gaanden man warme spijzen worden opgedischt. Het tevens sterk vermeerderd gebruik van bier is mede oorzaak dat in onze hedendaagsche koffiehuisen juist de vraag naar koffie is gedaald, terwijl daarentegen in de overal verrijzende melkinrichtingen — door 't volk „kattenkroegjes” genaamd — de chocolade of cacao wederom opgang maakt.

Zoo herinnert dan grootendeels alleen nog de naam aan

die koffiehuisen van vroegere dagen, welke in de politieke geschiedenis van Frankrijk, Engeland en Nederland een gewichtige rol hebben gespeeld, zóó dat ze vaak zijn genoemd de leerscholen der politiek. De eerste koffiehuisen werden in Konstantinopel gevonden, en merkwaardiger wijze gaven zij reeds daar aanleiding tot zooveel politieke tinnengieterij, dat zij een tijdlang waren verboden, ja, zelfs werden geslecht.

In 1645 werd het eerste koffiehuis te Venetië geopend; spoedig daarop verrees er een te Londen; Parijs werd er een rijk in 1675, doch eerst in de 2e helft der 18e eeuw verkregen zij in Frankrijk het burgerrecht. In Engeland waren zij tegen het einde dier eeuw reeds zeer populair, en deden er de verschillende clubs verrijzen, waar de politieke bladen werden gelezen en besproken.

Schijnt nu te Amsterdam het oudste koffiehuis van 1663 te dateeren, de bereiding van het mokkavocht heette toen nog een diep geheim, en de koffie zelve werd bij contract geleverd tegen 6 stuivers per mengel.

Twee jaar later — in 1665 — werd er tusschen een Griek, Demetrius Christoffel, en Abraham Zuraste een overeenkomst aangegaan, waarin gesproken wordt van koperen potten, kannen, en treeften, koffieboontjes, chocoladekoekjes enz. ⁽⁸⁸⁾ Die overeenkomst betrof dan het oprichten van een koffieschenkerij, want ten onzent hebben de koffiehuisen binnen de steden zich langzaam ontpopt uit de koffietapperijen, waar het geurige vocht werd gedebiteerd als heden ten dage de sterke dranken in de eenvoudige kroegen. In die koffietapperijen werd de koffie niet gemalen doch fijngestampt; duur was het artikel evenwel niet, want de 12 pond werden geschat op 10 gulden, en misschien is die billijke prijs mede oorzaak, dat het Mokka-product de overhand behield op de chocolade, die zoowat gelijktijdig met de koffie hier haar intrede deed,

althans reeds in 1680 maakte graaf Bening chocolade gereed om ze te proeven tegen die, welke Huygens had bereid. ⁽⁸⁹⁾

Te Utrecht werden den 4^e Febr. 1678 de permissiën en consenten aan de koffieverkoopters verleend, ingetrokken, terwijl dezen de verdere uitoefening van hun bedrijf op verbeurte van het burgerrecht werd ontzegd, doch dit raadsbesluit was al zeer kort van duur, immers bij resolutie van 27 Mei d.a.v. werd na advies van 's raads gecommiteerden „tot de saecken van de brouwers” een provisioneel orde tot het verkoop van „Coffie, chocolati, Tee en dergelijke dranck” vastgesteld. waarbij tevens aan Johan de Betou werd toegestaan koffie te verkoopen tegen een vergunningsrecht van f 12:10 st. per half jaar aan het Ambachtskinderhuis. In de koffiehuisen mocht niet worden gespeeld met dobbelsteenen, kaarten of lotto, zij moesten even als de kaatsbanen Zondags gesloten blijven en zich bij den verkoop van bottelbier gedragen naar de daaromtrent bestaande voorschriften.

Al spoedig nam het aantal koffieverkoopters zoo sterk toe, dat de Utrechtsche raad het wilde beperken, en o. a. de „roomsch-gezinden” en „vreemden” het bedrijf ontzegde, terwijl de weduwen zes weken na het overlijden harer echtgenooten het koffiehuis moesten sluiten. ⁽⁹⁰⁾

Ook werd de belasting verdubbeld. En dat geschiedde niet alleen te Utrecht, maar eveneens op andere plaatsen, wat alweer het gevolg had, dat de koffieschenkers gingen klagen o. a. in Holland. Reeds in Febr. 1674 hadden de staten van dat gewest de koffie en chocolade onder de belastbare morgenranken gerekend, doch bij plakkaat van 1689 werden de koffieschenkers voor de betaling van den impost aangeslagen als tappers met een debiet van 9 okshoofden 's jaars, behalve nog de stedelijke accijns. Geen wonder dan dat de koffie-

tappers zich in 1692 per request tot de Staten wendden, bezwaard als zij zich gevoelden over te grooten druk, wat niet belette, dat zij sedert 1707 te Amsterdam werden belast met 500 gulden 's jaars. Maar nu ook voor hen zou bewaarheid worden, dat de klagers geen nood hebben; te Utrecht althans werden tijdens de onderhandelingen van den vrede aldaar, uitstekende zaken gemaakt, wijl de vreemde gezanten geen beter gelegenheid kenden om hun tijd te korten dan in de koffiehuisen, en hunne talrijke bedienden dachten er al eveneens over.

Elders deed de windhandel de gulden dagen voor de koffieschenkers aanbreken — al ontbrak het niet aan concurrentie, en nog leeft in de geschiedenis voort den naam van Quincampoix, het koffiehuis in de Kalverstraat niet ver van den Dam, gedoopt naar die straat te Parijs, waar de actiehandaars bijeenkwamen. Mede werd in de Kalverstraat — en wel in 1701 — een Café François gevonden, waar de Engelsche post aankwam. De eigenaar stichtte tevens een tijdingzaal door een resumé van de Engelsche berichten te geven, hetgeen den toeloop van bezoekers natuurlijk sterk vermeerderde. ⁽⁹¹⁾

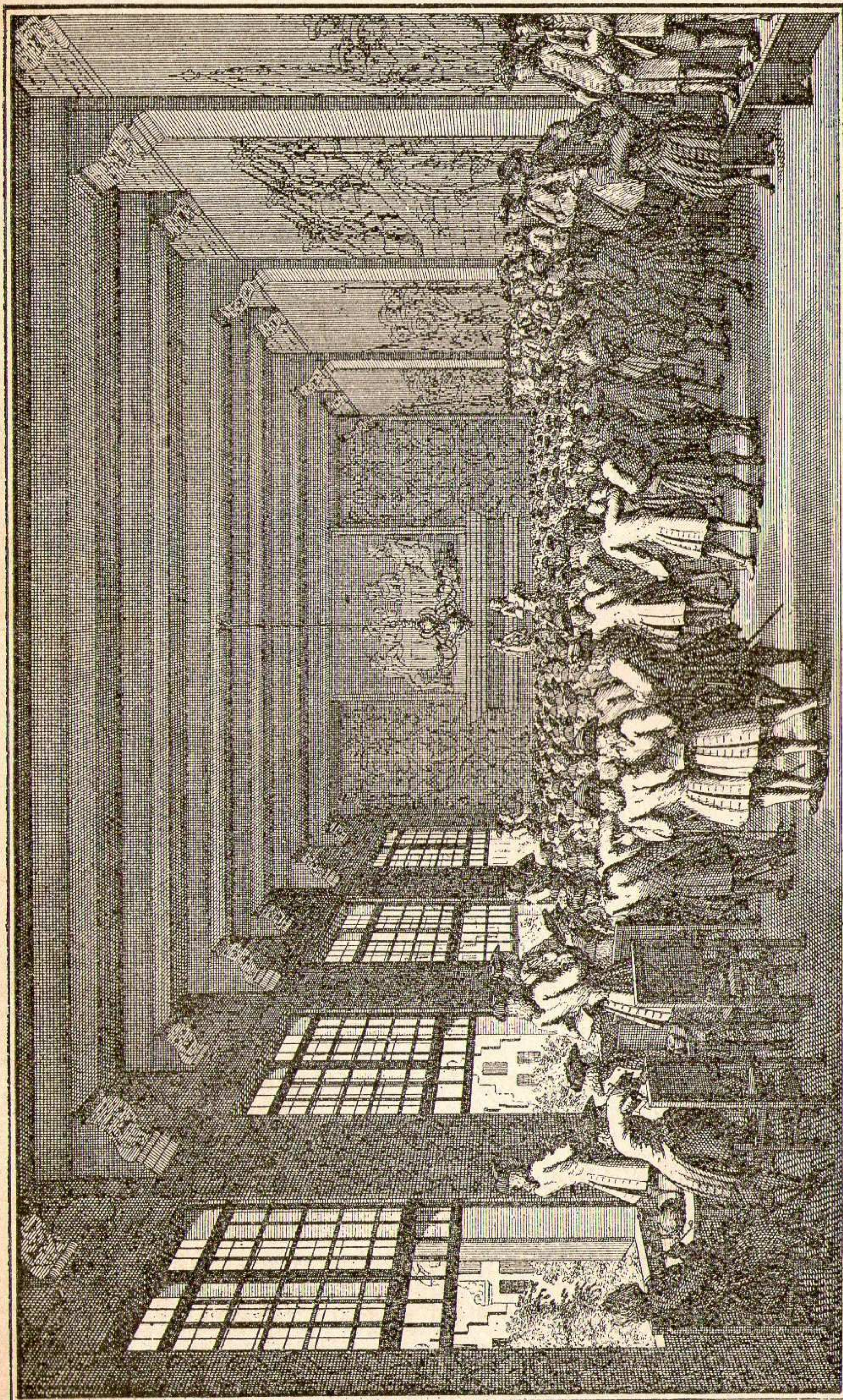
Intusschen waren lang niet allen met die koffie ingenomen, — zij werd door sommigen al even heftig bestreden als de tabak, Karel II van Engeland verbood ze in 1675, en nog in 1766 verklaarde Frederik van Hessen officieel het gebruik van mokka als schadelijk voor de gezondheid. In de steden mocht een enkel kopje worden gedronken, „doch wacht u voor de koffiepraatjes,” zoo zeide de zorgzame landsvader, „schenk dat verderfelijke goedje vooral niet aan dienstboden, werklieden e. d.” Voor de boeren en buitenlui verbood hij de koffie geheel en al; de koffieneringen, mitsgaders alle koffiekannen werden ten platte lande in den ban gedaan, en de on-

verlaat die zich aan het verbod niet stoorde, boette dat wanbedrijf met drie rijksdaalders.

Dacht de groote Frederik er eenigszins anders over, de regeering van Hannover daarentegen meende nog in 1780 het koffiedrinken aan de boeren te moeten verbieden. IJdele voorzorg: ook in Duitschland werd allengs het gebruik algemeen al kregen daar de koffiehuzen op verre na niet die beteekenis, welke zij in de vorige eeuw ten onzent hadden.

De deftige burgers — die ze eerst hadden gemeden — verschenen er langzamerhand ook; de kranten en vlugschriften schonken er elken dag nieuw voedsel aan de gesprekken; de politieke tinnegieterij vierde er hoogtijd.

Daar zaten zij dan in zeventiende eeuwse zelfgenoegzaamheid, deftig gepruikt, lustig dampende uit hun gouwe-naars, zich zoo behagelijk voelende in hun kamerjapon, en hun koffie genietende of wel een likeurtje. De politiek en de geldmarkt vormden de hoofdschotels van hun discours, zoo prettigjes afgewisseld door allerlei pittige stadsnieuwttjes, of kleine schandaaltjes, waarop dagen lang te teren viel. De politiek werd met den dag belangwekkender en de geldmarkt onafgebroken bedenkelijker. In weelde hadden de burgers uit het midden der 18e eeuw gebaad — in 1777 werden te Amsterdam veertig à vijftig duizend luxe paarden gehouden — de visscherijen, de handel, de zeevaart, de geldnegotie, zij wierpen millioenen af, en aan het geld scheen geen opkomen, doch daar braken de magere jaren aan: de handel begon te kwijnen, de nijverheid gaf geen winst meer, de visscherijen brachten niet meer op, kortom het tij verliep en de vadsige achttiende-eeuwers dachten er niet aan de bakens te verzetten. In plaats van de handen uit de mouwen te steken, weeklaagden zij, en pruttelden en bespiegelden, en de koffiehuzen bloeiden als nooit te voren.



Vergadering der PATRIOTTEN op de BURGERZAAL in de CLOVENIERSDOELEN te AMSTERDAM, in Augustus A. 1748.
(Korte schets of dagverhaal van het tegenwoordig Gedrag der Burgeren van Amsterdam wegens redres in eenige vervalle zaaken, aanvang neemende den 9 Augustus 1748.)

De oranjeklanten en de patriotten hadden al spoedig elk hun eigen plaats van bijeenkomst, waar zij op bepaalde dagen bijeenkwamen en waar zij zeker waren elkaar te zullen vinden, en zoo ontstonden de besloten gezelschappen — *colleges of comparities* genaamd — hetzij in de gewone gelagkamer, die voor een ieder openstond en waar een ieder en een iegelijk zich kon doen gelden, of wel in afzonderlijke vertrekken, wat ten slotte leidde tot de oprichting der sociëteiten, waarvan nu nog *Doctrina et Amicitia* een der weinig bestaande is.

De letterkundige en wijsgeerige stroomingen van die dagen werkten tot die oprichting mede. Zoo stichtten Justus van Effen en van 's Gravensande een koffiehuis naar Engelsch model te 's Gravenhage, waar zich al spoedig een Vrijdagavond-club vestigde, een spectatoravondje.

Een ander koffiehuis, hetwelk in 't begin der 17e eeuw zeer befaamd is geweest, was dat van Lucius Roselli (ook Roselli, of Rozeli geheeten) een Italiaansch edelman met een geheimzinnig verleden, die zich door zijne fijne beschaving in de Utrechtsche letterkundige kringen en gezelschappen had weten in te dringen. In 1698 werd hem op zijn verzoek door de vroedschap van Utrecht consent verleend om te „mogen verkopen allerhande wateren, reukwerken, pastas, chocolati, en andere likeuren.”

Het koffiehuis — café Italien” zooals het opschrift vermeldde — verrees daarna achter St. Pieter, op den hoek van de Keistraat, en onbegrijpelijk was de toevloed van lieden uit alle standen, die uit nieuwsgierigheid, zoowel als uit belangstelling naar 't café stroomden, terwijl de Utrechtsche schoonen den winkel vulden om de hier gedebiteerde parfumeriën en geprepareerde chocolades te koopen. De zaak bloeide evenwel slechts kort, daar een buitensporigheid Roselli

nootte zijn fortuin elders te zoeken. Opmerkelijk is het hierbij nog, dat volgens 's mans gedenkschriften, Roselli de Utrechtsche vroedschap de keuze zou hebben gelaten tusschen de vergunning om een koffiehuis te stichten of een professoraat in de Oostersche talen, of in de mathesis, de Philosophie, de geschiedenis en de Theologie te aanvaarden, welk beweren evenwel niet juist of wel onwaar schijnt te zijn. ⁽⁹²⁾

Intusschen blijkt ook hieruit voldoende, dat in de koffiehuisen niet alleen koffie maar nog heel wat meer werd geschonken, alhoewel zij aanvankelijk zeer eenvoudig waren geweest: een rijk buffet kende men er oorspronkelijk niet, wel een soort schenktafel, waarop een koperen comfoor en koperen schenktafel, terwijl een paar planken tegen den muur de potjes, glazen, kopjes en lepeltjes droegen. Het geurige vocht werd geschonken met of zonder zoet. De koffie met zoet kostte 10 duiten, zonder zoet een stuiver, en een gestopte pijp vier duiten, want het rooken hoorde er bij. Thee werd er ook gedronken en in de warme dagen limonade, sorbetto, likeuren enz. Een advertentie uit het jaar 1688 in de Oprechte Haarlemmer leert ons wat er verder te krijgen was. 't Is Pieter Berasse, koopman in 's Gravenhage die mededeelt, dat hij te koop heeft „den beste Sicalate met seeckere compositie bij niemand bekend. Oock heeft hij een bijzondere manier de bonen van de Coffy te branden, zijnde voor desen alleen bij sijn ouders te Antwerpen gemaakt. Hij is woonachtig in 't koffijhuis, naast de Ruyter wacht, op 't Buijtenhof.” Terzelfder tijd was te Amsterdam bij Pieter de Graef in de Kalverstraat in 't *Royael Coffijhuis* te bekomen „de kracht en 't Gebruyck van de Pil Scorbutica, eerst uitgevonden door Dr. Willis van London, alsmede de kracht en 't Gebruyck van d'oprechte Engelsce spiritus of Geesten van Lepelbladeren op een extra ordinaire wijze bereijt bij Nathaniel Powel.”

Zoo kwamen dan naast de koffie allerlei likeuren, bier, wijn, en wat later nog sterke dranken.

Zelfs des duivels prentenboek verscheen in de koffiehuisen op tafel, en van de voorname café's werd dan ook vaak heel veel kwaad vertelt. De minder voorname — waaronder ook zeker de veerhuizen te rekenen zijn — gaven niet zooveel stof tot klagen; 't ging er alles zoo kalmpjes toe, zoo primitief nog. Meestal was de koffiekamer tevens het huisvertrek van den waard en zijn gezin, die er heel vredigjes hun gang gingen, terwijl de gasten 's winters bij den haard of om den kachel, 's zomers aan het geopende raam of vóór het huis hun pijp rookten en het dagelijksch nieuws kauwden en herkauwden.

In 1777 beschreef een Groninger de koffiehuisen en societeiten in dichtmaat. Fleurig is het beeld niet:

„Wat schreeuw daar om toe een partij verveelders?
 Wat gaap daar na 't spul veel schrandere vente
 Zij zeg ongevraagd onwijze sentimente,
 Daar zitte bij de flesch twee ouwe heeren
 Over St. Eustatius en de memorie van York te redeneeren,
 Maar zij ben zelf de memorie kwijt: hun praat wat verward,
 Wij loope daarvan weg en kijke bij de biljart.”

Daar was het natuurlijk levendiger, ja wel, maar niet al te stichtelijk, althans de Groninger vertelt verder:

„... dat nobele spel, dat maak hier veel kaale
 Zij zoeken door 't hazard hun schaa weêr te haalen.”

En nu stemt met dit oordeel heel eigenaardig overeen 't verbod der Utrechtsche vroedschap van 1712 gericht tot de koffieluiden en biljardhouders om grof spel ten haren huize toe te laten. Trouwens ook in Frankrijk, waar het biljardspel

slechts in bepaaldelijk daartoe aangewezen speelhuizen werd gepermitteerd, schijnt het „noble jeu de biljard” ook toen tot vele speelzonden aanleiding te hebben gegeven.

Volgens sommigen dateert het biljard in Frankrijk reeds uit de 16e eeuw, ten onzent vond het een voorganger in de Trokafel ook kortaf Truk geheeten, een verkleinde klots- of kolfbaan op een met laken bekleedde tafel met een ijzeren poortje in 't midden, waarbij den ivoren bal met een langen stok gestooten werd. ⁽⁹³⁾ Het eigenlijke biljard kwam hier te lande niet veel voor, en zelfs in 't begin dezer eeuw werd van Amsterdam als een zeldzaamheid gemeld: „dat in eenige herbergen en in alle koffiehuisen biljardtafels” werden gevonden.

Toen waren zij nog lomp en groot, en de keuen misten nog een pommerans — welke eerst in 1827 door den Franschman Mengand werden ingevoerd — en nog heden ten dage vinden wij in afgelegen streken verouderde modellen, die van de eerste biljarden een tamelijk juist beeld geven.

Hadden alzo de heeren der schepping hun koffiehuis en hun societeit, de dames zochten ook naar de gezelligheid, en in de 18e eeuw begonnen zij zich te vereenigen in een salet, waar nog meer dan de koffie de thee aftrek vond.

Ofschoon deze reeds in het midden der 16e eeuw in Europa bekend, en dan ook in 1610 door de Hollanders in den handel was gebracht, trok zij eerst in 1650 in Engeland de aandacht, waar zij 10 jaar later als iets zeer kostbaars in de koffiehuisen werd geschonken.

Evenals de koffie en de tabak werd zij heftig bestreden, zij heette ongezond, al had Bontekoe, de lijfarts van den Keurvorst van Brandenburg, haar in 1667 een lofdicht gewijd. Het vooroordeel zal evenwel minder op het gebruik

invloed hebben gehad, dan wel het monopolie, dat enkele groote maatschappijen in China hadden verkregen. Hoe het zij, de thee behield een meer huiselijk karakter: de koffiehuisen waren publiek, de theesalets hadden iets meer intiem. Dat evenwel de thee door onze voorouders niet werd versmaad bewezen die eenmaal zoo talrijke theekoepels, zoo vredig verrijzende aan het rustige water van de trekvaart of sloot, en toch vaak de oorzaak van heel wat familietwistjes en oneenigheden, als het weerglas niet tijdig waarschuwde en de regen het humeur kwam bederven.

VI.

Onze voorvaderen konden zich geen feest of geen plechtigheid denken, welke niet door een maaltijd werd besloten. Er waren bruiloftsmalen, doopmalen en begrafenismalen; de vroedschap had zijn jaarlijksch feestmaal juist als de schutters en de gilden — die 't trouwens niet alleen bij zoo'n jaarfeest lieten — en de roededragende boden hadden even goed na ieder halsrecht of brandstapel een maaltijd — waar zij op stadskosten aanzaten — als „Mijne heeren van de Gerechte” zelve.

't Waren in de middeleeuwen de edelen geweest, die aan de burgers der steden het voorbeeld hadden gegeven, want geestelijke ontspanning kenden die groote heeren op hunne adellijke sloten niet, zij waren sport-beoefenaars in den waren zin des woord, en zij vulden den vrijen tijd aan met spelen en maaltijden, door muziek of minneliederen vervroolijkt. Daarom waren in hunne ridderburchten de keuken, kelder en provisiekamer altijd zoo goed gevuld, al zouden wij niet gaarne bij hen te gast zijn gegaan, want hun smaak verschilde veel van den onze. Niet alleen toch werd het vleesch bij hen meestal gezouten of gerookt opgediend, en overigens meer gekookt dan gebraden, maar ook hunne keuze van wild was zeer eigenaardig: zij smulden evengoed aan reigers, roerdampen, Kievitten en duiven, als aan hoenders en patrijzen, die men levend op de zolders hield, terwijl de strenge en menigvuldige vasten mede oorzaak waren, dat men op de vischsoorten nu juist niet kieskeurig kon heeten. Zoo kwamen robben, zee-

honden en bruinvisschen zelfs op de tafels der voornamen voor; steuren werden als geschenken aangeboden; en dientengevolge zond Kampen jaarlijks een steur aan Graaf Jan van Blois, heer van Tessel, als een cadeautje, hetwelk de vriendschap onderhoudt, wijl deze koopstad zooveel belang had bij een goede betonning van de Tesselsche wateren. ⁽⁹⁵⁾

De haring werd eer Willem Beukelszoon het kaken uitvond, versch of gezouten genuttigd of wel gerookt als bokking. Walvischtongen behoorden tot de lekkernijen, welk met erwten werden klaar gemaakt, of die ingemaakt en met kruiden, suiker gebak enz. toebereid — bij feestelijke gelegenheden werden voorgediend. Brood, grutten, erwten en boonen, warmoes en enkele kruiden wisselden de vleeschspijzen af, verder aangevuld door pasteien, gebakken, vladen en fruit. Vooral van de gebakken werd veel werk gemaakt, zoo was het marsepijn toen zeer in trek, en de koeken — bij name de kruidkoeken — behoorden tot de lekkernijen. Aan het hof werd veel Fransche en Engelsche kaas gegeten, doch ook de inlandsche kaassoorten waren bekend; op de bisschoppelijke tafel prijkten gember en amandelen.

Voor de groote kasteelen e.d. werd het brood in de keuken gebakken, niettemin treffen we reeds in 1330 te Utrecht een bakker aan, die het brood aan den Bisschop levert, en wiens vrouw verder zorgt voor boter, kaas, appelen, peren, pruimen, kersen en noten. Pasteien daarentegen werden bezorgd door den pasteibakker, wijl de kok blijkbaar alleen geschikt was om een „gewone burgerpot” klaar te maken.

Ossenslager en poelier waren te Utrecht voor de bisschoppelijke huishoudster één. Deze hofleverancier zorgde verder nog voor boter, visch, uien, knoflook, groenten, eieren, bieten, mosterd en zelfs turf, ofschoon er nog een speciale vischandelaar, alsmede een kruidenier werd gevonden, terwijl

ook een stichtsche varkensslachter de eer had van de bisschoppelijke clandestie. ⁽⁹⁵⁾ Welke groenten er alzoo op tafel worden gebracht, weten wij niet met zekerheid; spinazie was in het midden der 14e eeuw bekend, de bloemkool daarentegen werd eerst in 't begin der 17e eeuw uit de Levant naar Italië gebracht en verder Duitschland binnengeleid; vermoedelijk zal dan ook de warmoes in hoofdzaak uit witte en roode kool hebben bestaan.

't Was in die dagen, toen een werkman te Dordrecht 2 stuivers en een opperman 1 stuiver per dag verdienden, dat 3000 steenen werden geleverd voor 5, honderd pond lood voor 10 stuivers, en één pond tin voor 7 duiten (een stuiver = 12 duiten) ⁽⁹⁷⁾. Toen kostte een os gemiddeld 5 pond, 1 kalf 12 stuivers, een schaap ongeveer 10 en een varken nauwelijks 20 stuivers, wat ongeveer de hoogste prijs was voor een vat bier genoteerd. Een fijn, beleggen wijntje werd den bisschop tegen 8 pond en 3 stuivers het anker in rekening gebracht; de wijn voor zijn keuken tegen 3 pond en 10 stuivers, het pond gerekend op 20 stuivers. Voor 2 stuivers had men een kalkoen of 2 kippen, voor een paar duiten daarboven een kapoen. De reigers waren niet zoo goedkoop, ze deden veelal meer dan 3 stuivers en alzoo ongeveer 3 maal meer dan de patrijzen. De zalm kon alleen op rijkenlui's tafel verschijnen, want er werd van 20 tot 25 ja zelfs wel eens tot 40 stuivers toe voor betaald, terwijl een schelvisch voor een halven stuiver te krijgen was. Een kop boter werd geleverd voor een stuiver, de 100 eieren kostten wel eens 4 stuivers, een mooie snoek deed meermalen 8 stuivers, maar in gewone gevallen 5, soms slechts 2 stuivers. ⁽⁹⁸⁾

Omtrent de bereiding van het eten weten wij niet veel, wel kennen wij het recept voor een otterschotelletje der Karthuizers uit de laatste helft der 15e eeuw, die zoo'n tranig

diertje toebereidden met limoensap, pruimen, krenten, azijn, suiker, foelie, en nagelen. Mede stonden deze asceten bekend om hun lekkere oliekoeken, die gebakken werden met vijgen, rozijnen, krakelingen enz. (99)

De gasten zaten aan 't middagmaal op banken, deze waren veelal met kussens belegd. Als apperitief werd eerst salade, olijven, radijs of iets dergelijks voorgediend; de visch, vleesch en het warmoes werden in gedekte schotels opgebracht en onder het schenken van wijn rondgediend, terwijl aan de vorstelijke tafels een edelman voorsneed. Het tafellaken was dubbel en na 't eerste gerecht sloeg men het om, of nam 't bovenste weg, waarna de zoetigheden werden opgedragen, die door ypcras, malevezije en dergelijke wijnen werden besproeid.

Vaak kwamen de speelluiden „over tafel,” en de Amsterdamsche burgemeesters lieten bij hunne officieele diners de stads-trompers over tafel spelen, terwijl wij als een bijzonderheid vinden vermeld, dat „op sunta Lebrunus dach” in 1478 tijdens den maaltijd „die geck van gent met eene groote bonge over tafell quam spuelen.” (100)

Het ontbijt was ook bij de aanzienlijken betrekkelijk zeer eenvoudig, meestal werd daarbij gebakken visch genuttigd en bier gedronken; van het avondmaal werd soms wat meer werk gemaakt, niettemin vierden de Middelburgsche heeren van 't stadhuis den oudejaarsavond van 1396 onder het genot van een glaasje wijn, „appelcoke en zucker” (101)

Een aardig beeld van de maaltijden in de 15e eeuw leveren ons de „Rariteiten der Dinghen,” te Haarlem in 1485 „geprint.”

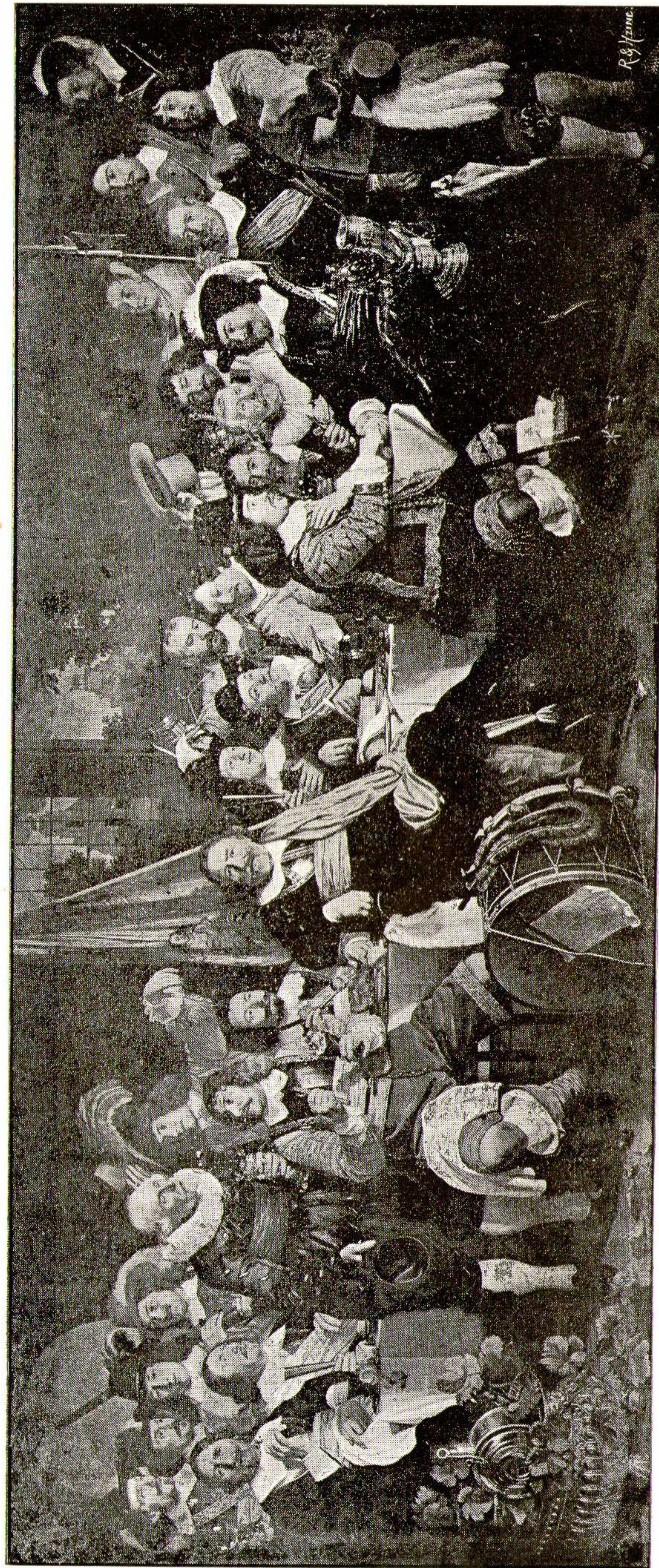
„In den verscappen werden die luden te zamen geroepen, ende die stoelen ende dije sittenen werden opgerecht. In den avontmael werden die tafelen geordineert ende gespraeije,

ende dye gasten worden in het hoeft van der tafelen gheset; ende si en gaen niet sitten, haar handen zijn eerst gedrogen, ende die dochteren van den huse, en de die knapen werden te samengheset nederwaerts aan een ander tafel. Item die lepelen, die messen, en die zoutvaeten, sal men eerst op die tafelen leggen ende daarmee dat broot, en den dranck sal daer vlucks mede bi-ghedoen werden ende daarna sullen volghen veel spisen, ende die menigherhande, ende dije knechten, en die dienres sullen daar mit naerstiche den dienen of ende aan, ende sien alom, of daer yet ghebreket, ende dan sullen si vroliken ende blijdeliken met malcanderen spreken, ende lachen ende wesen in groten solaaas. Ende daer sullen si speelluden hebben mit vedelen, ende mit harpen, ende mit andere ghescal, ende men sal die winnen, ende die spisen vernuwen, alsnu dat een ende na dat ander ende deijlen mit malcanderen over tafel. Daer na sal men vruchten brenghen, als appelen, peren, noten ende deser gelike en oec speciën. Ende als die maeltijt gedaen is, so sal men die tafelen mitten anderen, en dat daar over loept, weck draghen, ende die handen weder dwaen ende droghen se — so sal men dan Gode wercken der graciën betalen — ende oec den waerde dancken van sijnre goeden spisen; daarna zal men gracebier of wijn alomme schencken. Ende als dit ghedaen is, so sal men van den waert verlof nemen, ende oec van der weerdinnen, ende een yghelic zal gaen daer hij hoert.” (102)

De weelde van het Bourgondische hof in de 15e eeuw is zeker bekend genoeg, en ook onder de regeering van den prachtlievenden Karel V waren er festijnen, die ten volle den naam van Lucullus-malen verdienden, waarbij allerlei trucs werden gebezigd om de gasten door pracht en praal te verblinden, als rijk beladen tafels, die als uit de wolken nederdaalden en — na geplunderd te zijn — weer in den bodem

verdwenen; fonteinen van welriekend water; pasteien die geheele orkesten bevatten, en al dergelijk fraais meer.

Het merkwaardige dagboek uit de rijke nalatenschap van den kardinaal Granvelle te Besansson „Sommaire des Voyages faits par Charles V depuis l'an 1514—1551, recueillis et mis par écrit per Jehan de Vandeness, controleur ayant suivi leur majesté dans tous leurs voyages" leert ons dien praal nog beter kennen. Deze Vandenesse was maitre d'hotel en voerde met den titel van contrôleur „de la bouche" het bevel over een geheelen staf „officiers de la bouche", belast met de verzorging van de Koninklijke tafel. Wij zien uit 's heeren Van de nesse's aantekeningen hoe in dien tijd met de mondbehoefden omgesprongen werd en welk enorme sommen daaraan ten koste werden gelegd. Meer nog dan op de kwaliteit lette men op de kwantiteit, ja men zoude haast gelooven, dat de vorsten evengoed als hun gevolg uitgehongerd waren, en zich de feesten ten nutte moesten maken om eens revanche te nemen voor de lange ontberingen. Onder anderen lezen wij in het bedoelde Journaal wat de Koningin Eleonora van Frankrijk, vrouw van Frans I en eerder weduwe van den Koning Emanuel den Gelukkige van Portugal aan mondvoorraad voor haar en voor haar gevolg ontving, toen zij in October 1544 een bezoek te Brussel bracht aan haren Keizerlijken broeder. Voor haar zelve (*pour sa bouche* luidt het) kreeg zij behalve groenten, soepen, pasteien, saladen enz. 128 pond rundvleesch, twee en een kwart schaap, een kalf, twee zwijnen, twee vette kapoenen, achttien hoenders, vier patrijzen, twee snippen, twee fasanten, twee hazen, vier-en-twintig kwartels of tortelduiven. Voor haar gevolg (*Cuisine du commun*) twee ossen, achttien schapen, drie kalveren, twaalf zwijnen, behalve nog een ruime hoeveelheid spek, boter, eieren, suiker, specerijen, pasteien, pens,



EEN SCHUTTERSMAALTIJD IN 1648.
Naar de bekende schilderij van Barth v. d. Helst, in het Rijksmuseum te Amsterdam.

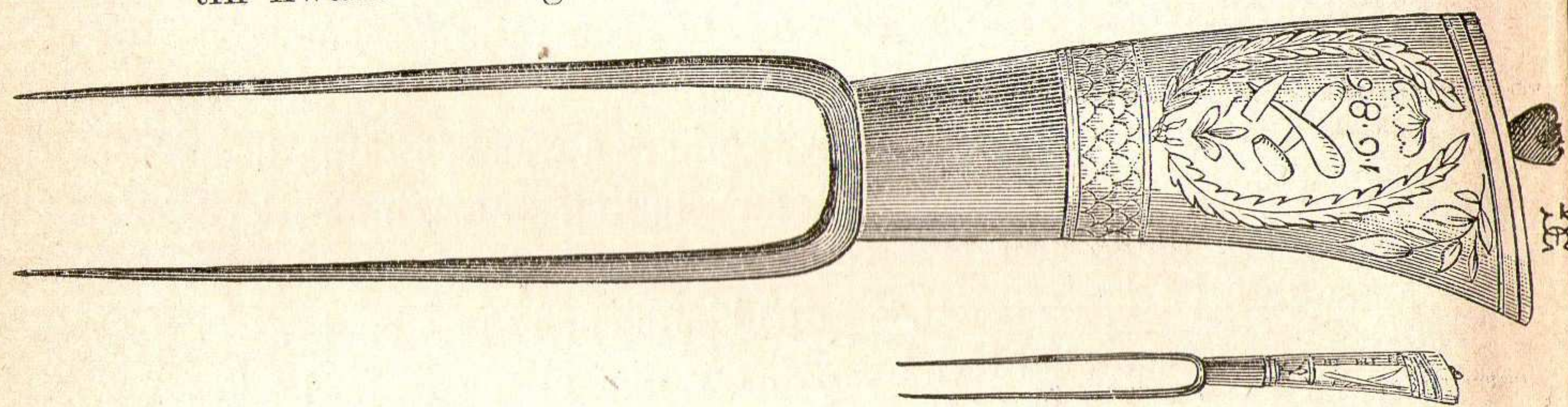
mergpijpen, soepen enz. wat op vastendagen door visch e. d. werd vervangen.

„Wat is in een eetkamer?” vraagt Comenius in zijn „*Vestibulum rerum*”, en het antwoord luidde voor de schooljongens der 17e eeuw: „de tafel, de handdoek, de waayer, de lampette en het bekken”, terwijl op de vraag „wat is over tafel” de *discipulus docilis* had te antwoorden: „het tapijt, het tafellaken, het servet, het zoutvat, de schotels, de tafelborden en de lepels.”

Eenvoudiger kon het waarlijk niet, en waarschijnlijk heeft de groote Moravier bij de samenstelling van zijn leerboek weinig gedacht aan de zilveren tafels der middeleeuwen, met goud en edelgesteenten, de drinkkannen, bekers en kroezen van edel metaal, of van onyx, die niet alleen in de kerkelijke gestichten maar ook op sommige vorsten-tafels prijken. Toen zag men hier en daar gouden en zilveren schotels, soms meer dan 100 pond wegende, waarop geheele stapels wild pyramidaalsgewijze opgestapeld werden gediend, gelijk die, welke Karel de Stoute naar Trier deed brengen ter gelegenheid van een gastmaal aan Keizer Frderik III aangeboden; een kunstwerk, dat eene waarde vertegenwoordigde van 90000 gulden.

Doch dergelijke kostbare stukken waren natuurlijk zeldzaam, al was dan bij sommige vorsten en rijke edellieden de weelde van goud en zilver tafelwerk heel groot. — De mindere man kende slechts houten nappen, en de eenvoudige burgers waren heel tevreden met een enkele zilveren lepel naast hun tinwerk. Zoo kochten de Amsterdamsche burgemeesters in 1564, behalve drie lange tafellakens en zes dozijn voorlakens (te zamen voor 84 gulden) een schoon stel tinnengoed voor 119 gulden. 11 stuivers t. w. 90 plateelen, 48 sauciesen,

96 teljoren, 6 zoutvaten, 3 mosterdpotten, 6 wijnkannen, 3 wijnflesschen, elk van vier mengelen, 12 bierkannen, 6 bierbekers en een lampet met zijn bekken ⁽¹⁰³⁾ Comenius dacht zich een buffet eenvoudiger, hij toch plaatste er alleen kannen, bekers en drinkschalen op van tin of grof aardewerk, en niet van het thans nog zoo gezochte Delftsch, of blauw Chineesch en Japansch porselein, hetwelk in de 17e eeuw het tin kwam vervangen.



VORKJE UIT HET LAATST DER 17e EEUW.

Dwaelen of servetten — in de 17e eeuw gevouwen tot allerlei figuren van bloemen, vruchten en dieren, een kunst, waartoe zelfs „handleidingen” werden geschreven — kende men reeds in de middeleeuwen, doch zij werden veelal over den schouder of linkerarm gelegd, om er zich gemakkelijk de handen aan te kunnen afwisschen. De gewone vorken bleven tot aan de 18e eeuw onbekend: in de 17e eeuw bezigde men slechts stalen vorkjes met twee punten ⁽¹⁰⁴⁾ om te „dienen” bijv. als vleeschvorkjes, waarvan sommige zeer fraai, andere — bijv. op den schuttersmaaltijd — heel eenvoudig waren. De constructie was eenigszins samengesteld, waardoor het dan onze voorvaders kon gebeuren, dat zij niet wisten, hoe de vork in den steel zit.

VII.

Zooals wij reeds zagen bestond ook in vroegere tijden gelegenheid om in logementen en herbergen te tafelen. De officieele personen lieten nu eens opdisschen in de kloosters, dan weer in de herbergen, somtijds ook bij een hunner aan huis. Grootte heeren in de wijnhuizen.

Eigenlijke restaurants en eethuizen heeft men in de middeleeuwen waarschijnlijk niet gekend, misschien een enkele, zoo vinden wij in de Middelburgsche rekeningen van 1519 melding gemaakt van een soort gaarkeuken, daar „de scepop” (scep-op) genaamd ⁽¹⁰⁵⁾. In de 17e en 18e eeuw „dineerde” men in de hotels of herbergen, waar niet alleen de logés maar ook de heeren aanzaten, die op kamers woonden, gelijk dit met sommige gedeputeerden ter staten vergadering in den Haag het geval was. Ter zelfder tijd ongeveer ontstonden de ordinarissen, die wij o.a. aantreffen in het Reysboek van 1689, bijv. „d’Ordinaris van de Wed. H. Otten te Rotterdam”, meestal gewone gaarkeukens voor de eenvoudige zielen, die het aan de table d’hôte der hotels te duur vonden.

En eindelijk in onze dagen verrezen de grootsche restaurants, ware „scepops” voor de grooten der aarde, die ten slotte geen Jan’s of kellners meer noodig hebben, maar slechts een electrisch knopje, gelijk Jules Verne het reeds voorspeld heeft: tout par l’électricité.

De eerbare poorters uit vroegere dagen deden het natuurlijk vrij wat eenvoudiger af, ofschoon de weelde hand

over hand in de burgerhuizen toenam, zoo zelfs, dat in de statenvergadering van 7 April 1527 geklaagd werd over het opdrijven van de maaltijden; een diner van zeven of acht pond Vlaamsch heette toen geen zeldzaamheid, en zelfs werd verteld, dat er banketten waren geweest van meer dan 1000 gulden.

De schutters en gildebroeders tracteerden zich meestal uit het boetenpotje door een hoofdelijken omslag aangevuld, en de broeders waren verplicht tot het maal bij te dragen, zelfs al kwamen zij niet eten.

Te Amsterdam hadden de gilden van „den rijkdom” hun jaarlijksch „ghiltmaal” of „Kerekmismael” op het stadhuis en wel met de heeren der regeering. Dat zij voor dat festijn juist het raadhuis namen is begrijpelijk, wanneer wij weten, dat daaraan ook een stadskeuken was verbonden, ofschoon het stadsbestuur en de heeren van den gerechte hun maaltijd veelal aan den kloosterkok uitbesteedden en ook wel in 't reventer aanzaten, soms ook in de herbergen — een enkel maal bij een der heeren aan huis; doch die stadskeuken was zoo goed, dat de in den Spaanschen tijd beruchte burgemeester Joost Buijck er het „spitzgebraet” voor het huwelijkspartijtje van zijn zoon liet gereed maken. ⁽¹⁰⁶⁾

In 1526 hield het kramersgild zijn maal met 17 Pasteyen à 10 st. noch 10 pasteyen à 5 st. idem 20 cleene pasteyen à 3 st. ende (zij) hadden aen gebraden vleijs 34 stukken en gaven van het stuk te braden een hallive stuijver, dies soo behielden sij het smeer daer af. Item als sij haere Ghilde eeten soo aeten sij den Zonedach voor dat eerste gherecht koevoet ende pens ende erreten;

Item voor dat ander gherecht hutspot;

Item daerna ghebraden vleijs ende naer botter en kaes;

Item des Sonnedachs 's avonds voor den eersten gherecht

het opschootelen van 's middachs en daer naer hutspot ende vooraen Rijssenbrij, sprenckvleijs en botter en kaesse.

Item des maendachs voor dat eerste gherecht al de overloop van de sonnedach ende daer nae brij of erreten ende daerna pasteyen ende daeraen sprenckvleijsch ende daernaer botter en caes.

Item des maendachs 's avons den overloop van alle die voor maeltijden ende daernaer hoenders ende knijnen of voghelen of ghanssen.” ⁽¹⁰⁷⁾

De maaltijd werd bereid door „een principaal cock met drie die hem hielpen” voor die gelegenheid door de overheden in dienst genomen. De hoofdkok kreeg als loon „een coopmans ghulden sonder verval,” maar ontving daarenboven nog huur voor het keukengereedschap, dat hij mede moest brengen en dat volgens voorschrift slechts mocht bestaan uit „4 cooperen potten”, waarvoor hem 3 stuivers werden toegelegd; 2 ketels à 3 stuivers en 4 braadpannen tegen $\frac{1}{2}$ stuiver per stuk.

De officieele maaltijden in het toen reeds zoo machtige Amsterdam waren niet te duur. Zoo werd voor een feestje ten huize van een der burgemeesters — gegeven aan twee raden en een secretaris uit den hove van Holland — slechts 3 gulden en 15 stuivers in rekening gebracht; terwijl de heeren van de gerechte in dat zelfde jaar betaalden voor een maaltijd in „de Ster” ruim zes gulden.

In 1542 werd Graaf Jan van Oost-Friesland op stadskosten onthaald ten huize van Nel Sybrantsz, de zuster van burgemeester Joost Buijck; schout, burgemeester en thesourieren waren ook genood, en dat maal kostte 31 gulden 16 stuivers. Het onthaal van den stadhouder in 1547 kwam daarentegen de stad op 50 gulden te staan. ⁽¹⁰⁸⁾

Wel een verschil met een eeuw te voren! Zoo zat in 1449 te Gouda het gerecht op Sint-Franciskusdag in het convent der minderbroeders aan, en betaalde daarvoor 26 schellings, terwijl het maal der minderbroeders op dien feestdag in 1492 aangeboden — en „ouder gewoonte” bestaande uit visch, pasteien, cruijf, rozijnen en wijn” — 2 pond 13 stuivers en 14 duiten kostte. ⁽¹⁰⁹⁾

Nog in het midden der 16e eeuw betaalden de Amsterdamsche burgemeesters in hun logement te 's Gravenhage hun diner met $2\frac{1}{2}$ stuiver, hetgeen in 1554 verhoogd werd tot 3 stuivers. Te Brussel was het wat duurder; daar werd gerekend voor de heeren 4 stuivers, en voor de dienaars 3 stuivers, zonder den wijn, en te Amsterdam zelve werd in 1570 voor een halven gulden per hoofd in het minderbroederklooster een kostelijk maal aangerecht voor 160 gasten, die overvloed van wijn, bier, vleesch, ham, hoenders en konijnen genoten. Een van de aanzittende, een priester, was toen zoo opgetogen, dat hij daarover een eeuwige memorie schreef.

In 1585 boden de heeren voor Middelburg den graaf van Leicester een „bancket” aan waarvoor: „Vleijs en diversche soorten van venesoen, hoenderen, capoenen, patrijzen, pauwen, vesanten, zwaenen, wijn, bier, broot, als oijck over de leveringhe van diversche soorten van gemaect bancket, zuijcker en andere waeren dienende”; dat maal kostte niet minder den £ 444:11:1, ofschoon het diner den Zwijger in 1582 aangeboden slechts £ 40:18:3 had gekost. ⁽¹¹⁰⁾

Doch wat beteekende dit bij den maaltijd in 1647 ter eere van den kleinzoon des Zwijgers te Utrecht aangericht. Niet minder dan f 9331 : 3 : 4 waren daarmede gemoeid, evenwel met inbegrip van verschillende bijkomende feesten en vuurwerk. Toen leverde de kok: „taerten, mandeltaerten, pasteien, hammen, tongen, swesericken, murchpijpen, kom-

kommers, cappers, olijven, foly, (foelie) eijeren, lardeerspek, saucysen, kaes.” De poelier bood een rekening aan voor: „hazen, patrijzen, kalkoenen, capoenen, hoenders, duijven, leeuwerken, konijnen, ende andere diergelijke.”

Als vischsoorten vinden wij vermeld „karpers, snoek, brazems.” Verder waren nog noodig: gele citroenen, oranje-appelen, lauriertakken, rosmarijnboomen, artisoken, asperges, knollen, wortelen, doornbessen, peulen, spinaci, peetersely, suerinck, cavel, karsen. ⁽¹¹¹⁾

Het dagelijksche maal van den student Floris II van Pallant en zijn hof te Leiden was betrekkelijk zeer eenvoudig. Zoo vinden wij in zijn huishoud-register: 1 Julij 1592 drie pondt een halff calffvleijs 8 st. 1 bl., aan ghelwortelen 1 st. aan een bos gedrochde schollen 2 st., aen een tonne 3 gl. bier in den kelder te dragen 2 st., aen aerdtbessen 2 st. — 2 Julij aen abberdaen 6 st., aen river vis 3 st., aen cnollen 2 st., aen moes en salade 2 st., een half pont carssen 2 st., aen coeken 2 st. — 3 Julij aen een half pont botteren 3 st., aen eijeren 10 st. 7 jonge hoenders f 1—15, aen spinage en salade 2 st. — 3 Junij aen crabben en mosselen 3 st., aen carnemelck 2 st. — 4 Julij schelvis 5 st. tongen 2 st. schollen en scharren 3 st. garnalen 2 st. — 6 Dec. Aen schaepsvoeten 2 st. aan zoete melck 3 st. 1 duit, een endvogel 7 st.

Bij visch at hij knollen of kastanjes, bij schapenvleesch rijst, aalbesien kruid op roggebroad, geschilde garst met pruimen, boeckwijten meel en coecken zonder andere spijs, houtsneppen en duiven bij andiviesalaet en artisoken. Als toespijs werden opgediend rabbouwen, krugelingen, schijf-appels, goe-zoeten, ingaerden, emma-appels, paradijsappels, queen guldelingen, druiven kaze, appelen van Oranje (4 voor een st.) kuekzens, crakelingen. ⁽¹¹²⁾

Even eenvoudig, ja, vaak nog eenvoudiger was het dage-

lijksche maal der burgers. Het ontbijt — het „morgen stick” — bestond veelal uit brood, boter en kaas; bij de deftige werden ook pasteien, vleesch, ham, e. d. opgediend; heel dikwijls ook gebakken visch. Tot in de 2e helft der 17e eeuw werd daarbij melk of bier gedronken, bij de boeren karnemelk, totdat eindelijk de koffie en veel laterde thee het gerstenat verdrongen. Het brood werd als in onze dagen gebakken van rogge en tarwe, niettemin kende men ook haver-, garsten- en boonenbrood, terwijl tot op onze dagen de bollen bijzonder geliefd waren.

De weelde van het koffieuurtje bleef natuurlijk onzen voorvaderen onbekend; zij middagmaalden te middag, gelijk nu nog onze zuidelijke en oostelijke bureu, en — zooals wij in het vorige hoofdstuk zagen — was vóór het midden der 18e eeuw de koffie nog verre van algemeen. In die eeuw werd het uur van middageten allengs later gesteld; toen begon de koffie de ruimte tusschen ontbijt en middagspijs aan te vullen, doch men bepaalde zich tot het drinken van koffie; de gewoonte van daarbij een 2e ontbijt te gebruiken kwam eerst in zwang tijdens de cholera epidemie van '30, toen de geneesheeren voorschreven na het ontbijt niet zoolang te vasten, maar al werd nu tusschen het „morgenstick” en het middagmaal een tweede dejeuner geschoven, de naam van koffiedrinken bleef behouden.

Door het late middagmaal verviel allengs het middagstik van 3 uur, eenvoudig bestaande uit wat brood, met boter e.d., soms ook koud vleesch, gebakken visch en wat lekkers toe, niettemin bleef het warme avondeten nog lang behouden, totdat ten slotte ons warme middag-dejeuner weer het noenmaal zal vervangen en het diner een avondeten wordt.

Verschilde nu het ontbijt onzer voorouders niet veel van dat der gegoede burgerij in onze dagen, bij het middagmaal

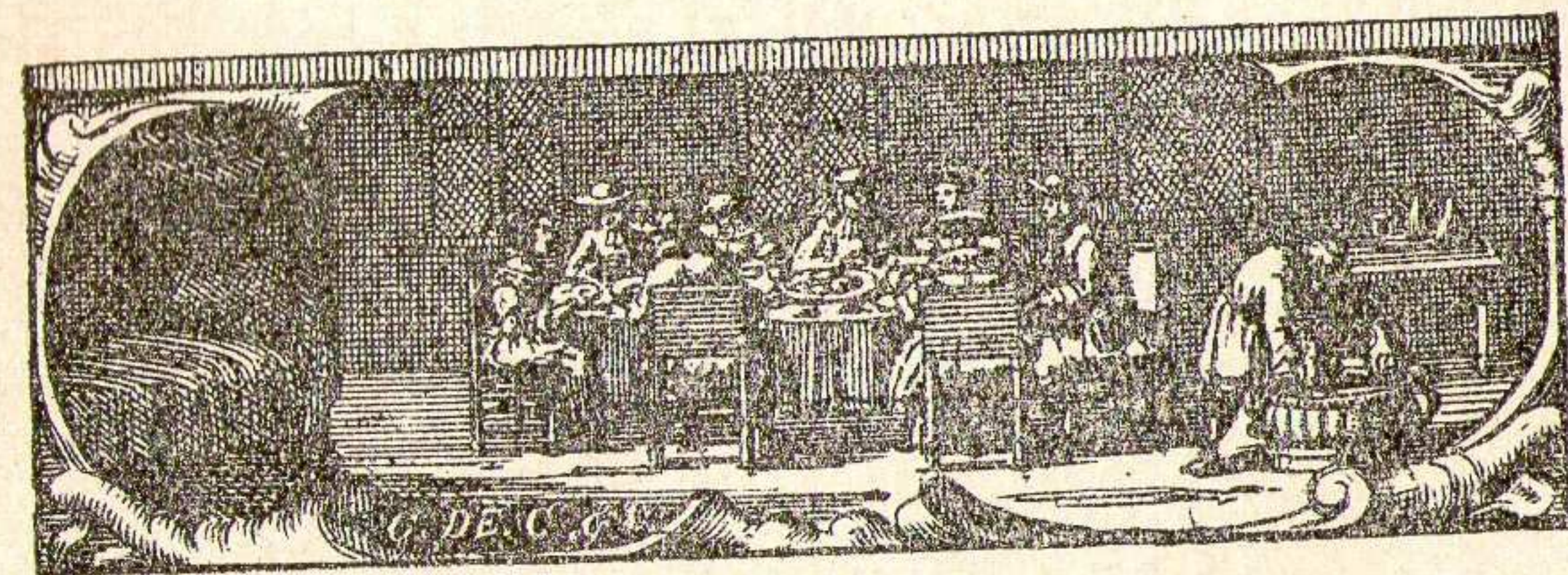


EEN FEESTMAAL IN EEN VLAAMSCH HOTEL OMSTREEKS 1600.
Op een estrade boven de deur rechts speellieden. Fotogravure naar een schilderij, eigendom van den Heer Hof.

daarentegen trad bij hen de „potagie” veel meer op den voorgrond; bijv. een potagie van vleesch, met erwten en pruimen, gember en salie, witte boonen met pruimen en stroop, peultjes met vleeschnat, zoete knolletjes met visch, enz.

Hutspot van schapen, rund of kalfsvleesch werd 's zomers toeberaid met groen kruid of ajuin, 's winters met wortelen, kool, pruimen, boontjes e. d. Stokvisch, labberdaan, bakking en haring wisselden de versche visch af; oesters en mosselen werden gestoofd of in de pan gebakken; de bloemkool en savoije kool schijnen langen tijd alleen tot de rijke lui's tafels te hebben behoord en de aardappelen werden eerst in deze eeuw het volksvoedsel. Vroeg men Comenius' leerlingen „Wat is in de schotel,” zoo hadden zij te antwoorden: „het sopje, de breije, de broodsoppe enz.” en de arme man van die dagen, zou er nog bij gewatertand hebben, want hij vergenoegde zich met een potje wortelen, gebraden uijen of rapen, grutten, boonen en erwten. Soms kreeg hij een vischje in de olie gebakken, trouwens de boter werd weinig tot bakken gebezigd, daarentegen waren de huismoeders niet zuinig op de eieren.

Zooals enkele schuttersmaaltijden te zien geven vormden



MAALTIJD IN 'T EINDE DER 17e EEUW.

Naar de titelplaat van de Batavische Arcadia.

in de eerste helft der 17e eeuw de pasteien een hoofdschotel, die in de middeleeuwen nu eens door een pasteibakker, dan

weer door den apothecar werden geleverd, en ook kenden onze voorouders de kunst om verschillende soorten van sausen en brouettes gereed te maken, waartoe de pasteibakkers ook al hun hulp leenden. Taarten in allerlei vorm en samenstelling sierden het nagerecht, taarten van visch en vleesch, evengoed als van kaas, appelen of marsepijn. Wafels, flensjes, rabouwen, rofloelen, e. d. prijken mede op het dessert, naast allerlei kunstig suikerbakkerswerk.

Hoe eenvoudig nu onze voorvaderen in gewone tijden leefden, op bruiloften werd het natuurlijk anders, dan kende de overdaad schier geen grenzen, ondanks de herhaalde keuren tegen dergelijke brasserijen en de hooge lasten op de bruiloftsdoop- en begrafenis malen gesteld. Zelfs de beschrevene vaderen die de *legessumptariae* in de wereld hielpen, stoorde zich er niet altijd aan, en zoo tracteerde Dr. Tulp zijne gasten niet enkel op „een gewoon schoteltje rapen en een schapenbout.”

Wat zooal op vorstelijke maaltijden verscheen, zagen wij reeds vroeger, — een aardig beeld van eenige officieele maaltijden geven verder enkele der bijlagen.

Hoe het wel eens in die dagen toeging, Dominee Jacobus Sceperus heeft het ons verteld in zijn „Bacchus. Den ouden en huyden daegschen Dronckeman, enz.” „In den aanvanck van den maeltijt is men zeedigh,” beweerde de eerwaarde heer „men spreekt stil, men gebruykt kleyne glaesjes, kleyne teuchjes” enfin heel braaf en netjes, maar later, o jee, „de glaenzen en romers werden grooter, de teugen langer en taijer” men wordt luidruchtiger de tong wordt los en zingt: „Laet ons drincken en eens vrolijck zijn,” en al drinkende op elkanders gezondheid „quest men de gezontheit van zich selven,” — kortom ook in dien goeden ouden tijd wist men te slempen al even erg als in onze goede dagen zoo niet erger, en als wij

verder weten dat in 1747 te Delft op een maaltijd van 22 personen \pm 200 flesschen wijn werden gedronken ⁽¹¹³⁾ dan zijn wij haast geneigd respect te krijgen voor de magen van onze vaderen in de 18e eeuw.

De geschiedenis is de beste leermeesteresse. Wanneer wij in onze dagen hooren spreken over dien goeden tijd, en het verwijt wordt vernomen dat wij in alles te kort schieten, zoo zal een blik op het verledene allicht de pruttelaars kunnen genezen. Toen ook dronkaards, toen ook veelvratens, toen ook vaak een bandelooze weelde naast bittere armoede.

Dat het eenmaal anders worde, ook wij wenschen het vurig. En misschien kan de wetenschap hoe het eenmaal is geweest de lezers op wekken om de handen ineen te slaan, op dat het eens anders worde. — De weelde misgunnen wij niemand, maar moge verder voor een ieder elken dag opnieuw de bede worde verhoord: „Geef ons heden ons dagelijksch brood.”

BIJLAGEN.

I.

Willekeur der Vroedschap van Amsterdam, betreffende het inhalen en herbergen van Maximiliaan en diens gevolg in 1486.

Alsoe als de Conynck van der Romeynen onsen aler genadichsten Hee by zyner genaden brieven ontboden heeft den schout en gerechte van deser Stede dat zyne genaden zeer cortz wesen will bynne deser zyner goed genaden Stede mitten aler duerluchtichsten en mogen vorste de Keyser zyne edelen Hee en Vader en mit meer andere prinse van aelmangijen, Wairom van noode is denselven zyne genaden mit aler eerwaardichheit in te halen en onderdanichst te bewysen zoe men dat aler meest doen en bebringen zall mogen. Ende is dair om bij den schout en gerechte geordineert en gesloten, dat alle de overmans ende de ghilde van deser Stede te weten. De overmans van de Bynnelantsgilde, de overmans van de Buylants gilde, de dragers, de snijders, de schoenmakers, de thymmerluuden, de smeden, de stille gangmakers en barbiers te samen, de volters, de wevers, de romeyne, de verwers, de trapeniers, de metzellaers, de vrouwe broders gilde, theylich cruys gilde, Sint huberts gilde, Sint Joos gilde, de Vleyshouders mittie Viscoopers te samen, St. Jansgilde mittie bondtwerckers te samen, de Comans, die berghenvaerders en elcke schutterye van den drien schutteryen, van stonden an reede maken sullen elcx van hunluyden zes torchen, ende die bereet houden teegens der compste van onsen aler genadichtsten Hee voirsz. ome zynre Genaden mitten anderen princen in te halen, achtervolgen welcke ordonn zoe gebiedt de schout en gerecht alle den overmans en ghilden voirsz. de toyrtschen te doen maken en reede te houden, en dat zij deselve toyrtsche doen dragen by zes psonen vuyt elc van de ghilden well gehavent en gecleet zonder des in gebreke te zyne op correctye van der stede.

Voirt soe gebieden scout scepen en rade dat een ygelich syn

huys reynigen sall en verchieren als hy best can en mach en dat sy den ghenen die tot haren huysen come ome logyert te syn guetlich logieren en herberge sulle sonder hendes te roefigere en sonder hen zieck te thogen te segge ofte hem tzouck te maken op een sulcke correctye als die guede luud vadē gerechte daeroff doen zulle.

Archief van Amsterdam. Keurboek A. fol. 158.

II.

Eenige politie voorschriften betreffende herbergen enz. te Amsterdam in de 2e helft der XV^e eeuw.

Opten anderden (2e) dach in Augusto Anno LXXV (1475) It. so wan die stede knechten wachters ende scoutē knechten of yement van hem allen by nacht tot enige Herberge daermen vermoet dat yement mochte dobbelen anclopten dan salme hem inlaten op een boet van X pd. gelt te verbeur ende dit sal staen tot tgerechts prove. Ende Wairt salie als zy inquame dat yement hem quade Woirde gave of mysdede sonder nochtans te quetsen, dat salmen corrigren na groetheit der mysdaet bij goetduncken van den gerecht. Ende Wairt dat yement dese knechten of wakers voirsz als sy ingecome waen quetste dat wair optie verbuernisse van tlyf die dat dede.

Keurboek ad idem fol LXXVIII. v^o

Opten XXsten dach in Mairte dese nabescr wilcor van de lichte vrouwen etc. afgelesen.

Want tot vele en diversche plaetzen alzoewel int schoonste als int best van de Stede als andersins veel lichte herbergen en oick openbair bordeelen gehouden worden, niet alleen by des scoutē knape, maar oick by andere die den scout niet en diene dat van ouds alzoewel niet en plach te wesen.

Mede want dat huden sdaechs hier inde stede roffers zyn en quade vrouwen, die welke ome gasten ome myede ome een bet mael te hebben, ofte ome ande saken heimelick boetschappen drage, an guede luden wyve en kinden en dicwel mit hoe quade bootscappe en met hoe bedriechelycke en schoone woirden, die selve verleiden brengen en doen brengen tot groter beschaemt-

hede, schande, oneere en sondige leven en desgelycx, want dair oick veel zyn woenēde op heimelycke plaetzen en anders die sulcke guede luden wyve kinden ofte weduwen mit man persone bute echtschap te same wesende, husen houen en die geheugen in hoen hoesen en camen mitmalcanden te eten, te drincken, vrolic te wesen en anders te doen dat hem belieft, van welke saken op dat men die lang toeliet off dair off een ongeluukinge dede soe die hoe langer hoe meer geschyen en bedreve worden, die stede bute dairmit wyst en vername grotelyck gediffameert soude worden en dair off opspreck hebben, mede..... dat dair van dagelick grote laste, schande, oneere en inconveniente vallen en gebuēn als voirsz. en noch meer doen soudent en zy dat dair in voirsien werde als dat behoort. Soe ist dat die scout en die guede lude van de gerechte ome dat alle te belette en pvyisie dair tegen te doen soe veel in hem is en hem hierin willende quyte voor god en voir ene ygelycke als zy seuldich zy te dcen, hebben gewilkoirt en gebode wilkoen en gebiede die pointe hiernaer verclairt.

Ite dat nyemandt en moet hy zy wyff off man lichte herberge houden noch mane noch vrouwe onechte lude dair enige suspicie off is, off wesen mach van onzetlichheit mit malkanden in hoen huse late etē, drincke, clincke en ander geselschap hebbe by dage noch by nachte op een boet van III pd. alzoewel dick als zy dat deden, en dan en sal anders gheen bedrach noch verwyss off wesen dan tgerechts ondervindinge dat zy dair off ondervynde zulle ande buen off an anden soe als dat wesen zalt.

Archief van Amsterdam. Keurboeken.

III.

Een Amsterdamsche willekeur van 1596 tegen de fantasie-prijzen der logementhouders.

Gecundicht metter clocke den XVIIden february XLXXXVI ptibus de Schoudt, Reynier Cant burgermr. en allen den Schepenen demptis Jacob Schaep en Otto Vogel.

Alsoe mijn Heere vand gerechte veradverteert syn dat syne Excie. de grave van Leycester Gouverneur generaal van wegen hare Mat. over alle de geunieerde nederlantse provincien, ende eenighe andere heeren in corten dagen alhyer sullen arriveren en

voor eenen weynich tyt vertoeven ende mynen vs heeren oick verstaen dat alrede diverse herbergiers hen onwillich hebben gemaect om eenige psoonen in heeren huysen te ontfangen ende voor heere gelt te logeeren en tracteeren. Soe is't dat deselve mynen Heeren ordonneren ende bevelen allen de herbergiers dat sy van an voortaan eenen yegel. soe engelse als and, die in hoene huysen sullen begeren te logeeren gehouden sullen wesen te ontfange te accomoderen en om eenen redelicken pryse te tractere. sond henluyd onbehoorl. te schatten ofte eenige penni meer aff te nemen als and. aldaer ter herberge comende Interdiceren mede den selven herbergiers ende alle ande van die welke eenige waeren ofte coopmanschappen sullen worde gecoft het gelt laeger te ontfangen ofte hooger vuyt te geven als tselve binnen deser stede Cours en loop heeft bevelende voorts alle schippers, schuytevoerders, wagnaers ende arbeytsluyde dat zy den voirsz. psonen om behoorl. loon als and dienen en arbeyd sond hen daerinne te beschatten ende alsoe myne Heere de Burgermr. eenige psonen sullen committere die omme sullen gaen te foureren. Soe ist dat myne vsz. Heere eenen yegel van wat qualiteyt hy zy ordonneren en bevelen dat zyluyd de fouriers openinge doen van huene huysen en camers, ende de psoonen die aldaer sullen worde gefouereert behoorl. logieren ende accomoderen naede qualiteyt van de psonen die gefouereert sullen worde. Sonder hen daertoe onwillich te verthonen. Ende dat alles op de verbeurte van hoene neringe binnen een iaer nyet te sullen mogen doen ofte anders tot discretie vande gerechte.

Ordonneren en bevelen voorts allen schutters dat zy hen nyet en sullen vervordere vuyt deser stede te vertrecken voor de coompste van syn Excie. dan by voorgaen expresse consent vande voirsz. Burgermr. op ene pene van XXV guld. te verbeuren by d'geene die sond consent als vooren vertrocken sal zyn.

Archief van Amsterdam. Keurboeken.

IV.

Vonnis tegen een tapper en logementhouder.

*Archief van Amsterdam. Keurboek E. Correctien fol. 194vo.
Gecundicht 30 Juni 1537.*

Alsoe mynen Heen van den Gerechte gebleken is dat Wessel Claes, zoon binnen zynen huysen ende inder Stoven by hem gemaict gehouden heeft quaet Regiment, logerende geechte mannen by ander vrouwen dan hoe geechte huysl. contrarie de bevelen hem by de burgemeesteren inet maken van de voirsz. stoven gedaan en contrarie oick de keuren deser stede en daer en boven valsche kannen binnen zynen huysen bevonden zyn. Daermede hy den luyden binnen zynen huysen drinckende boven anderhalft pynt nyet en mach tappen voir 't mengen. Aldewelck saiken zyn van quader consequencie die men in geenem goeden steden behoort te geheugen ende mynen heeren vande gerechte nyet en willen laten ongestraft hebben dair omme de selve mynen Heeren gehoort den eysch van myn hee de Schout met zekere getuge by he geproduceert en de deffensie mit de confessie vande voirsz. Wessel Claes z., den selven Wessel Claes z. overgeseyt voir correctie en seggen over by des dat hy in beteringe van alle de voirsz. misbruycken eerst geven sal den hee thien ponden sheeren gelt, naavolgende de willekeuren des stede ende voirts by dage sonneschyn gaen vuyt deser stede en hoe vryheyt dair vuyt blyven den tyt van drie Jaen. Behoudelycken dat hy tselve remedien sall mogen mits gevende boven de voirsz. thien ponden noch thien duysent leytsche Steens tot behouff van der fabrycke deser Stede interdicerende ende verbiedende hem voort. van nu voortaan te houden de voirsz. Stoven op de correctie van de Stede.

V.

Contract betreffende het logies der heeren van Amsterdam te Mechelen in 1550.

Op de zes en twintichsten dach Novembris Ao. XV c. zes en vyftich is Sybrant Occo burgermr. der Steede Amstelreda, in den naeme derselven stede, veraccordeert en overcomen met mr.

Jan van Ghindertael, procureur in de cancelrie van Brabant, als dat die voersz. mr. Jan in zyn logys ontfangen en eerlich tracteren zal, den gedeputeerden der voersz. steede tot Bruysel coemen, tot allen tyden, als zy ofte yemant van henluyden tot zynen huysse coemen zal.

Item sal die voersz. mr. Jan ten behoeve van den Ged. voersz. twee caemeren op den hoff staende, met heuren toebehooren ledich houden.

Item sal die voersz. mr. Jan zoe veel bedden decken als die Gedep. van doen zullen hebben en zullen die Ged. voer elcke maeltyt hoeft voer hoeft betaelen vier stuyvers zonder den wyn die buyten gerekent en betaelt zal worden.

Insgelyes voer elcken gast, die de G. zullen noeden, per portie zullen zy betaelen hoeft voer hoeft vier stuyvers voer elcke maeltyt.

Ende voer heuren dienaers hoeft voer hoeft drie stuyvers voer elcke maeltyt. Wel verstaende dattet ontbyten van dienaers, zoe dickmael als zy begehren zullen, daer in gerekent zal zyn, zonder yet vorder vuyt saeke van dien te betaelen.

't Houdt en vier dat die Ged. op heuren cameran besigen zullen dat zullen zy buyten betaelen, maar 't vier dat in die eetcaemer des middachs en avonts zal gebrandt worden, dat zal wesen tot coste van voersz. mr. Jan van Ghindertaelen.

Zullen oick die Ged. voer elcke bedde dat beslapen zal worden zoe wel by henluyde als by heuren dienaers betaelen voer elcke nacht eenen stuyver.

Item zoe wanneer die Ged. enighe gasten ofte vrinden zullen voeden, (waar inne zy heuren believen en vrye wille altyts zullen hebben) en voer den selven zullen doen bereiden extraordinarie, eenighe maeltyden, zoe zullen zy dieselve extraordinarie betaelen tot discretie van voersz. mr. Jan, ofte zyne huysvrou.

Die voersz. mr. Jan zal jaers van steede voersz. ontfangen vuyt saeke van twee caemeren voersz., en zyne moyten, twee ponden vlaems, waar van teerste iasr verschenen zal zyn den eersten dach in Novembri Ao. XV c. seven en vyftich.

Wel verstaan zoe wanneer die Stadthouder van Valckenburch, graeve Jan van Overeemden ofte Oestvrieslant tot Bruysel ten

huysse van voersz. mr. Jan gelogeert zal zyn in die voersz. twee caemers, soe zullen die Ged. voersz. voer dien tyt patientie hebben, mits dat die voersz. mr. Jan henluyden tamelick zal logeren in zyne gebuyrte, en zal hy voer henluyden bine zyne huysse des middachs en avonts teeten bereiden als dat behoort. In kennisse van desen hebben die voersz. Sybrant Occo en mr. Jan van Ghindertaelen dese tegenwoordighe cedulle mit heuren naemen en handtgeschrift onderteykent ten daege en jaere als boven.

SYBRANT OCCO.

Ghinderthalen.

Archief van Amsterdam. H. S. Lade H.

VI.

Contract betreffende het logies der heeren van Amsterdam te Haarlem in 1550.

Op huyden datu van dese, zoo zyn JOEST BUYCK Sybrants Z n. burgermeester, inden naeme en last hebbende van den anderen burgermrn. der stede van Amsterdame zynen medebroeders ter eender, ende Jonckvrouwe Marie van Psyn, wonen inden Hage in Gorinchem ter anden zyden, te samen geaccordeert en overgecomen, als dat dis voersz. Burgermeester in huysse hebben zullen voer haer gedeputeerden de beneden camere achter den voersz. huysse t eynde de plaetze staande, de welcke voirde zelve gedeputeerden soe dick en menichwerff eenighe van dien comen zal gehouden en ontruymt zal worden, waere ten tyde die voersz. gedeputeerden aldaer quame aldaer gelogeert waen eenighe heen van der orde, in welke gevalle de voersz. Jonckvrouwe Marie de voersz. gedeputeerden voldoen zal mits henluyden een andere van den besten en gerieffelicxste camere leveren, gedueren den tyt de voersz. Heeren van de Orde de voersz. achter camere occuperen zullen, dat voirts de voersz. Jonckvrouwe Marie den gedeputeerden Heeren maeltyden alleen bereyden en decken zal in de voersz. achtercamere, sonder yemant by hem te setten dan by hoen onthiet, ontfangen van henluyden voir elcke psoen zoe wel van den dienaers als van de gedeputeerden van elcken malyt (boven hoen wyn) vyff grooten Vlaems. En dat voorts die voersz. burgemeesteren alle jaer van de voersz. camerete huere zullen geven twaelf Vms. guldens, innegegaan zynde den eersten dach in

Meye Anno XVc acht en veertich. Des zullen de voersz. gedeputeerden nyet sculdich weesen yet te geve van vuer, licht oft slapen, maar sal allte samen inde voersz. twaelff Vms. gulden mede begrepen weesen, vuytgezeyt bellechier vande maechden of jonckwyffs die by de voirsz. gedeputeerden geve zal worden tot hoe discretie. Des toirconden hebben wy Joest en Jonckvrouwe Marie vann psyn voersz. dit accoordt onderteykent den twaelfden februaru Anno XVc ende vijftich.

Archief van Amsterdam. H. S. Lade H.

VII.

Contract betreffende het logies der heeren van Amsterdam te 's Gravenhage in 1554.

Op huyden zyn mr. Adriaen Sandelyn, pensionaris der Steede Amstelredam in den naeme en als last hebbende van den burgermrs. der voersz. Steede ter eender, ende Jacop Willemsz Verincs woenen in den Haege in den burch in die hoechstraet ter andere zyde veraccordeert en overgecomen, als dat die voersz. burgermrs. in huyre en tot heuren volcoen hebben zullen die beneden caemer staende naest bij de groete caemer van 't voersz. huys, mitsgaeders die after boven caemer daer tegenwoerdelich Stielrer gelogiert is, mits dat zy over die voersz. twee camere mitsgaeders voer die bedden en heuren toebehoerte, voer 't slaepe, 't vier, en licht en jaerlics betaelen zullen die sūme van 25 guldens, die gulden tot twintich stuvers gerekēt zonder meer zoe lange die voersz. huyre duyren zal. Waer van teerste jaer verschene zal wesen den eersten dach in Augusto int jaer XVc vyf en vyftich. En zal die voersz. Jacop Willemsz in die voersz. twee cameren nyemant logeren moegen te slaepe, dan die burgermrs. ofte heuren gedeputeerden voersz. zal voerts die voersz. Jacop Willemsz gehouden wesen den voersz. Burgermrs. ofte heuren gedeputeerden, heuren maelyden alleen te bereyden, en te decken in die voersz. beneden caemer, zonder yemant anders by heurluyden te setten in eniger manieren. Ende zullen die Burgermrs. geven voer elcke maelyt (behalve heuren wyn) drie stuyvers, zoe wel voer hem selven, heure gedeputeerden ofte gasten als oick voer heuren boeden ofte dienaers, mits dat het

ontbyten van den dienaers ofte den ghenen die dat begeren zullen daer onder gerekent en begrepen zal wesen, zonder yet vorder daer voer te geven. En zal Jacop Willemsz geven goeden rynsche wyn voer alsulcken prys als hy die ten tappe vercoopt. Die belle chyere van den maechden oft jonckwyffs zullen die burgermrs. ofte gedeputeerden geven elcs nae heuren discretie. In kennisse van desen hebben die voersz. mr. Adriaen Sandelyn en Jacop van der inx den tegenwoordige cedulle geteykent den lesten dach in Junio in 't jaer XCc vier en vyftich.

Archief van Amsterdam. H. S. Lade H.

VIII.

Contract betreffende het logies der heeren van Amsterdam te Haarlem in 1570.

Op huyden den 20 Septb. XVc en seventig syn myn Heeren den Burgermrs. der Stede van Amstelredame geaccordeert met Goesen van Flory Nicasius zoon Waert tot Haerlem Intheycken van Amstelredam opten conditien ende voorwaarden hyer naer verelaert. Te weten dat zoe wanneer myn Heren den Burgermrs. oft enighe gedeputeerden der voersz. Stede van Amstelredame logeren sullen ten huysse van voersz. Goesen Nicasias betaelen zullen voer elcks en oick voer elck hoeft van heuren dyenaeren vyer stuyvers elcke mael daer inne gerekent behoorlicke burghertaeffel byer ende oick vyer soe wanneert myn Heren off den heuren daer logeren begheeren zullen, des zullen myne voersz. heere gehouden wesen buyten ende boven den voersz. vyer stuyvers te betaelen allen heuren Wynen, vreempde Byeren, en Haerlemsche sware byeren van meerder prys dan taeffel byeren die syluyden off heuren gedeputeerden dryncken zullen. Ende dit geduyeren ter tyt en zoe langhe tot wederzeggen van myn Heren den Burgermrs. ofte den voersz. Goeszen Nicasius. Ende tot meerdere verseeckertheyt van 't gundt voersz. es syn hyer off gemaect twee cedullen alleens luyden ende de zelfde laeten onderteykenen vuyt onzen naeme by Willem Pietersz. en eene van onsen secretaryssen. Ende oick by de voersz. Goesen Nicasius.

Archief van Amsterdam. H. S. Lade H.

IX.

**Inventaris van de Meubelen in het logement van haar Ed. Groot
Achtb. Heeren Burgemeesteren en Regeerders der Stad
Amsterdam te 's Hage in 1744.**

Op de solder.

Een glad mangel en toebehooren
Een Pars
Vier klee. Tafels
Twee Klee Planken
62 klee stokken
Twee leertjes

No. 1 Styffkamer

Een droog Rak
Een groote kleertafel
Drie klee mandens

No. 2 Leedig

No. 3

Een oude Groen Ledikantjes Bed en toebehoren
Nog een bed en toebehoren
Een ouwerwets eyke kasje.
Een greyne Tafel
Een kapstok
Seeven oude Stoelen

No. 4 Meubelkamer

Twaalf Speeltafeltjes
Een Schut
Een verkeerbort
Zes munnicken
Vier oude Sassenetten
Twee stilletjes
Tafel ben en seeven kransjes
Elf Turf kisjes
Drie kapstokken
Een schildery uit de oude Eetzaal
Twee rook Schutjes
Twaalf Eyken Stooven
Vier Vuur Bekkens

*Achtergevel
3e verdieping.*

Twee kistjes met glase ruyten

No. 1 by de Lantaarn

Een oude Eyke kas tot beddegoet
Een dito Tafel
Een oude Boeke kas met restante van behangsels

No. 2 Bodenskamer

Drie Bedden met haar toebehoren
Een Eyke kasje
Een greyne kasje
Een dito Tafel, Lessenaar en Inktkoker
Twee kapstokken, drie Stoelen
Een ovaal spiegel

No. 3 Meyde kamer

Een oud Ledikantje
Een Eyke kasje
Twee kapstokken
Een witte eyke tafel
Vier oude Stoelen.

No. 4 Knegts kamer

Drie bedden met haar toebehooren
Een greyne kasje en twee hangkasjes
Een spiegel met swarte lyst
Een geverft tafeltje
Drie oude stoelen

No. 1 Geele kamer

Voorgevel 1743 Een nieuw Ledikant, Gordyn en Tafelkleet met geel ge-
2e verdieping boort.

1743 Een nieuw bed met toebehooren.
Zes enkelde en twee arm stoelen, gedraayt notebomen
hout, met paars Tryp overtrokken
Een Spiegel
Een yzer Haartje, Tang en Besem

No. 2 Groene kamer

Een oud blauw ledikant, bed en toebehoren
Een oude Rustbank, matras en bedt
Een Spiegel met een olyve Lyst
Een oude Eyke kas

Een Eyke Tafel en slegt groen kleetje
 Zes groene stoeltjes
 Een Bondt Gordyn
 Een Haard Eyzzer en Tang
 Een tafeltje

No. 3

Een Spiegel met een olyve lyst
 Een vierkant Eyke Tafeltje met een lade
 Een Pulterum, een tinne Inkkoker
 Vyf oude tapyte Stoelen, een klyn stoeltje

No. 4

Een groen Litdange en toebehooren
 Een Spiegel met een olyve lyst
 Een Eyke kasje
 Een vierkante Eyke tafel
 Een Eyke Schryftafeltje en tinne Inkkoker
 Zes groene trypte stoelen
 Een Schabeltje voor de Waterpot
 Een oud groen glas gordyn
 Een blik Fonteintje
 Een Haard Eyzzer en Tang

Burgermeesters kamer.

Achtergevel
 1742 Een nieuw groen say Ledikant Bed en toebehooren.
 Zes notbome groene trypte Stoelen en twee Armstoelen.
 Twee Engelse Armstoeltjes.
 Een Spiegel met een vergulde lyst.
 Een Eyke Schryff Tafeltje en tinne Inkkoker.
 Een blik Fontyntje.
 Een nieuw groen say glas Gordyn.
 Een bonte glas Gordyn.
 Een thee Tafelje.
 Een Schabbelletje voor de Waterpot.
 Een Haard Eyzzer en Tang.

No. 2.

Een Ledikant Bed en toebehooren.
 Een Spiegel met een olyve lyst.
 Een grote Eyke Tafel met een groen kleet.

Een Eyke Schryff Tafeltje en tinne Inkkoker.
 Een thee Tafel.

Zes groene trypte Stoelen.

1742 Een nieuw groen say glas Gordyn.
 Een Schabelletje voor de Waterpot.
 Een blikke Fontyntje.
 Een Haard Eyzzer en Tang.
 Een oude Bybel.

No. 3. Jongste Pensionaris kamer.

Een nieuw behange blauw Ledikant Bed en toebehooren.
 Een nieuw blauw glas Gordyn.
 Een Spiegel met een olyve lyst.
 Een tafeltje met nieuw blauw bekleed.
 Een Cabinet Lessenaar.
 Een vaste regte Pulterum.

Noch een kleyn ditte en tinne Inkkoker.

1744 6 nieuwe karssebome Stoelen met blauwe trype sitting.
 Zes oude groene Stoelen (deze verplaatst).
 Een Schabelletje voor de Waterpot.
 Een Haard Eyzzer en Tang.

No. 4 Bibliotheecq.

Twee Pulterums.

Drie leere Stoelen.

N. B. 13 en eenige van de oude groene Stoelen van de
 Pensionaris kamer.

No. 5 Oudste Pensionaris kamer.

Ledikant Chamo Couleur.

Een Bedt met toebehooren.

Een Tafel met een Kleet van dito Couleur.

Een Armstoel en chamo Matras.

Een chamo glas Gordyn.

Een Cabinet Lessenaar.

Een vaste regte Pulterum.

Een Spiegel met een olyve lyst.

Zes geele trypte Stoelen.

Een ditte met een groene zitting.

Een notbome Schryfftafel en tinne Inkkoker.

Een Schabelletje voor de Waterpot.
Een Haardzyser en Tang.
Een ovaal Tafeltje en Pulterum.

Galdery.

Een vierkante hang Lantaarn.
Twee schuyne Lantaarns.
Twaalf bruyne Stooven.
Drie Vuurmandens en Kleetjes.

No. 1 Burgermeesters kamer.

Eerste Verdieping agtergevel.

Een lakens Ledikant Bedt en toebehooren.
Lakense Gordynen voor de Glasen.

- 1742 Een bond glas Gordyn
Zes karsseboomen houten Stoelen met lakense zittingen.
Twee trypte Armstoelen.
Twee Engelse Armstoeltjes.
Een Spiegel met een swarte gesneede lyst.
Een blikke Fontyntje.
Een Eyke Schryftafeltje en Inktkoker.
Een geschilderde Thee Tafel.
Een Schabelletje voor de Waterpot.
Een Vuurmande .
Een glad Vuuryzer en Engelse Tang.
Een grote Bybel.

No. 2 Koffy kamer.

- 1743 Vier arm Spiegels.
Een hang orlogie.
1742 Tien notebome leeren Stoelen.
Een geschilderde Thee Tafel.
Een oude Tafel.
Een Tafel Bel.
Een noteboom kisje tot het Thee Water.
Een Vuur Eyzer en Tang.

No. 3.

- 1743 Een Spiegel met twee armen.
1742 Twee slingers verguld aan de Schoorsteen
1742 Tien notebome geele trypte Stoelen.

- 7142 Een geel say glas Gordyn
Een Vuur Eyzer en Tang.

No. 4 Grote Saal.

- 1743 Twee Vergulde Kroonen.
1742 Twintig notebome leere Stoelen.
Een grote vierkante Spiegel swarte lyst.
1743 Een groot schut
1743 Een laatafel, twee Gerridons en Couverten.
Een tinne Inktkoker.
Vier groene glas Gordynen.
Vier groene deur Gordynen.

1742

Pedistal, Tinne Vaas, marmeren en blikke Koelvat.
Een Eyke gesneede Stoel tot het Voorschreeve.
Twee oude Bufet Tafels.
Een ovale Tafel en Kleet.
Schabelletjes tot de Waterpotten.
Een Vuur Eyzer en Tangk.

No. 5 Tapyte kamer.

- Voorgevel.* 1743 Drie Spiegels met twee armen.
1743 Een Laatafel, twee Gerridons en Couverten
Twaalf damaste notebome Armstoelen.
Twee damaste glas Gordynen.
Twee vergulde Slingers aan de Schoorsteen.
Nog een spiegel met drie armen
Een Vuur Eyzer en Tang.

No. 6 Roode kamer.

Een Arm Spiegel met twee armen.
Twee slinges verguld aan de Schoorsteen.
Tien rode notebome trypte Stoelen.

1743

Een rode glas Gordyn.
Vuur Eyzer en Tang.

1742

No. 7. Voorhuys.

- 1743 Een Engelsche Hang Lantaarn.
Twee Sit Banken.

No. 8 Geschilderde kamer.

Twee Slingers verguld aan de Schoorsteen.
 Een groen glas Gordyn.
 Twaalf noteboom groene trypte Stoelen.
 Twee dito Armstoelen.
 Een Laatafeltje en Couvert.
 Een notebome Kisje tot het Thee Water .
 Een bruyne gevefde Thee Tafel.
 Een Vuur IJser en en Tang.

No. 9 Portaal of gang.

Een Hang Lantaarn.

No. 10 Comptoir.

Twee oude Stoelen.

Benedenhuys, Gang, Portalen etc.

Drie Lamp Lantaarns, een Eyke Tafel.
 Een Eyke en een greene kas, een Bankje.
 Een geveft trapje en een gevefde tafel.
 Een vuyl Linnens kist, een Vlees kroontje
 Drie glase Bakjes en twee Thee Blaadjes.
 Vier glase Secoupen, ettelyke ouderwetsche Glazen, eenige
 Kelken en Bierglazen.

Keuken.

Een blik Bort, een Schotelzak, een Schut, een Braadspit
 etc. met desselfs kassen 12 Speetjes.
 Een grote Eyke Tafel met twee aansteekers.
 Een kleyn groene Tafeltje en hout Kist.
 Twee koperen Braadpannen, een Vork.
 Twee IJzere Roosters, een Hakmes.
 Twaalf witte tinne Waterpotten.
 Agt ordinarij Waterpotten.
 Agt witte tinne Kandelaars.
 Een koperen Vergiettest en twee Schuymspanen.
 Vier kopere blakers met 2 Pypen, en vier met een Pyp.
 Twee IJzeren, twee blikke en twee grote nagt blakers.
 Twaalf Snuyters, twee Raspe en zes kopere Dompers.
 Een Druyp-Lepel, een Schopje, een Koolschaaf.
 Agt gevefde Stoelen, een blikke kaars Laa

Vyf Taartpannen en dekkels.
 Een Doofpot, twee Askeetels, twee Tangen.
 Een Ketting, twee Asschoppen.
 Een Rollstok, twee ronde planken, een hakblok.
 Zes houtse Potdeksels.
 Vier Emmers met kopere en twee met ijzere banden.
 Een Vate Rak, drie knapen om kleeren uit te kloppen.
 Agt kopere kasserollen, twee kopere bekkens.
 Vier kopere deksels, drie kopere keetels.
 Twee kopere Confoors, twee dito ijzere.
 Een ijzere mortier.
 Twee Bust Pannen met deksels.
 Een kopere Erret kan en vyf koffy kannen.
 Een Chocolaad kan, een spritze Spuyt.
 Twee Hand Lantaarns om uyt te ligten.
 Een kroontje om de borden te warmen.
 Twee groote Theeketels, twee kopere Schotels.
 Twee Tabaks Conforen, een hoge tinne Nagtblaker.
 Twee tinne Vleespotten met haar deksels.
 Een grote tinnen Soepepan met zyn deksel.
 Een Watervles en twee groote Soep kommen.
 Vyf tinne Souspannen.
 Twee witte tinne kommen met deksels.
 Agt dito kandelaars, twee dito trekpotten.
 Drie Scheerbekken en kannen.
 Een groote Lampet en zes klyne kannen.
 Twee Mazarynen en deksels.
 Een tinne Tafelring.
 Vyf tinne Bierkannen.
 Agt grote tinne Schotels, agt dito klyne.
 Twaalf grote assiette, twaalf dito klyne.
 Zes en negentig Heere Borden, agtien dito knegts.
 Agtien tinne Leepels, agt Cardinalen.
 Agt Platen, drie Souskommen.

Silver.

Twee Etieuws waarin 24 silvere messen.
 Vier en twintig silvere Leepels en 24 dito Vorken.

Nog 24 Leepels en 24 silvere Vorken.
 Twee Soupleepels, vier Soutvaten.
 Vier Secoupes, twee Suyker bossen
 Een mostert Pot en Leepel
 Silver Bakje tot oly en azyn en silver Peeper bakje en
 Glaasjes.

Porceleyn.

43 grote en kleyne desert schotels
 40 Borden, alle blauw Chinees
 18 paar Japons, Coffy en Thee Goet 2 Potten
 Eenig oud Japans desert Goet
 18 paar Koffy goet en spoelkom, vier theeblaadjes
 12 paar Thee goet en spoelkom

Linnen.

36 oude lakens, 36 dito Sloopen
 24 dito kleyntjes
 46 oude Hand Doeken
 Deze drie posten zyn 1722 door de oude mevrouw van de
 Pol gesonden.
 440 Servetten dito 35 dito Tafellakens
 220 nieuwe Servetten, 36 handdoeken
 12 Tafellakens, waarvan 4 lang 7 El en d'andre 4 Elle.
 24 Slaap Lakens.
 24 Sloopen, 24 dito kleyntjes.
 Deze 4 laatste posten syn gekogt 1736 door de Vrouw van
 Castricum.

Deekens.

1742 & 1743 Vyff nieuwe moye sitse Deekens
 Drie Oostindische Onderdeekens
 De nevenstaande 5 nieuwe moye sitsen deekens bestaan in
 1 grote rode Spry, 1 dito wat klynder, in 1 grote gele
 Spry, een dito wat klynder en een ditto grote blauwe
 Spry.
 Drie oude sitzen Deekens
 Vyff a zes oude katoene Deekens
 Twee en twintig wolle deekens, zoo oude als nieuwe.

De meubelen in het vertrek der Domesticquen zyn niet
 waardig te noemen.

In de Stal.

Een bedt met zyn toebehoren en in het Tuynhuys ses Stoe-
 len en een neerslaande Tafeltje.

Aldus geïnventariseert en by ons ondergeschreeven on-
 derteykent in s'-Gravenhage op den 17e Juli 1744.

Getekent W. V. Schepens.

Archief van Amsterdam. H. S. Lade H.

X.

**Menu van het feestmaal in het klóoster van St. Jan ter eere
 van de blyde Incompste van de Keyserlycke Majesteyt
 onser aldergenadigsten Heere Karolus Vs binnen
 Haerlem in Augustus Anno 1540.**

In den eersten:

1 goet stuc sprengt vleys
 2 stucken geroost vleys
 5 platelen met koevoet
 5 platelen met pens gehact
 5 platelen met pens gerolt
 5 platelen met hutspot
 5 platelen met gehact
 2 platelen met gebraden verkens ribbetgies
 1 plateel met spec

Tanderde gerecht:

2 gebraden Scapen bouten
 1 zuyckers herst ofte haese ende een scape schoer
 4 hoenderen gebraden
 4 coninen gebraden
 4 platelen met talingen ende andere vogelties
 6 platelen met cappers

Voor het Bancket.

4 platelen met coude ysbouten
 4 platelen met hasenoten
 6 platelen met pannecoecken ende wafelen

- 4 met salade van vette cous ofte rode cool gehact
- 5 platelen met viersaet
- 3 met dicke reys
- 4 met crensen
- 4 met kerstangen

XI.

Oncosten ghedaen op die incoemst van den keyserlycke majesteyt op den XIIIen dach in Augustus a XL (1540).

Item nae dat die K. M. bynne der Stede ghecome was, so hebben wy met alle onse schutters vergaderinghe op onse doel huys ghemaect daer toe die burghemeisters deser Stede ons ghegeve hebben III tonne hamburgher bier met een tonne kents ende daertoe wy angherecht hebben pekcl harinc ende siedt harinc ende botter ende kaes.

Item bet II spueluyden tsamenXXXVI stivers
 „ „ voir een kinnnetgen harinceen phs. gulden
 „ „ an rogghen brootVI stivers
 betaelt an taruwe en witte brooteen goud gulden
 Item betaelt an botterXIII stivers
 „ „ an kaestiendalve st.
 „ „ an visch voir die overluydeIII stivers
 „ „ voir IX paer hantscoenenXXIII stiver
 „ „ een guld van huer van die spietsen boven die vyf guld. die de Stede betaelt heeft.

Noch het X stivers van die spietsen thuyt te brenghe.

Somma I Xguld. ende XIII stivers.

Voer die 11 dienaersIII stivers
 (*Archief van Amsterdam Scutterienboek fol. 53*).

XII.

Een Schuttersmaaltijd in 1549.

Uitghyft ende onc. gedaen in die tryoms van die pryns De XVc neghen ende viertich op die eerste dach van October, so hebben die III scutteryen, ingehaelt onse heer ende pryns Phs. alte same

in nuwe hoesen ende wamboessen, ende hebben daer na gehadt een vry mael wair to ons die scout gesconcken heeft vyftich gulden.

Oncosten.

Inden eersten IX paer handschoene het paer III stiver
 facit 1 gl. VII st.
 bet voer ellen taef tot velt teykens die elle 18 stiver facit III „ 1 „
 „ van datten wy mitdie XII cappetheyne vtert hadde1 „ 0 „
 „ voer V tone engels bier die to 4 gs. 5 st. 4 p. facit.XXI XI 1 oert.
 „ vant bier te copen IX „
 „ over een tone vaels 1 „ XI „
 „ noch over een tone vaels 1 „ XI „
 „ van excys V „ VIII „ 1 oert.
 „ van in te draghenVII „
 „ van vleysXI „ XII „
 „ tryn met haer te samen gerekent ...XI „ XVIII „
 „ die backers van broetIII „ V „
 „ datten wy by die Jong Scutters vteert hebben XI „
 „ meerder tot die cledynge van die pipers ende trommelslagers den wy van die Stede ontf. hebben 1 gl. XII st.
 bet. van een patroen waer na die cledynge gemaeck worde 6 st.
 66 gl. 19 st.

Dus an dit exordinarius mael meerder vertert ende vtgegeven dan ontf. — XVI gl. XIX st.
 (*Archief van Amsterdam. Hantboog Scutterien boeck fol. 147*)

XIII.

Een prinselijke huishouding in 1624.

Ordre ende Reglement by syne V. Gen. goetgevonden ende gearresteert den XXVI April vier en twintigh aengaende de personen die Syne V. Gen. verstaet dat in 't huys ordinarie sullen

eeten. Welcke ordre ende Reglement den Hoffmeester ende onder Hoffm. in elck office van Syne V. Genade Huyse sal insinueren.

Tafel van Syne V. Gen.

Syne Vorstelycke Genade
Den Capitain van de Guarde
Ende andere luyden van qualiteyt.

Tafel van den Raedt.

Hofmeester
Die van den Rade alsse begeeren te comen
Stalmeester

Jr. Willem van Nassau
Jr. Lodewyck van Nassau

De twee Secretarissen van Syne Excie.

Den Griffier van Syne V. G. Le Saige Wynants	}	Deze hebben een daelder 's daechs in absentie van S. V. G. tot costgelt genoten ende voor elck haer dienaer vyfftien stuyvers.
---	---	--

Alsser eenige personen van qualiteyt by S. V. G. extra ordinari comen eeten die Edelluyden hebben, sullen deselve aen de tafel van Syne V. Gen. Edelluyden eeten; so sy Pagien hebben, by S. V. G. Pagien; ende soo sy Lacqueyen hebben, by S. V. G. Lacqueyen; soo se jongens hebben by de Jonckeren jongens. Doch soo se dienaers hebben, sal haer de taefel van de dienaers aangewesen worden; van gelycken alsser by den Raedt luyden van qualiteyt eeten, sullen de clerquen aen de tafel van de clerquen ende dienaers aen de tafel van de dienaers eeten. Idem alsser eenige Jonckers aen de Jonckern tafel eeten, sullen haer Jongens aen de tafel van de Jongens der Jonckern eeten, mits dat sulck met ordinari maer somtyts en geschiede.

Edelluyden Tafel, daeraen sullen comen:

Jr. Beauchastel Jr. Minnitz Jr. de Bie Jr. Andelo Jr. Mansard Jr. Du Tel Jr. Lier Jr. Calvers	}	Edelluyden van S. V. G. De Edelluyden hebben in 't jaar 1618 als S. V. G. uyt den Hage was, opt affsetten van de Magistraten, te weten die in den Hage bleven tot costgelt genoten een daelder s' daechs, doch syn daer noyt niet meer in possessie geweest.
--	---	---

Den Lieutenant van de Guarde
Den Vendrich van de Guarde
Toca, onder stalmeester
Pieter Pels, Substituyt ohresorier
Matheus du Corps
David Coller
Mr. Hendrik, Chirurgyn
Pieter Coenen Clercq ter Secretarye van S. V. G.
Noeil du Breuil, Speelman.
w T^v samen 27 personen.

Deze aengetrockene officieren hebben altyt een gulden 's daechs tot costgeld genoten.

Den Tanx van deze tafel is thien kannen wyns des middaechs op het noenmaels ende thien kannen wyn op het avondmael.

Aan de Pagien Tafel sullen comen:

Fims La Vacquerye Marlot Eversum Du Tel Broechem Kilgere (Killegrew?) Hacquet	}	De Pagien plachten haere costen daerse gelogeert waren tegen een daelder s' daechs betaelt te worden ofte selfs een daelder te genieten. Doch op den 24en Decb. 1624 heeft Syne V. Gen. geresolveert, dat se maer een gulden s' daechs voortaan sullen hebben.
T ^v samen 8 personen.		

Aan de tafel van de Groote Officiere sullen comen:

Guilliaume Tremir, Bottelier Genit Langenhove, Bottelier Jan Houtmolen, Wynaapper Hans Rasenburch, Wapenbewaarder Aert Thomasz Jan Meeusz Fritz Rooth Joost Hennckens, Trompetter Barent Jansz, Trompetter Hans Hendricx, Pasteybacker Wyngaerd Hendricx, Pasteybacker Loys Oudran, Pasteybacker Jean Flamaing Felix Jansz, Cleermaecker	}	Deze officieren hebben altyt een gulden 's daechs tot costgelt genoten.
---	---	---

De Portier van 't Hoff extra ordinarij ende tot wederroepens.

T' samen 15 personen.

Den Tanx van dese tafel is drye kannen Franschen wyn's middaechs op 't noenmael ende drye kannen wyn op 't avontmael.

Lacqueyen Tafel daeraen sullen comen:

Sander Kewel
Pieter Denys
Heyndrick Elyard
Jacob Pieck
Jacob Henderson
Jan Singel
Jan Eliard
Pieter Meeterom

Lacqueyen van
S. V. Gen.

Deze Lacqueyen hebben altyt vyftien stuyvers s' daechs tot costgelt genoten.

Twee Lacqueyen van den Cap. ende dat by provisie ende tot naerder ordre.

Twee van den Stalm. ende dat mede by provisie ende tot naerder ordre.

Twee van Jr. Willem van Nassau.

Een van Jr. Lodewyck van Nassau.

T' samen 15 personen.

Aen de cleyne Officiers Tafel, daeraen sullen comen:

Philips Doubleth, Hoevenier
Adriaen Lenaertsz, Onder Valckenier
Dirck Hendricksz, Onder Valckenier
Abraham Leenaertsz, Onder Picqueur
Philips Focqx, Onder Picqueur
Hendrik, Hondejongen
Gillis, Hondejongen
Hendrick Coster } onder
Hans Frederick }
Andries Bartholomeus Colke.

Dese cleyne Officiere
n hebben altyt vyftien
stuyvers's daechs
genoten

T' samen 10 personen.

Jonckers Jongens Tafel daeraen sullen comen:

De Jongen van Jr. Beauchastel
" " Munitz
" " de Bie
" " Andeloo
" " Mansard
" " Du Tel
" " Lier
" " Calvart

De Jongens van de Edelluyden hebben van gelycken int jaer 1618 tot costgelt genoten 15 stuyvers's daechs, doch syn mede daernaer noyt in possessie gecomen.

De jongen van den Lieutenant } De jongens van den Lieut. en
De jongen van den Vendrich } van den Vendrich van de
De jongen van den Vendrich } Garde hebben noyt yet tot
costgelt genoten.

De jongen van den Onderstalmeester

De jongen van Matheeu } Ad idem de Jongens van de Ca-
du Corps, Camerling } merlingen. Doch den jongen van
De jongen van David Col- } den Onderstalm. heeft altyt 15
ler, Camerling. } st. 's daechs tot costgelt genoten.

T' samen 13 personen.

Op de Jonckers Sale sullen eeten:

Nicolaes van Nieunaer, Bier-
tapper
Wouter Jorissen, Saelknecht
Heyndrick van Wassen-
hove, Saelknecht
Thomas Heyndricxsz, Saelknecht.

Deze hebben altyt mede
15 st. tot costgelt geno-
ten, doch is weynich ge-
beurt alsoo se geduyrich
met S. V. Gen. te velde
waren, ten ware by sieckte

T' samen 4 personen.

Personen die aen de Tafelen, die op de Galerye gestelt syn, sullen comen eeten:

Jacques de Vries, Despencier

Dirck Junius

Anthonis de Haes

Louys Couckelberch

Gysbert van Hoogenhouck

Coenraedt van der Lee

Laurens Buysen

Hendrick Emouts, Silverbewaerder

Casper Leenmans, Deurwaerder van den Raedt,

Isaac Everards, Clercq van de Garde mange.

T' samen 10 personen.

Den Tanx van dese Tafel sal syn twee kannen Fransche Wyn s' middaechs op 't noenmael ende twee kannen Fransche Wyn op 't avondmael.

Aen de Dienaers Tafel sullen comen:

Pieter Willemsz, Gardemanger

Maerten Lambrechtsz, Tinbewaerder

Dese hebben al-
tyts een gulden
s' daechs tot
costgelt geno-
ten.

Twee dienaers van den Hofmeester
 Twee dienaers van den Capitain
 Een van den Stalmeester
 Een van Jr. Willem van Nassau
 Een van Jr. Lodewyck van Nassau
 Een dienaer van Mr. Hendrick, Chirurgyn.
 T^r samen 10 personen.

Dese navolgende sullen in de keucken eeten sonder tafel te dekken.:

Jan Theunisz, Turfdrager
 Philips Schroot, Ketelschuurder
 De dry keucken jongens
 Ende twee vrouwen die de schoteln wasshen.
 T^r samen 7 personen.
 Den Portier Claes Lemmekens.

Alsoo hy aen de Poorte moet blyven, sal men in syn houte huysken, staende aen de voorn Poorte geven. Ende dat tot naerdere last ende ordonnantie

s' middaechs een schotel spyse
 ende s' avonts een schotel spyse
 Een tenvenbroot s' daechs
 Twee potten bier s' daechs

Desen Taux sal nae gelegentheynt wel vermindert, maer niet vermeerderd worden.

Taux van de Gardelinge, Waschmeysjens ende Concharge, die toegelaten syn uyt te draegen ende dat by provisie tot naerdere ordonnantie ende tot dat geresolveert sal syn, dat se in 't huys sullen eeten.

De Gardelinge en des ses waschmeysjens sullen hebben ses terwe brooden maeckende 2 dozyn

Twee schotels spys s' middaechs
 Twee schotels spys s' avonts
 Ende 26 Potten bier s' daechs

Daer en boven sal Maeyken de Villeers, Gardelinge, hebben:

Een schotel spys s' middaechs
 Een schotel spys s' avonts.

Desen Taux sal nae gelegentheynt wel vermindert, maer niet vermeerderd worden.

De Gardelinge heeft tot costgelt genoten 1 gld. s' daechs en de Waschm. 15 st.

Concharge.

De concharge sal hebben s' daechs:

Een tervwen broot en een wittebroot
 Een schotel spys s' avonts
 Een schotel spys s' middaechs
 Ende acht Potten bier s' daechs.

Desen Taux sal nae gelegentheynt wel vermindert, maer niet vermeerderd worden.

De concharge heeft tot costgelt genoten 1 gld. s' daechs ende voor haer meyt 15 stuyvers.

Hellebardiers.

De Hellebardiers die s' naechts de wacht gehadt hebben, sullen s' morgens den ontbyt gegeven worden, tot naerdere ordonnantie van S. V. Gen.

Backeresse.

Anneken Forcy, Backeresse, sal tot wederroepens van S. V. Gen. genieten een schotel spys s' daechs met dry kannen bier.

Dese navolgende syn de Personen, die by consent van S. V. Gen. in 'sHuys extra ordinaris eeten:

Don Emanued, Prince van Portugal aen de Tafel van S. V. Gen.
 Don Guillaume, Prince van Portugal aen de Tafel van S. V. Gen.

Ende daeren boven sal extra ordinaris te Hove eeten een Camerling, een Pagie ende twee Lacqueyen van don Emanuel, ende dat elck aen syn geordonneerde Tafel.

Item een Camerling ende twee Jongens van Don Guillaume elcx aen zyn geordonneerde Tafel

Jr. Bramsse
 Jr. de Bie
 Jr. du Pon
 Jr. Aerssen.

Dese sullen eeten aen de Tafel van Syn V. Genade, alsser plaets is, ende geen plaets synde, aen de Tafel van den Hoffmeester.

Ende daerenboven een Dienaer ende Jongen, die aen haer geordonneerde Tafel sullen eeten.

Gedaen in s' Gravenhage den XXVJ April XVJcXXIIIJ ende was onderteykent

MAURICE DE NASSAU.

Lager stondt: Ter ordonnantie van Syn V. Genade
(ende was onderteykent)

P. de Jonge.

Hadde in Margine een opgedruckten segel in rooden Wassche met een pampieren ruyte overdeekt.

XIV.

Een hotelhoudersnota van 1642.

De Heeren Burgermeester syn schuldich aen Daniel Hartsvelt,

Mey 12	Door ordre van myn Heeren, den Graeff van Arondel tot myner huysse gefurneert en s' middaechs met negen Heeren en Jonge Graeffen op de beneden Sael verteert	f 54—
	An een anderen taeffel 11 Eedlluyden verteert	„ 20—
dito	Saevonts de Graeff Arondel alleenen op beneden Sael opgedischt en verteert.....	„ 20—
	Op de booven groote Sael voor drie jonge Graeffen en Edelluyden tot negen in 't getal opgedischt en verteert	„ 54—
	Elf Edelluyden an een andere Taeffel...	„ 27—
	Voor den geheelen dach an Rynsz, Fransz, en Spaens Wyn gedroncken.....	„ 28—10
	Voor bier, toback, Caarten en andere...	„ 6—18
dito 22	Den Graeff Arondel alleene als vooren ..	„ 20—
	Op de boven Sael negen Jonge Heeren...	„ 54—
	An de andere Taeffel 10 Edelluyden....	„ 25—
	Noch 5 andere Dienaers	„ 6— 5

dito	Naer den noen eenige extra met andere Heeren gemaect en verteert an Wyn en ander	„ 16—10
	Saevonts de Graeff alleene	„ 20—
	Op de boven Sael 10 Heeren en Graeffen	„ 60—
	An een ander taeffel 9 Edelluyden	„ 22—10
	Noch vyff Dienaers	„ 6— 5
	Door den dagh gedroncken an Rynsz, Fransz. alst en Spansz. Wyn	„ 32—
	Voor bier, toback, caerten, kaersen.....	„ 9— 4
	Voor Limoenen, suycker en Suckade.....	„ 6— 6
dito 23	Voor de oude Graeff ontbyten	„ 6—15
	Voor die Edelluyden ontbyten	„ 7—10
	Voor Suycker medegenomen op de wech	„ 2—10
dito	s' Middaeghs de Jonge Graeffen op booven-groote Sael verteert	„ 36—
	Voor drie Dienaers	„ 3—15
	Voor Rynsz., Fransz., alst en Spaensz. Wyn	„ 38—10
	Voor bier, toback en andere	„ 3—
	Vyff Servetten verlooren	„ 7—10
	An Snuyters, messen, tinnegoet verloren	„ 12—10

Somma f 613—8

Archief van Amsterdam. 4^o H. S. Thesaurie.

XV.

Rekening van een geimproviseerd hotelhouder in 1642.

Memorie van de oncosten gedragen by Capn. Otto Vollenho, geweldige der Admiraliteyt alhier ter Stede in het logeeren van eenige groote ende mindere van Suyte van Coninginne van Groot-Brittangien.

Eerstelyck hebbe bestelt 21 bedden met haer toe behooren daervan yder wert geeyst 4.10	f 94.10
Noch 10 tinne Waterpotten yder 6 st.	„ 3.—
Noch voor huyr van 5 deeckens	„ 3.—
Noch aen arbeytsloon gegeven	„ 2.10

Hebbe daerenboven gedect een bet voor de hertoginne van Lennox, een voor de gravinne van Dingby en twee voor andere dames op de Voorcamers met myn linnen ende Deck voorsien „ 18.—

Is by deselve en haer gevolch soo nu als dan gedroncken een half vat weseps 4 gl. bier met aen turf en eycken hout verbrant „ 8.—

Naer 't vertrek van haere Meyt hebbe gebruyckt vier vrouluymen om het huys onder ende boven te reynigen, syn besich geweest den tyt van seven dagen yder 12 st. s' daechs en 10 stvrs. voor spys en dranck daechs comt „ 30.16

Hebbe drie van myne dienaers gebruyckt op de deuren die op het hoff uytkomen te passen van den morgen tot inden nacht die mede op de deuren van den Raedt ende Krygscamer hebben toegesien om alle confusie te verhoeden yder s' daechs voor 40 st. samen een kroon „ 18.—

Somma Totalis f 177.16

Amsterdam 9 Juli 1642

OTTO VOLLENHO.

Jan Barentsz, hoffmeester, verdiende als zoodanig acht gulden s' daags.

Huur van 3 bedden met laeckens en kussens daechs 2 gulden. Slaaplaakens, kostten f 1.—

Sloop 10 st.

deecken f 3.—

Slaepkussens „ 1.—

peulenlakens 10 st.

Paerdhaere Matras f 3.—

Matras „ 2.—

Archief van Amsterdam. 4^o H. S. Thesaurie.

XVII.

Hotelhoudersnota voor het jaar 1642.

Ick, Gerrit Jansen Swart, in 't Roodolhoff, hebbe aengenomen van Jan Hermansz, marckmr. de kousiers van de kunins folck, den eenen dagh hebbe gehadt 8 persoonen, den tweeden 10 gereekent vor yder man nacht, dagh drie gulden, bedraecht den eene dagh f 24—

bedraecht den tweeden „ 30—

An wyn gedroncken 45 kannen tot 12 st. bedraecht... „ 27—

16 faen bier gedroncken „ 4—16—

Te samen „ 85—16—

3 Juli 1642.

Angenoeme uit naeme van myn Heer Schout Vlasvat 6 persooene yder vertert tusschen nacht en dagh an kost en slapen 3 gulden beloopende de somma f 36—

56 mengele franse Wyn 't mengele tot 12 st. is „ 33—12—

8 vaten rotterdammer bier de Vaen tot 6 st. is „ 2— 8—

10 pont rusel tot de koetse verschoten, yeder pont

8 st. is „ 4— —

Somme is „ 79— 4—

4 Juli 1642. *Hanntgen Hendrix* in den *Blauwen Helm* aende Regulierspoort.

verteert met haer achten slapen ende dranck „ 23.—

6 kocks en 2 stalknechten.

15 Juli 1642. Rekening voor de Heeren Burgermrs. van 19 May

tot mynent comen logeeren syn Genade Graeff

Hendrick van Nassau met syn acht Secretaris, Camerlincks en andere Dienaers en den 23 May ver-

trocken syn 4 dagen compt voor syn Genade met

syn Secretaris tot 4 gl.d ieder psoon de maeltyt f 64.

Voor 6 dienaers tot 30 st. ieder „ 72

Aen wyn en goetbier soo smorgens als

door dach buyten de maeltyden „ 20.—

Somma f 156

Grietgen Baerents, huysvrouw van *Barent Schemans*, Waert in de *Keyzers Croon*.

Reeckening van *Hans van Houten*, woonen inde *Son* op de Heeregracht binnen Amsterdam voor 't geene hem competeert voor verteerde op de ordre van E. Heeren Burgermrn. en Regeerders deser Steede, geteekent door Secretaris Bartholomeus Reael.

Ao. 1642.	Den 19e Mey 't synen huysse gecoomen ses jonge Graven yder met een Dienaer die des avonts naer haer qualiteyt syn getraceert, comt voor yder Graeff twee Rycxdaelers	f 30.—
	en voor elcken knecht twee guld.	„ 12.—
	voor elck een bedt gespreyt is yder 10 st....	„ 6.—
	Den 20 dito de selve Heeren Graven ontbeeten met haer dienaers gedroncken wyn en bier met suycker	„ 24.—
	do. des avonts de selve ses heeren Graven maeltyt gehouden is als voor yder 2 R. ...	„ 30.—
	Voor de ses dienaers als boven	„ 12.—
	Den Heeren Graeff van Arondel alleen gedischt voor extra ordinari tractement....	„ 21.—
	Voor syn Edelluyden, Stalmr., Lackueyen, Koetsiers, en andere Dienaers tot thien in 't getal, d'een door den ander een R.	„ 25.—
	Do. gedeckt sestien bedden, elck 10 st....	„ 8.—
	21 ditto, ontbeeten de Heere Graven Arondel en ses andere Graven, met de boven verhaelde Suyte, is voor ontbyt met Wyn ende bier met suycker	„ 36.10
	Voor den toeloop en geschenk van Wyn en bier, door den dagh soo den 19e, 20e als 21 Mey, stelle 't samen	„ 19.15

f 224. 5

Archief van Amsterdam. H. S. „Incomsten Koninginne van Engeland etc.

XVIII.

Een maaltijd in de 1e helft der 18 eeuw.

Een maaltijd in de 1e helft der 18e eeuw.

De Hollandsche resident te Moskou gaf den 30 Aug. 1721, na het sluiten van den vrede tusschen Rusland en Zweden te Amsterdam een diner, desanderen daags gevolgd door een bal. Z. E. ontving daarop de volgende rekening:

Mijnheer den Resident **CHRSTIFFEL BRANDS**
debet aan Maria Hulschman, Castelynsche in de Colveniersdoelen te Amsterdam

Voor een tractement van drie Tafels en een op 't Baal..	f 3224.—
Voorheen in diverse avonden en op de Maaltijd en Baal geconsumeerd 617 Bouteilles, 15den Moeselwyn à 36 stuyvers de bouteille	„ 1110.12
Noch 725 Bouteilles beste Fransche Wyn à 20 st.	„ 725
Noch 280 Bouteilles veritable Pontac à 2 guldens	„ 560.—
Ioch 73 dito allerbeste Hermitagie à 3 guldens	„ 219.—
Noch 364 dito Fransche Wyn, geconsumeerd door de bediendens	„ 291.—
Noch 176 bouteilles oude Rynsche Wyn door UEd. aan myn Huys gesonden komt voor accyns en distribueeren ..	„ 264.—
Ip dito manier 129 bouteilles Bourgogne Wyn	„ 193.10
Ip dito manier 28 dito Champagne Wyn	„ 42.—
Voor Tabak, Kaarten en Pypen	„ 155.—
debet aan Maria Hulschman, Castelynsche in de Calve	
Voor Bier en Turf in no. 1 en 2. Brandewyn voor de Vuurwerkers, als Timmerluyden, en so op de maeltyd als op 't baal	„ 550.—
1080 beste Witte Waskaarsen à 10 st. 't stuk	„ 540.—
Vuur op de saal en in verscheyde vertrekken	„ 25.—
Loon aan oppassers en koks	„ 493.15
Voor 14 dagen eeten, tabak, vuur, licht alste en Brandewyn voor de Heer van Wieringen, Floris van den Burgh en Simon Schynvoet met haer Volk	„ 120.14
Noch een maaltyd door den Heer Resident verteerd ...	„ 89.15
Voor 4½ Week gebruyk van plaats, voorhuys, 2 kamers overlant van Timmerluyden en Schilders nevens 't ge-	

bruyk van no. 6. Risico van brand, schade van geen Baal, afbreken van Ledikanten, verderf van beddengoed, gebruyk van schutdoeken, verloop van Kalanten, overlast van werkluysden, voorts de zaal, 2 Rondeelen en verder 't heele huys gebruykt, schoonmaken van 't selve kost en loon van schoonmaaksters, schade van Heeren te verzoeken om te delogeeren	„ 2500.—
Huur van 54 nieuwe Stoelen à f 3 daags 2 dagen	„ 324.—
't Montant van 36 Heele Curieuse Servetten à f 5	„ 180.—
't Montant van 4 dito tafellakens à f 40 't stuk	„ 160.—
't Montant van 36 dito Servetten à f 4½	„ 162.—
't Montant van 7.25 els Tafellaken à f 8 de el	„ 58.—
't Montant van 180 Servetten ! 50 st. 't stuk	„ 450.—
't Montant van een 36 els Tafellaken	„ 162.—
De bloemist betaald	„ 66.—
Robbert Roggers glaskoper volgens Rekening	„ 142.9
Matthijs van Gastel 200 groene Roemers, 115 gebroken ..	„ 15.10
Bekleden van Banken	„ 25.10
D' Timmerman voor Bouffetten en Bordes van de Ledikanten	„ 148. 5
D' Tinnegieter voor Huur van 't Tin	„ 81.2
D' Koperslager en IJzerkramer	„ 150.—
De Smit en Huur van koperen kranen	„ 62.15
Huur van Silver en Messen	„ 207.5
Een silvere Lepel gebroken	„ 7.68
Dorsman voor Loon en Leverancie van Tafels	„ 150.—
Tapyten op Tafels en Banken	„ 120.14
4 Porcelynen Kommen op 't Baal gebruykt	„ 8.—
36 Blikke Blakers	„ 12.13

Somma Sommarum f 13796.15.8

Toen de feestroes bewoeld was en de kasteleines dan hare rekening presenteerde, scheen het eindcijfer een minder aangenamen indruk te maken op den ontnuchterden geest van resident Brands, ten minste hij weigerde die te betalen.

De echtgenoot onzer kasteleines Nicolaas de Ruyter, maakte korte wetten en daagde den onwilligen Resident voor Schepenen.

De Schepenbank benoemde drie deskundige heeren om de reke-

ning te examineeren. Deze waren Wijnand van Huld, vroeger kastelein in 't Heerenlogement Gosewyn Nunninkx, kastelein in de Van der Helstendoelen (tegenw. Univ. Bibl.) en George Meyer, kastelein in de Munt. Deze driemanschap kwam tot de conclusie, dat Jufvrouw Hulschman zich om 3000 gulden verrekenend had en zij dus genoeg moest nemen met de somma van 10206 gld., welke haar dan ook door den Resident uitbetaald werden. Dit geschil veroorzaakte indertijd nog al veel gerucht en de boekverkoopper Hendrik Slightenhorst, bezijden de Beurs, maakte zich dit ten nutte om de rekening in druk uit te geven onder den Titel:

„Copia naar de Origineele Rekening, overgelevert en met genoeg (sic) betaalt ter gelegenheyt van het afgestooke Vuurwerk „van zijn Zaaarse Majesteyt Peter den Eersten in den jaaren 1721 „in de Cloveniers Doelen.” — Deze kopie was echter niet nauwkeurig.

Archief van Amsterdam. „Tijdschriften.

XIX.

Twee rekeningen van de Vertering van Commissien uit de Stadsregeering van 's Hertogenbosch in een logement te Eindhoven omstreeks het jaar 1770 en 1781.

I.

1775.

13 Juni. Voor souperen, logement en dejunnee	
van 3 heeren	f 3. 0. 0
Voor souperen van een jongen heer en logement van 2 heeren	„ 0.12. 0
14 do. Voor middagmaal van 7 heeren	„ 4. 4. 0
Voor den jongenheer	„ 0. 8. 0
Voor souperen van 3 heeren	„ 1.16.—
Voor souperen, logement en dejunnee van 3 heeren	„ 3. 0. 0
Voor souperen, logement van 2 jongeheeren...	„ 1. 4. 0
Voor 2 × middag thee voor de heeren	„ 0.12. 0
Voor souperen en logement van 4 domestique 2 nachten	„ 4. 0. 0

Voor middagmaal van ditto	„ 1. 8. 0
Voor buyten dranck	„ 0. 8. 0
Voor medegenome crintekoecke betaalt.....	„ 0. 6. 0
Voor 21 bottels wyn	„ 14.14. 0
	<hr/>
	f 35.12. 0

Voldaan J. F. van Boeckel.

II.

Verteert door 6 heeren en 4 domestique ten huise van J. F. van Boeckel te Eyndhove.

pr. Voor naermiddagh thee van de Heere en Domestique	f 0.16. 0
do. Voor soupee en morgegebruyck van de heeren ...	„ 6. 0. 0
do. Voor 4 domestique	„ 2. 0. 0
do. Voor middaghmael van de heeren	„ 3.12. 0
do. Voor middaghmael van 4 domestiques	„ 1. 8. 0
do. Voor scupee als logement en morgegebruyck van de heeren	„ 6. 0. 0
do. Voor de domestique	„ 2. 0. 0
do. Voor de heere 13 bottels wijn ! 14 st.	„ 9. 2. 0
12 bottels wijn à 12 st.	„ 7. 4. 0
Voor buytendranck van de domestiquen	„ 0. 6. 0
	<hr/>
Somma.....	„ 38. 8. 0

Van deze bovenstaende ten dancke voldaan

De huysvrouw van Jan Fr. van Boeckel.

Eyndhove den 7 Juni 1781.

XX.

Een diner-rekening van 1810.

I.

De HoogEdelgestrenghe Heer Burgemeester der hoofdstad I. W. van de Poll debet aan de wed. P. A. Oosterlinck voor geleverd in de Doelenstraat voor Z. E. den hertog van Reggio.

4 Juli. 1 Ham in gellé	f 8.—
1 Kalfsrib	„ 6.—

3 Kuykens	„ 4.10
1 Ossetong	„ 1.16
1 stuk zalm	„ 4.—
1 gebak	„ 2.—
1 compot van karsen	„ 1.10
Sla en zuur	„ 1.—
1 room ijs	„ 5. 5
1 meloen	„ 1.10
1 lb. druiven	„ 12.—
6 perziken	„ 9.—
12 abrikozen	„ 6.—
Aardbeyen	„ .14
Karsen	„ .16
Boter, Kaas en Gebak	„ 5.—
14 fl. rode wyn à f 2	„ 28.—
1 do. madera	„ 4.—
1 do. malaga	„ 3.—
1 do. rosé	„ 4.—
½ fl. conjacq	„ 1.10
1 do. champagne	„ 4.—
½ do. Anisette	„ 1.—
2 kannen Zeltserwater	„ 1. 4
½ do. Curaceau	„ 1.—
1 do. bruyn bier	„ .12
in huur	f 118. 7
14 ordinaire servetten	„ 1. 8
2 do. tafellakens	„ 1.10
Koffie, Suyker en melk	„ 5.—
1 fl. kerse water	„ 3.—

f 129. 5

Eet en drinkwaren f 126. 7

Zijn frs. f 271.42

II.

Amsterdam 1810.

De HoogEdelGestrenghe Heer Burgermeester der Hoofdstad I. W. van de Poll debet aan de wed. P. A. Oosterlinck
Voor geleverd in het Oude Manhuis, als
6 July Diné à 135 personen, f 10.50 per couvert f 1417.10

138 flessen rode wyn à f 2	276.—
18 dito goudlak à f 3	54.—
81 do. madera à f 4	324.—
21 do. Champagne à f 4	84.—
16 do. rosé à f 4	64.—
23 do. la fitte à f 4	92.—
16 do. moeselwyn à f 2.10	40.—
6 do. Beste Rhyn wyn à f 4	24.—
6 do. malaga à f 3	18.—
3 do. Porto à f 3	9.—
6 do. Graafsche à f 3	18.—
4 do. Witte wyn à f 2	8.—
3 do. Hermitage à f 4	12.—
6 do. rode do. à f 4	24.—
24 do. Chateau margo à f 4	96.—
4 halve Kapsche ! f 10.10	42.—
4 do. rode ! f 10.10	42.—
4 do. pacaret à f 3	12.—
2 do. Rhum à f 3	6.—
4 do. conjacq à f 3	12.—
2 do. kersewaetr à f 3	6.—
3 do. Annisette à f 3	9.—
3 do. Curaceau à f 3	9.—
1 do. Marosquin à f 3	3.—
44 do. ordinaire rode wyn à f 1. 4	52.16
20 kannen bruyn bier	12.—
22 do. wit bier	7.12
19 do. fachiner water	11. 8
13 do. Selser water	7.16
Koffie, Suyker en melk	67.10
Diné voor 21 bediendens	21.10
Wascht licht	21.—
Gebroken	
9 Saxische borden	27.—
1 do. Schotel	16.—
2 do. dubbelde visch borden	8.—
5 do. kopjes met goude randen	10.—

30 Bierglazen	9.—
23 Wijnkelken	13.16
6 Champagneglazen	2 4. 4
5 Bourgogne do.	3.10
1 Liqueur do.	—16
1 Glase kroon in huur	22. 5
Voor de sleper en schuitvoerder	13.16

f 3020.19

zijn fres. 6344.

Gereduceerd door de Municipale Raad tot fl. 2800.

H. S. Archief van Amsterdam

XXI

Kozakkenonthaal in 1813.

1813 De WelEdHeeren Thresauriers der stad Amsterdam debet voor een majoor der Cozakken aan P. F. Mischel	
8 Dec. 2 Perzoonen diner	f 6.—
200 Oesters en citroen	8.—
1 Vl. Rinsse Wyn	3.—
1 Vl. Wyn	3.—
1 Kruik bier12
Coffie en Liquer	2.—
6 Wasch kaarsen	2. 8
200 Turven en hout	5.—
3 Perzoonen Soupée	9.—
200 Oesters en citroen	8.—
2 Vl. wyn à f 3	6.—
½ fl. Rhum	2.—
Puns en haring	4.—
Logemend	6.—
Eeten voor de Cozekken	12.—
Bier en Geneever	6.—
9 dito 2 Perzoonen dejeuner met coffy	2.—
300 Turven en hout	7.—

3 Perzoonen dejeuner alse vorzette	9.—
2 Vl. wyn à f 3	6.—
Coffy en Liquer	2.—
1 Vl. Rhum	4.—
Betaalt aan één courier	1.10
6 glaasen Curasaau	1.16
2 Perzoonen Dinee	6.—
150 Oesters en citroenen	6.—
1 Vl. Rinsse wyn	3.—
1 Vl. madera	5.—
1 Kruik bier12
6 Wasch kaarsen	2. 8
Coffy en Liquer voor 5 Perzoonen	4.—
2 Perzoonen Soupee	6.—
200 Oesters en citroen	8.—
1 Vl. Portwyn	4.—
4 Perzoonen Pons	6.—
Coffy en Limonade	3.10
Logemend	6.—
Eeten voor de Cozakken	18.—
Bier en Geneever	7.—
10 Dec. 300 Turven en hout	7.—
5 Perzoonen dejeuner met coffy	5.—
3 Perzoonen dejeuner ala vorzette	9.—
300 Oesters en citroen	12.—
1 Vl. Rhum	4.—
1 Vl. Rinsse wyn	3.—
1 Vl. madera	5.—
1 Kruik bier12
Coffy en Liquer	3.—
4 Perzoonen dinee	12.—
350 Oesters en citroen	14.—
1 Vl. muscaat	3.—
1 Vl. madera	5.—
1 Vl. Campanje	5.—
Coffy en Liquer	4.—
Eeten voor de Cozakken	15.—

Bier en geneever	6.—
6 Wasch kaarsen	2. 8
Logemend	6.—
Pennen en papier en lak	1.16
1 Huurknecht 3 Daagen	9.—

 f 336.12

H. S. Archief van Amsterdam.

Een vroedschapsmaaltijd in 1729.

MAALTIJD gegeven door den nieuw gekozen Gemeensman A. G. BESIER te Deventer
den 22 Febr. 1729.

Plan van de opgemekte Tafel.

Krakelingen.	een stuk Rundvlees	een stuk Kalfsvlees.	Bockink.
Rozijnen.	1 ƒ Columbyn.	1 ƒ S: boonen.	2 ƒ Makrons.
Kastjanje.	Schenke.	Boter.	Kase.
2 Tongen.	Plasjes.	Sprot.	2 ƒ Letters.
Bockink.	Een Kalkoen met 4 Capoenen.	Een Hase met 6 Patrysen.	Krakelingen.
			Zie verder volgende blz.

Rekening:

5 anker wyn	f 75—,,—,,
Voor den accys	„ 10—,,—,,
46 lb. rundvlees	„ 6—8—,,
4 capoenen	„ 6—,,—,,
1 Kalkoen	2—10—,,
1 Lam	4—10—,,
Kalfsvlees	2—,,—,,
2 Schinken	5—,,—,,
1 Haas met 6 patrysen	2—14—,,
Geraspet broot	1—10—,,
Poffers	„—10—,,
Haspeltjes	1—,,—,,
Sout en Krentenkoekjes	„ 1—,,—,,
Krakelingen	1—,,—,,
Sprot	1—2—,,
Bockink	3—,,—,,
Citroenen	1—,,—,,
Eyers	1—5—,,
2 lb. Mandels en rosynen	10—,,
8 lb. banquet	4—,,—,,
2 tongen	1—,,—,,
Steur, hansjovis, caviaerde	2—5—,,
Een oord witte boomoly	„—6—,,
1½ gros lange pypen	2—1—,,
6 lb. tobak	10—16—,,

Totaal geweest ongeveer 300 gulden.

(Bijdragen tot de Geschiedenis van Overysel 1895. II Deel 4e
aff. bl. 300 e. v.).

AANTEKENINGEN.

- (1) De Lange van Wijngaarden, Gouda I bl. 533
- (2) Blok. Holl. stad in de Middeleeuwen, bl. 277
- (3) Kerkelijk Amsterdam. (H. S. Archief van Amsterdam).
- (4) Dagboek Huygens. Bijdragen en mededeelingen Utr. Hist. Gen. XV^e deel bl. 70
- (5) Eigendom der Leidsche Universiteits bibliotheek
- (6) De Lange van Wijngaarden, t. a. p. bl. 197
- (7) D. Ramée. La locomotion. Histoire des chars, carosses etc. Paris 1856. — Aan dit werkje is hier een en ander omtrent de rijtuigen in den vreemde ontleend.
- (8) D. Ramée t. a. p. bl. 91
- (9) Aangehaald bij v. d. Monde. Tijdschrift 1835 bl. 177
- (10) Rijksmuseum te Amsterdam No. 376
- (11) Van der Monde. Tijdschrift 1835 bl. 177
- (12) Ter Gouw. Geschiedenis van Amsterdam V. bl. 276
- (13) id. id. V. 428
- (14) Blok. Holl. stad in de Middeleeuwen bl. 27
- (15) Zie „de Oude Tijd” 1871, bl. 24 e. v.
- (16) Blok. Holl. stad onder de bourg-oostenr. heersch. bl. 399
- (17) Ter Gouw. Amsterdam V. 340
- (18) G. Tysen. Holl. Tempe verheerlijkt .
- (19) Van der Monde t. a. p. 1842 bl. 33
- (20) de Roever. Uit onze Oude Amstelstad IV 38 e. v.
- (21) Bijdrage van Mr. Soutendam. Eigen Haard 3^e jaarg. bl. 73
- (22) D. Ramée t. a. p. bl. 122
- (23) Journalen van Const. Huygens, 3^e deel bl. 4
- (24) id. id. 3^e deel bl. 87
- (25) D. Ramée t. a. p. bl. 111 e. v.
- (26) Reysboek van ten Hoorn bl. 118

- (27) Zie verder „de Oude Tijd” 1870 bl. 86 e. v.
- (28) Ter Gouw. Amsterdam V. 340
- (29) id. id. V. 423
- (30) Zie verder het artikel van J. W. Unger in „Eigen Haard”. jaarg. 1888 bl. 581 e. v.
- (31) D. Ramée t. a. p. bl. 116
- (32) Künstler und Handwerker u. s. w. Regensburg. 1698
- (33) An essay on wheel carriages. London 1828
- (34) D. Ramée t. a. p. bl. 131
- (35) Zie verder bijlage I.
- (36) Dr. Schotel. Het maatsch. leven onzer vaders I bl. 6
- (37) Genesis 42 vs. 27 en 43 vs. 21.— Lucas II vs. 7 enz.
- (38) Jaarverslag Kon. Oudh. Genootsch. 1894
- (39) De Lange van Wijngaarden, t. a. p. bl. 161
- (40) Uitgegeven door Mr. Ch. M. Dozy (werken hist. Gen. te Utrecht, 3^e Serie No. 2)
- (41) Mr. S. Muller Fz. Registers en Rekeningen van het Bisdom Utrecht (werk. Utr. Hist. Gen. Nieuwe Serie No. 54) II bl. CLXIII
- (42) De Lange van Wijngaarden t. a. p. bl. 573 en 161
- (34) Blok. Holl. stad in de Middeleeuwen bl. 54
- (44) Blok. id. id. bl. 297
- (45) Ter Gouw. Amsterdam V. 185
- (46) Archief van Amsterdam. Keurboek A. fol. XI
- (47) Zie bijlage II.
- (48) Zie bijlage II.
- (49) Archief van Amsterdam. Keur van 24 Maart 1492 (Keurboek A. fol. 180)
- (50) id. (Keurboek A.)
- (51) id. Keur van 13 Dec. 1481 (Keurboek A. fol. 129)
- (52) id. id. 2 Mey 1481 (id. fol. 120 vo.)
- (53) id. id. 1 Maart 1482 (id. fol. 133 vo.)
- (54) id. id. 6 Juli 1482
- (55) Ter Gouw. Amsterdam V. 247
- (56) id. id. V. 277
- (57) Zie de artikelen van F. van der Goes („Geschiedenis van het Hotel- en reiswezen”) in het weekblad „de Amsterdamer” van 17 Maart e. v.

- (58) Middelb. stadsrek. t. a. p. Ve deel, 2e stuk bl. 199
 (59) Ter Gouw. Amsterdam V. bl. 276
 (60) Zie verder „De Logementen der stemhebbende steden enz.” mededeelingen van de Ver. ter beoefening der Gesch. van 's-Gravenhage, 2e deel bl. 282 e. v.
 (61) De Lange van Wijngaarden t. a. p. bl. 129 en 573
 (62) Ter Gouw. Volksvermaken bl. 40
 (63) Van Mieris Charterboek III bl. 529 en IV bl. 9
 (64) Ter Gouw. Amstelodamiana II bl. 150 e. v.
 (65) De Lange van Wijngaarden t. a. p. bl. 670
 (66) Ter Gouw. Amsterdam III bl. 318 3e deel
 (67) Hamaker Rekeningen de Graf v. Holl. (Werken Utr. Hist. Genootsch. nieuwe serie no. 26) bl. 448
 (68) Archief Zeeuwsch Genootsch. VII. 1e stuk bl. 63
 (69) Blok. Holl. stad in de Middeleeuwen 297
 (70) De Lange van Wijngaarden t. a. p. bl. 672
 (71) Mr. S. Muller Fz. Rekeningen bisd. Utr. t. a. p. II bl. CLXIII
 (72) Ter Gouw. Amsterdam II. bl. 194
 (73) Blok. Holl. stad in Oostenr.-Bourg. tijdv. bl. 398
 (74) Ter Gouw. Amsterdam III. bl. 165
 (75) De Lange van Wijngaarden t. a. p. bl. 671
 (76) Soutendam, in „Eigen Haard” 3e jaargang, bl. 73 e. v.
 (77) F. v. d. Goes t. a. p.
 (78) Middelb. stadsrek. Archief van Zeeuwsch Genootsch. Ve
 (79) S. Muller Fz. t. a. p. II. bl. CLXI
 (80) Schotel. Maatsch. leven onzer vaderen I. bl. 177
 (81) Archief van Amsterdam. Rapiamus 1585 fol. 170
 (82) Zie verder A. C. van Haften. Vervalsching van levensmid-
 delen „Eigen Haard” 1888 bl. 72 e. v.
 (83) Koddige en boertige opschriften van Jeroen Jeroensz. Am-
 sterd. 1731 I. bl. 10
 (84) M. Merens. Een en ander over Cognac. Amsterdam 1890
 (85) Middelb. stadsrekeningen t. a. p. VIe deel 3e stuk bl. 360
 (86) id. id. VII. 1e stuk bl. 32
 (87) Van Lennep en Ter Gouw. „Uithangteekens” I. bl. 128
 (88) de Roever. „Uit onze oude Amstelstad.”
 (89) Journalen Huygens t. a. p. III. bl. 80
 (90) Van de Monde. Tijdschrift 1839 bl. 126 e. v.

- (91) Guide de la Feuille 1701 fol. 65
 (92) Zie verder van de Monde t. a. p. 1839 bl. 165 e. v.
 (93) Ter Gouw. „Volksvermaken” bl. 72
 (94) id. id. bl. 336
 (95) De Lange van Wijngaarden t. a. p. bl. 679
 (96) S. Muller Fz. t. a. p. bl. CLXV
 (97) Dozy. Stadsrekeningen Dort (Meded. Utr. Hist. Gen.) 1893
 bl. 95 e. v.
 (98) S. Muller Fz. t. a. p. bl. LIX
 (99) Kerkelijk Amsterdam (ms. Archief van Amsterdam) bl. 79
 (100) Van de Monde. Tijdschrift 1837 bl. 151
 (101) Middelb. stadsrek. t. a. p. V. 2e stuk, bl. 198
 (102) Rariteit der Dinghen. — Verslagen Mij. der Ned. Letterk.
 1807.
 (103) Ter Gouw. Amsterdam V. bl. 133
 (104) „Eigen Haard” 5e jaargang 330
 (105) Middelb. stadsrek. t. a. p. VI. 3e stuk bl. 274
 (106) Ter Gouw. Amsterdam V. bl. 138
 (107) Kerkelijk Amsterdam. Ms. (Archief van Amsterdam)
 (108) Archief van Amsterdam. Thes rekeningen op die jaren
 (109) De Lange van Wijngaarden t. a. p. III. bl. 189
 (110) Middelb. stadsrekeningen t. a. p. VII. 1e stuk
 (111) Soutendam in „Eigen Haard” 2e jaargang 307
 (112) Aangehaald bij Schotel. Oud Holl. Huisgezin II bl. 342
 (113) Delftsche maaltijden. Eigen Haard, 2e jaargang, bl. 307

INHOUD.

	Blz.
Hoofdst.	
I. Het reizen en de reismiddelen van nu en vroeger. De onveiligheid. Een oude Baedeker. De eerste vervoermiddelen. Karossen en koetsen, enz. Een reistochtje in 1564.....	7
II. Schuiten-veren. Rijtuigen. Wagenveren. Het postwezen in vroeger tijd. Paarden-Posterijen. Rijtuigen uit de vorige eeuw.....	22
III. Vorstelijke inkwartiering te Amsterdam. Ouderdom der Logementen. Gastvrijheid. Herbergen van vorsten en burgers in de middeleeuwen. Stoven en beyert. Politie-toezicht op herbergen	34
IV. Swych Utrecht, Doelens. Oude Logementen te Amsterdam. De „bijbels”. Logementen in Holland in de 17de en 18de eeuw. Stads-logementen. Hotels der Staten binnen 's Gravenhage....	42
V. Doelens als taveernen. Drankmisbruik in vroegere tijden. Bier, Wijn en Wijnmerken. Wijnkoopers in de middeleeuwen. Vervalschingen. Brandewijn, Cognak. Jenever. Uithangteekens. Drankhuizen in vroeger tijd.....	58
VI. Koffie en Koffiehuizen. Societeiten enz. Het Biljard. Thee..	72
VII. Maaltijden. Eet- en drinkwaren in de middeleeuwen. Maaltijden in de middeleeuwen. Tafelgereedschap.....	83
VIII. Restaurants. Gilde- en vroedschapsmalen. Eten en drinken onzer voorvaderen.....a.....	93

BIJLAGEN.

1. Willekeur der Vroedschap van Amsterdam betreffende het inhalen en herbergen van Maximilaan en diens gevolg in 1486.
- II. Eenige Politie-voorschriften betreffende de herbergen enz. te Amsterdam in de 2e helft der 15e eeuw.
- III. Een Amsterdamsche willekeur van 1596 tegen de fantasie-prijzen der logementhouders.
- IV. Vonnis tegen een tapper en logementhouder.
- V. Contract betreffende het logies der heeren van Amsterdam te Mechelen in 1550.

- VI. Idem te Haarlem in 1550.
- VII. Idem te 's-Gravenhage in 1554.
- IX. Inventaris van de Meubelen in het logement van haar Ed. Groot. Achtb. Heeren Burgemeesters en Regeerders der stad Amsterdam, te 's Hage in 1744.
- X. Menu van het feestmaal in het klooster van St. Jan, ter eere van de blijde incompste van de keyzerlycke Majesteijt onze aldergenadigsten Heere Karolus V s. binnen Haarlem, in Augustus, Anno 1540.
- XI. Oncosten ghedaen op die incomst van den Keyserlycke Majesteijt, op den XIIIe dach in Augustus a XL (1540).
- XII. Een schuttermaaltijd in 1549.
- XIII. Een prinselijke huishouding in 1624.
- XIV. Een hotelhouders-nota van 1642.
- XV. Rekening van een geimproviseerd hotelhouder in 1645
- XVI. Een vroedschapsmaaltijd in 1729.
- XVII. Hotelhouders-nota van het jaar 1642.
- XVIII. Een maaltijd in de 1e helft der 18e eeuw.
- XIX. Twee rekeningen van de vertering van Commissiën uit de Stadsregeering te 's Hertogenbosch in een logement te Eindhoven, omstreeks het jaar 1770 en 1781.
- XX. Een diner-rekening van 1810.
- XXI. Kozakken onthaal in 1813.

EENIGE STORENDE DRUKFOUTEN.

- Blz. 13 reg. 5 v. o. staat: „liet de Graaf zich van” lees: „liet de graaf zich aan.”
„ 14 „ 12 „ „ „ „ „1557” lees: „1457.”
„ staat onder het plaatje: „REISTOCHT” lees: „REISKOETS.”
„ regel 6 v. o. staat: „gebeeft” lees: „geboeft”.
„ „ 9 v. b. „ „baking” lees „bokking”;

ECHTE SINGER NAAIMACHINES

Alom bekend
als verreweg
de beste.



Worden
ook op proef
geleverd.

Meer dan 12 Millioen in gebruik.

Meer dan 300 hoogste onderscheidingen.

Eenig Depôt te **AMSTERDAM:**

62 KALVERSTRAAT 62.

Wie eene **Singer Naaimachine** wenscht te koopen, koope uitsluitend in een winkel van de **Singer Maatschappij**; want er worden vaak ook **namaaksels** van weinig waarde onder **misbruik** van den naam „**SINGER**” aangeboden.

HOLLANDSCHE IJZEREN SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.

Voornaamste verbindingen van Amsterdam, den Haag en Rotterdam met het Buitenland.

MET ENGELAND.

Amsterdam, C. S. vertrek.....	8.34 n.m.	} Londen aank. 8.00 v.m., directe ver- binding met de voornaamste plaat- sen in Engeland via Harwich March
Den Haag.....	9.31 n.m.	
Rotterdam (Beurs) ".....	9.35 n.m.	

Doorgaande rijtuigen tot Hoek van Holland.

MET DUITSCHLAND.

Amsterdam C.S. .. vertr.	{ 8.36 vm. 6.13 nm.	Berlijn a.	{ 10.37 nm. 7.39 vm.	Hamburg a.	{ 10.05 nm. 8.18 vm.
Den Haag.....	{ 7.37 vm. 4.29 nm.	Berlijn a.	{ 10.37 nm. 7.39 vm.	Hamburg a.	{ 10.05 nm. 8.18 vm.
Rotterdam (Maas). "	{ 7.47 vm. 5.31 nm.	Berlijn a.	{ 10.37 nm. 7.39 vm.	Hamburg a.	{ 10.05 nm. 8.18 vm.

Doorgaande rijtuigen van Amsterdam en den Haag naar Hannover en Berlijn.

Amsterdam C.S.....vertr.	{ 7.26 vm. 10.39 vm. 3.07 nm.	Keulen.....	aank.	{ 3.18 nm. 5.10 nm. 11.05 nm.
Den Haag.....	{ 6.28 vm. 7.45 vm.	Keulen.....	aank.	{ 2.00 nm. 5.10 nm.
Rotterdam (Beurs).....	{ 7.34 vm. 8.44 vm.	Keulen.....	aank.	{ 2.00 nm. 5.10 nm.

Doorgaande rijtuigen van Amsterdam en Rotterdam naar Keulen.

MET FRANKRIJK.

Amsterdam, C.S.....vertr.	{ 7.20 vm. 12.30 nm. 6.10 nm.	Parijs.....	aank.	{ 6.00 nm. 11.17 nm. 5.50 vm.
Den Haag.....	{ 8.27 vm. 1.38 nm. 7.18 nm.	Parijs.....	aank.	{ 6.00 nm. 11.17 nm. 5.50 vm.
Rotterdam (Beurs).	{ 9.06 vm. 2.12 nm. 7.52 nm.	Parijs.....	aank.	{ 6.00 nm. 11.17 nm. 5.50 vm.

Doorgaande rijtuigen 1e klasse.

MET BELGIË.

Amsterdam C.S.....	vertr.	{ 7.20 vm. 12.30 nm. 3.46 nm. 6.10 nm. 8.27 vm.	Brussel.....	aank.	{ 12.21 nm. 5.29 nm. 8.43 nm. 11.08 nm. 12.21 nm.
Den Haag.....	vertr.	{ 1.38 nm. 4.40 nm. 7.18 nm. 9.06 vm.	Brussel.....	aank.	{ 5.29 nm. 8.43 nm. 11.08 nm. 12.21 nm.
Rotterdam (Beurs).....	vertr.	{ 2.12 nm. 5.17 nm. 7.52 nm.	Brussel.....	aank.	{ 5.29 nm. 8.43 nm. 11.08 nm.

Doorgaande rijtuigen.

Voor de binnenlandsche verbindingen, abonnementen, tarieven etc., etc., zie: **HET 10 CENTS NEDERLANDSCH SPOORBOEKJE.**

Biljartfabriek

CH. TOULET.

Spuistraat 36 — AMSTERDAM — Spuistraat 36.

TELEFOON N^o. 169.

Alleenverkoop voor Nederland en Koloniën der

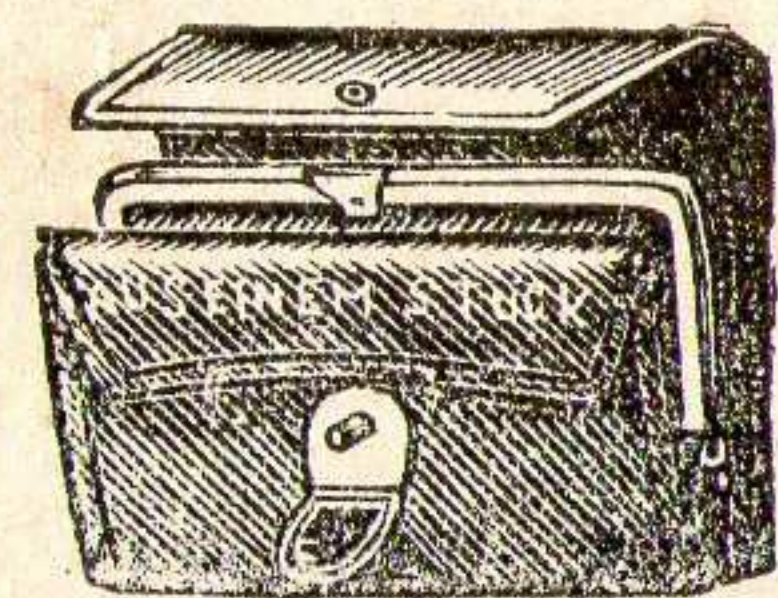
Nieuwe Amerikaansche banden

VAN

BRUNSWICK, BALKE & COLLENDER

te NEW-YORK.

EXPORT.

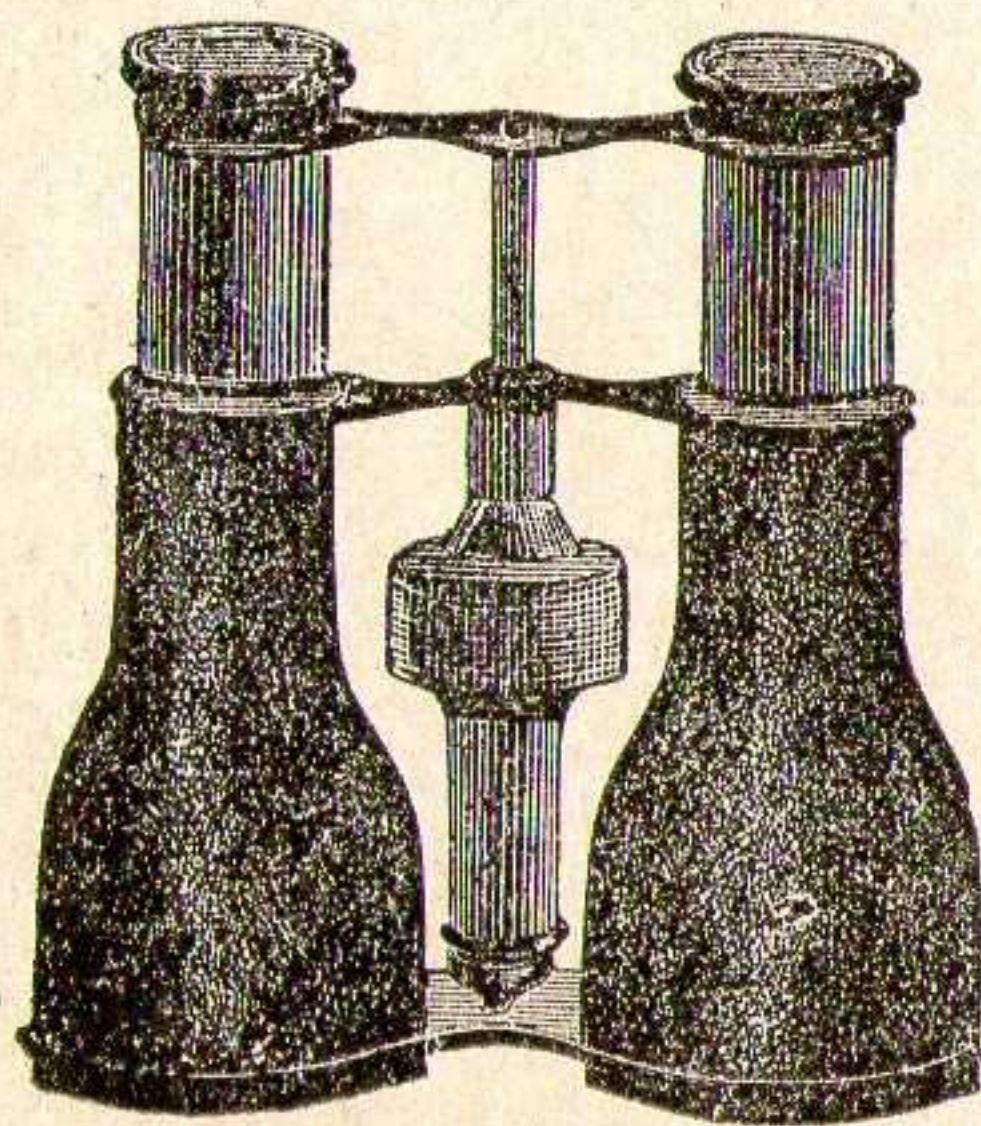


Gebroeders A. Canta,

AMSTERDAM. NIJMEGEN.

Kalverstraat 44-46.

Groote keuze.



SPECIALITEIT in alle

REISBEHOEFTE.

Lage prijzen.

Fransche, Engelsche en Duitsche Reistasschen,

CITY BAGS.

The American Boot and Shoe Company.

Nieuwendijk

155

AMSTERDAM.



Nieuwendijk

155

AMSTERDAM.

Het Eerste Magazijn in Nederland

VAN

Amerikaansch Schoenwerk

uitmuntende door zeer eleganten vorm, prima kwaliteit
en billijke prijzen.

Magazijn, inrichting en verkoop is naar Ameri-
kaansch systeem; de prijzen zijn gerangschikt in
eenheidsprijzen en kosten artikelen gemerkt:

10—200	200—400	400—600	600—800	800—1000
f 1.50	f 2.25	f 3.—	f 3.75	f 4.75
	1000—1200	1200—1400		
	f 5.—	f 6.75		

Op deze wijze kan het publiek de prijzen zelf
controleeren.

Gegarandeerde kwaliteiten voor **schoolgaande
kinderen.**

Dames- en Heeren-Artikelen à f 6.75 zijn het fijnste
wat op dit gebied kan worden geleverd.

Machinale inrichting voor Reparatien, uitsluitend
voor artikelen bij ons gekocht:

Heerenzolen en hakken

f 1.—

Dames

85 Ct.

Kinderen

65 Ct.

TAPIJTWEVERIJ
VAN HAMME TER DÜRME
België.

KEULLER EN LAMBRECHTS.

E. TEUGELS—SCHIFFERS,
MECHELEN België.

Kunstmeubelen en gesneden houtwerk,
Delftsch aardewerk en gedenkenissen van
Oud-Holland.

Koperdrijverij
van H. BELLENS, Kunstrijver.
ANTWERPEN.

TIMBRES-POSTE
KONING

Achterburgwal 221, AMSTERDAM.

POSTZEGELS.

Oude Broodfabriek
Vijzelgracht 28
MBF

Oude Broodfabriek
Vijzelgracht 28
MBF

BROODBAKKERIJ

OP

„Oud-Holland”.

Op de Gracht rechts, No. 77.

Op het Marktplaatsplein tegenover het Hofje,
No. 52.

Misgunt geen Bakkers winst gij goede
en quade lien,
Sy arbeiden het brood met ligchaam
voet en knien.

Oude Broodfabriek
Vijzelgracht 28
MBF

Oude Broodfabriek
Vijzelgracht 28
MBF

HANDEL
IN
BIEREN, WIJNEN, COGNAC

EN
Mougeereende Dranken.

Beiersch, Pilsener, Gerste, Lager,
van Vollenhoven's Extra Stout,
Echt AACHENER EXPORT BIER
per heele en halve flesschen.

Fijne Likeuren en Verduurzaamde Advocaat

uit de Stoomlikeurfabriek van
PH. VAN PERLSTEIN & ZOON te Doetinchem.
BEKROOND MET GOUDEN en ZILVEREN MEDAILLES TE PARIJS, KEULEN en GENT.

Verder alle soorten van Medicinale en Tafelwateren:

Apollinaris, Victoria, Minerva, Emger,
Carlsbad etc. etc.

Staalwater uit de Wilhelmina-Bron te Haarlem,
aanbevolen door de grootste geneeskundigen van Nederland.

Aanbevelend,

F. W. H. JAGER.

Beulingstraat 7, **AMSTERDAM.**

Telephoon No. 144.

Hau-de-Cologne - Parfumerie.

J. C. Boldoot,

AMSTERDAM.

Fabriek opgericht 1843.

HOFLEVERANCIER

der Koninkl. Hoven van Nederland, België, Italië,
Spanje en Portugal.

Hoogste Bekroningen

van af Haarlem 1861 en verder op
alle voorname nationale en inter-
nationale tentoonstellingen.

Antwerpen 1894, Lid der Jury.

Oud-Holland: „INT LODDEREIN DOOSGEN.”

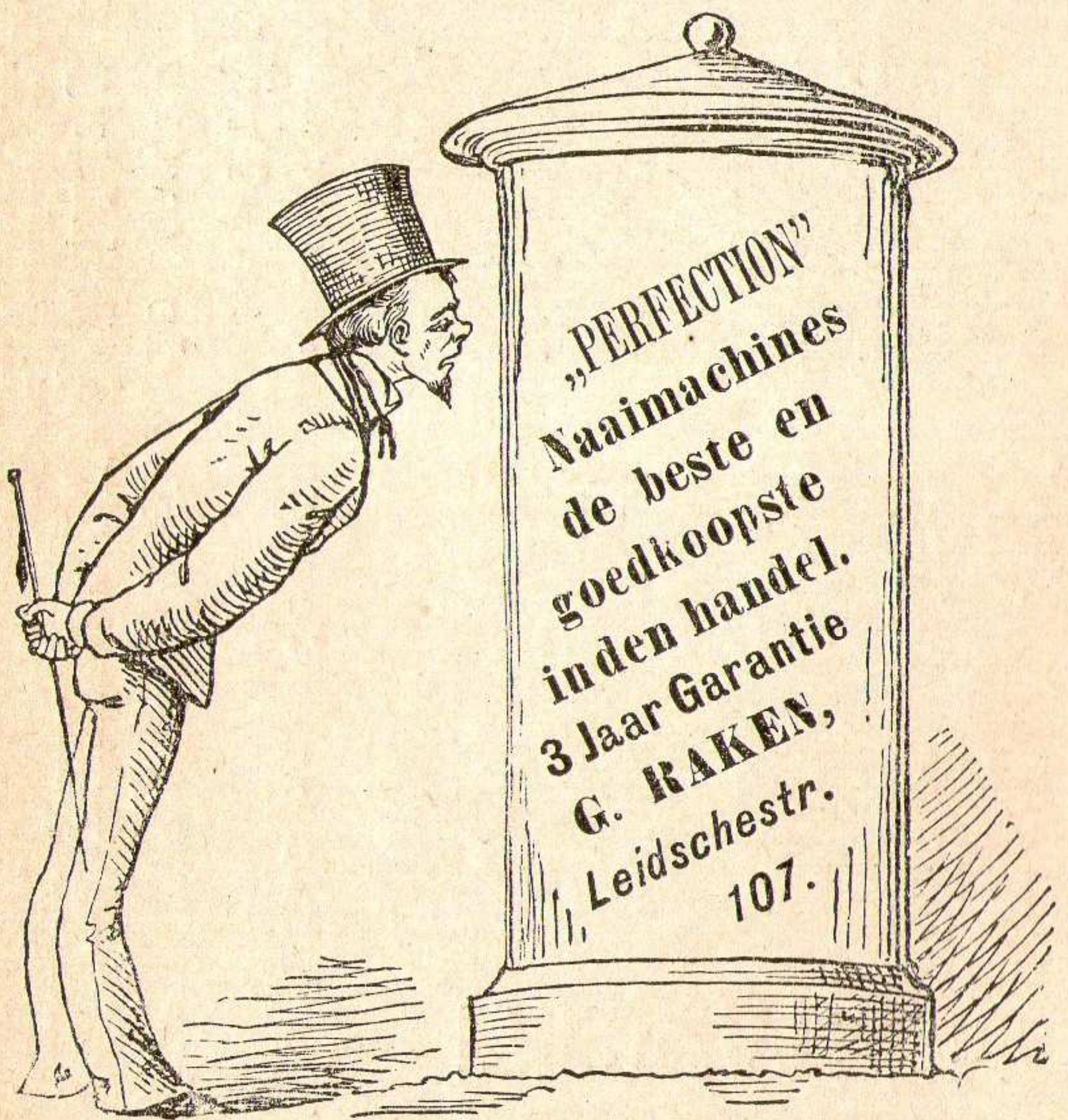
MAGASIN DE COSTUMES.
Historique, de Style et de Fantaisie
Armes et Armures.

HELMHOUT & Co.

Singel bij de Torensteeg 153,
AMSTERDAM.

Costumiers der Wereld-Tentoonstelling 1895, Afd. Oud-Holland,
der Ned. Opera, Stads-Schouwburg,
Schouwburg Frascati, directie G. PROT & Zn. en andere Theaters.

BYOUTERIE DE THEATRE.



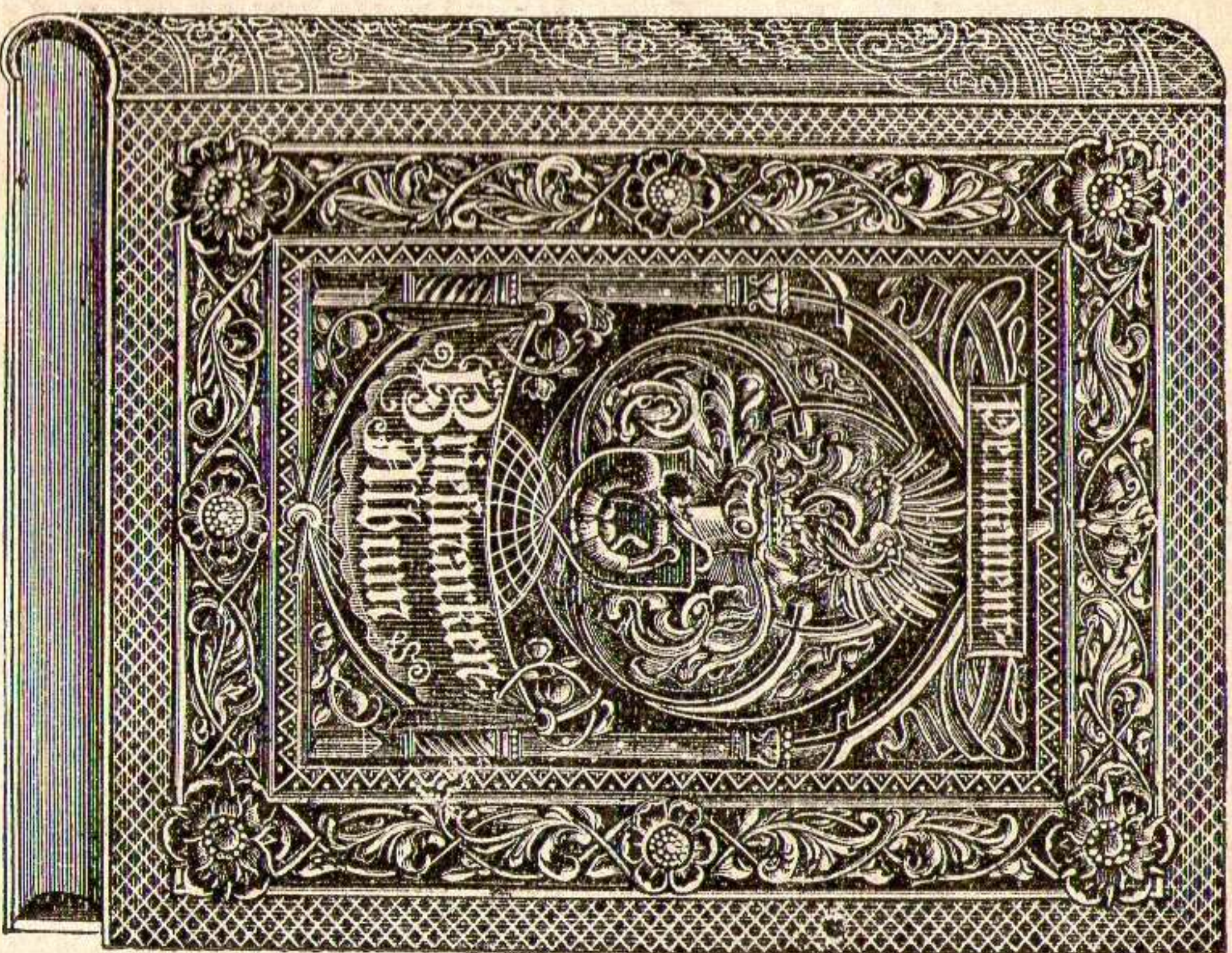
EEN KIND
kan de Wasch doen.
waschmachine
„COMBINATION”.
f 30.
Geheel nieuwe Constructie.
Verrassend lichte werking.
Onberispelijk resultaat.
Bijzonder geschikt tot het wassen van alle soorten lijfgoederen, wollen dekens, gordijnen, enz. enz.
GUSTAV. RAKEN,
Leidschestraat 107
AMSTERDAM.

Het grootste en volledige Postzegel-Album is het
Universal
Album.



Tweezijdig bedrukte uitgave, geheel volledig, ± 600 blz. Prijs f 3.25, f 3.90 en f 4.50

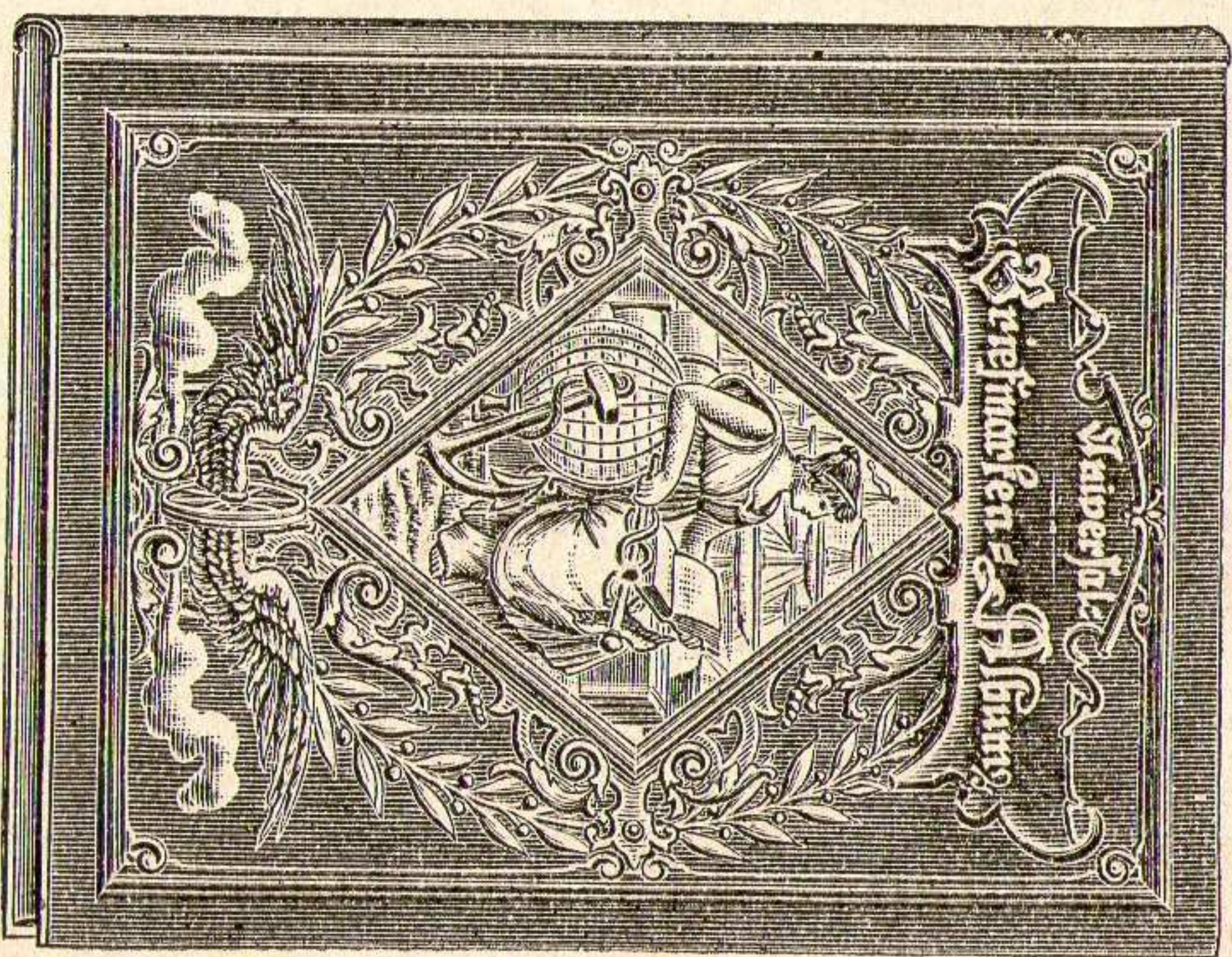
Door de bijzondere inrichting is het tot voortdurend gebruik geschikt en daarom het meest aanbevelenswaard. Verkrijgbaar in meer dan 50 verschillende uitgaven van af 35 Cent tot 60 Gulden. Elk Album bevat bons voor Postzegels, welke men in geen ander Album aantreft. In elken boekhandel voorhanden en bij den Uitgever N. J. BOON, te Amsterdam, of in den Boekhandel op „Oud-Holland”.



Eenzijdig bedrukte
PRACHTUITGAVE

op zwaar Papier ± 1300 blz.

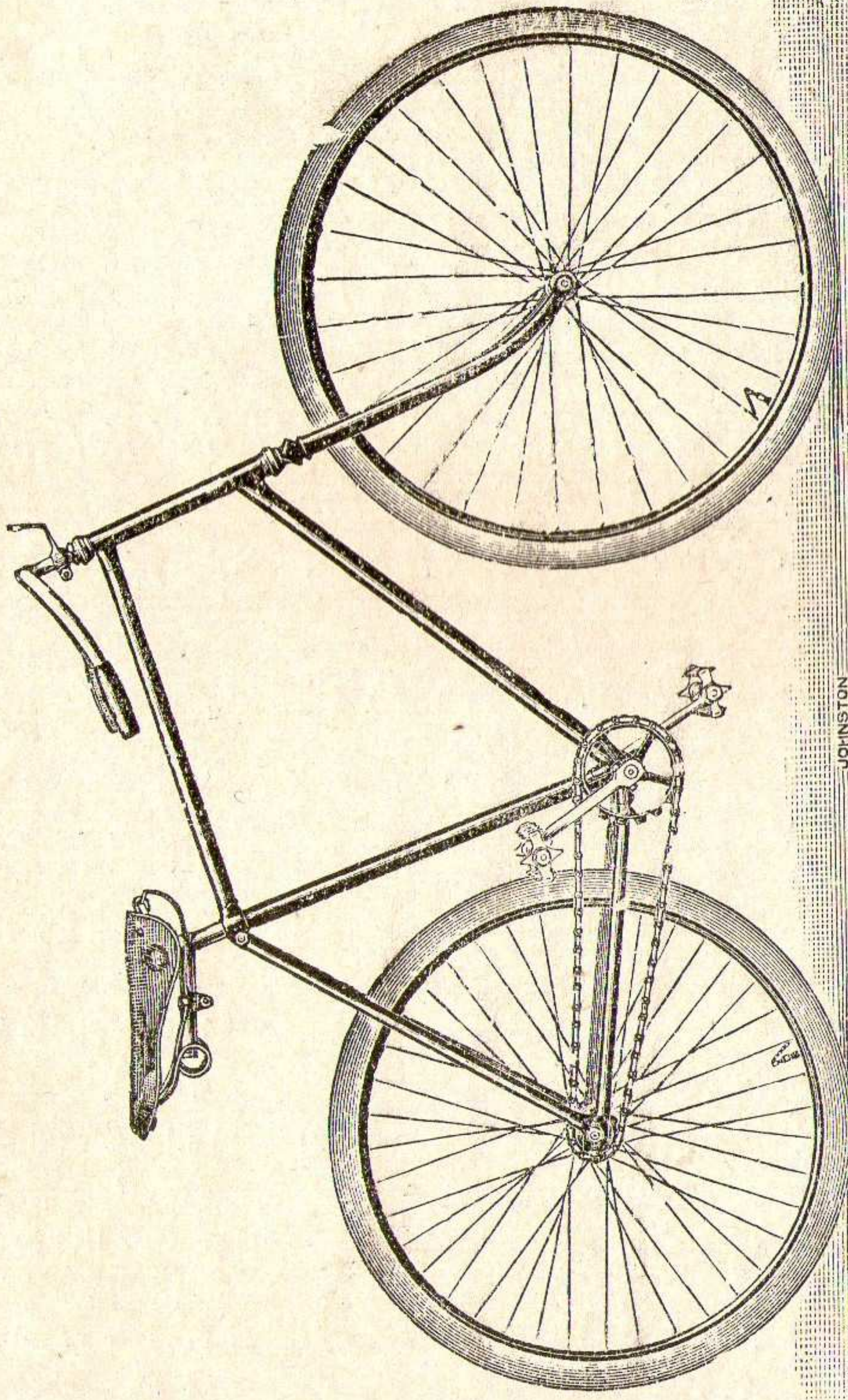
Prijs f 10.75, f 13.50, f 16.50,
f 23.—, f 26.—, f 39.—, f 58.50,
f 65.—



Eenzijdig bedrukte uitgave op velijn papier, ± 1300 blz. Prijs f 6.75, f 8.50, f 9.75

BURGER S' RIJWIEL EN

PNEUMATIC, nieuw f 120.-



CUSHION, nieuw f 80.-

ZIJN DE BESTE.

In 1894 werden reeds meer dan 1500 bovenstaande Modellen verkocht

— Prijs 190 Gulden. —

Ondergeteekende levert Machines van f 30.— tot f 500.—

D. ZUIDERHOEK Jr., Achtergracht 5, (Frederiksplein) Amsterdam.

Prijscourant gratis voor Holland en Indie.

STERILIZED-MILK!

CESTERILISEERDE MELK!

Voor Scheepsgebruik onontbeerlijk.

Bovenstaande fabriek levert deze gesteriliseerde melk in flesschen door de geheele wereld met het meeste succès.

Bij het gebruik van **Melk**, het voedingsmiddel voor een ieder, bedenke men dat **Gesteriliseerde Melk met zekerheid** waarborgt tegen alle ziekteveroorzakende baccillen, die zoo menigvuldig in Melk kunnen voorkomen.

Telephoon No. 862.

Telegram-Adres:
Gesteriliseerd—Amsterdam.

2e Spaarndammerdwarstraat 32-34.

gevestigd te AMSTERDAM.

„AMSTERDAM”.

GESTERILISEERDE MELK

VOOR

FABRIEK

LAIT-STERILISE!

STERILISIRTER-MILCH!

Best Adres

VOOR

PIANO'S en AMERIK. ORGELS

Grootste Sorteering.

Directe invoer.

Lage Prijzen.

GOLDSCHMEDING'S

Piano en Orgelhandel.

Warmoesstraat 141,
AMSTERDAM.

Men vrage onze Catalogi, Prijslijsten en Condiitiën.

Juist zij, die veel REIZEN en
PLEISTEREN, kunnen beter dan ieder
ander overtuigd zijn, dat hen nergens

BETER en GOEDKOOPEER BROOD

wordt voorgezet dan dat van de

Wed. J. de Jonge.

AMSTERDAM.
Bible-Hôtel.

Hôtel van den eersten rang, prachtig gelegen aan het Damrak, middelpunt der stad, geheel nieuw gebouwd. 120 rijk gemeubileerde kamers en salons. Groote eetzaal, restaurants, Dames- en rooksalons, Wintertuin. Prijzen billijk. Logies incl. Bougies en bediening *f* 2.— Uitmuntende table d'Hôte ten 5¹/₂ ure. Koude, warme en douche baden in het hôtel. Telephoonverbinding. Omnibus aan den trein.

H. WARNDORFF,
Directeur.

Op de *Prinssestraet* No. 71, tot Oud-Hollandt

waer LAURENS KOSTER uythangt


IS GEVESTIGT

de **Druckery** van

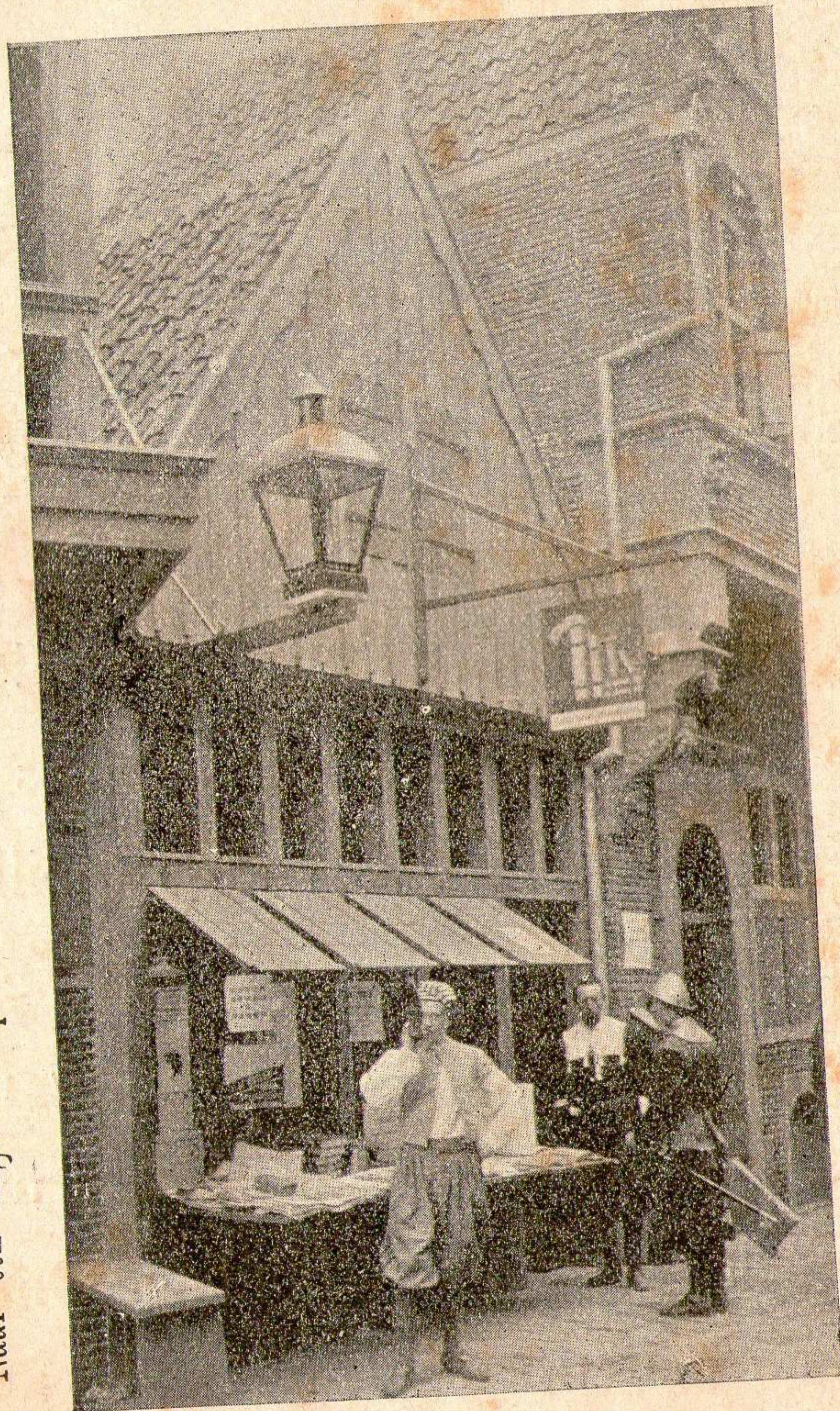
de Kinderen van *Maai* en *Johannes Engelsche*.

tot HAERLEM.

Kostelijck werk en geringhe prijzen.

 Niemand die Oud-Holland bezoekt, verzuime een kijkje te nemen in den BOEKWINKEL

Naar een origineele opname van GUY DE CORAL & Co., Fotografie-Artikelen.



MONOPOLIE FOTOGRAFIE. Amsterdam 1895.

Wereld Tentoonstelling.

en briefkaarten met Tentoonstellings-gezichten van daaruit te verzenden aan familie of kennissen, een gids, bouwplaat, reislectuur of iets anders te koop.

60

— OUD HOLLAND 1895. —

In den ouwen Pelikaen
Mot men om goede Vleysen gaen.

1^{ste} Hus aen de Nimweghe Poorte sint tebecome

Vleyswaeren ter Marsch & Co.

Sowel by 't gewichte alsmede gelegenheit daer te gebruiken.

Reislectuur — zeer gunstig beoordeelde romans.

NATALY VON ESCH- STRUTH'S WERKEN.	{	Poolsch bloed, 2e druk	f 2.—	geb. 2.50
		Elzenkoningin	" 2.—	" 2.50
		Casgamala	" 2.50	" 2.95
		Hazard, 2e druk	" 2.—	" 2.50
		Hoflucht	" 4.50	" 4.95
		In het Narrenpak	" 4.80	" 5.25
		In liefde Eén	r 4.50	" 4.95
EDNA LYALL	{	Een stoere Noorman	" 4.80	" 5.25
		Door Liefde Gewonnen	" 4.80	" 5.25
GATH. ALB. THYM.		Idealen, 2e goedk. uitgave	" 2.50	" 2.95
LOUISE STRATENUS,		Haar Geheim	" 2.50	" 2.95
		Hongersnood	" 2.—	" 2.50
GATH. ALB. THYM,		Boven den Afgrond	" 4.50	" 4.95
MARIE GIJSEN,		Geheiligd vuur	" 2.50	" 2.95
H. W. BEYERINCK,		Het mooiste meisje aan boord	" 1.90	" 2.25
VAN RHEDICHEM,		De nichtjes van Strehla	" 2.50	" 2.95

*Deze werken zijn allen keurig gebonden en uitnemende feestgeschenken
Ze zijn in elken Boekwinkel verkrijgbaar.*

Uitgaven van N. J. BOON, te Amsterdam.

Vraagt
PRIJSCOURANT
met bijzonderheden
van den

PERRYKOFFER.

Rust niet
vóór ge in 't
bezit zijt
van een

Er bestaat
geen beter
KOFFER
dan een

reis
n o o i t
zonder

HOOFDMAGAZIJN:

95-97-99 Kalverstraat, Amsterdam.

FILIALEN:

- 36-37-38 Galerij, Paleis v. Volksvi., Amsterdam.
- 35 Ketelstraat, Arnhem.
- 6 Hoogstraat, 's Gravenhage.
- 36 Oude Gracht, Utrecht.

MAGAZIJNEN VAN PERRY-ARTIKELN:

- 1 Stoeldraaiersstraat, Groningen.
- 6 Kolkade, Rotterdam.
- 16 Barteljorisstraat, Haarlem.

Boek-, Kunst- & Handelsdrukkerij v/h Gebroeders Binger, Amsterdam.

DIRECTEUREN:
H. HANSEN.
Mr. J. VERSCHUIJL.

Vertegenwoordigers
door het
geheele land.



AMSTERDAM:
Sophiaplein.

ROTTERDAM:
Wijnstraat 35.

Verzekering-Maatschappij

MERCURIUS.

Kapitaal: Een Half Millioen Gulden.

Niemand late zijne woning ONBE-
WOOND, zonder zich tegen

INBRAAK

verzekerd te hebben.

DE VERZEKERING-MAATSCHAPPIJ

„MERCURIUS”

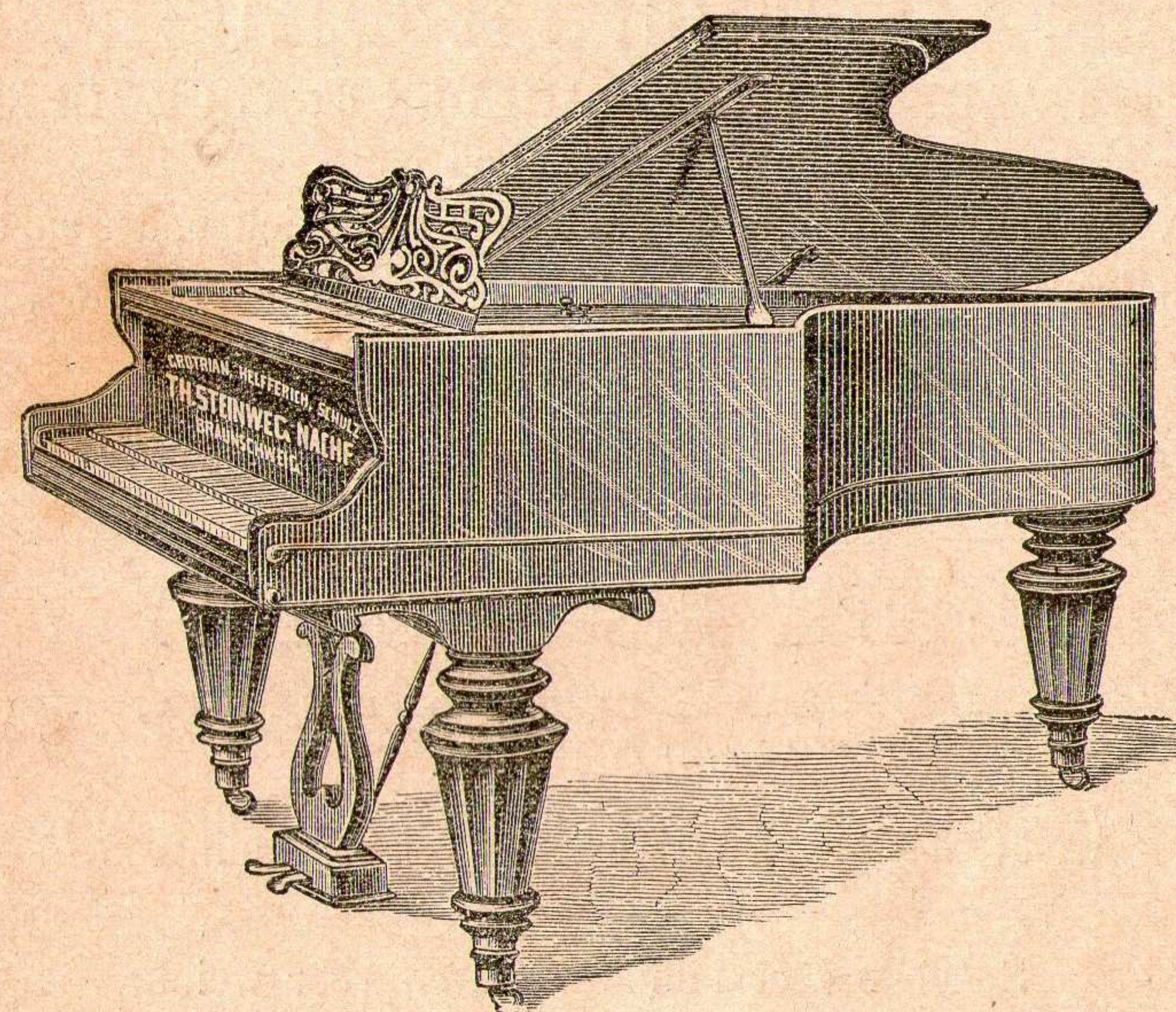
heeft de **GUNSTIGSTE**

verzekerings-voorwaarden.

Duwaer's Pianohandel.

Hofleverancier.

L. J. F. DUWAER en J. HESLENFELD.



Rokin 86 en Spui 1,
AMSTERDAM.

Vertegenwoordiger van: JUL. BLÜTHNER,
TH. STEINWEG NACHF., RICH. LIPP & SOHN.
PLEYEL, UEBEL u. LECHLEITER.

en tal van andere fabrieken.

Huurpiano's – Reparatiën.